

Könyv, Színház, Művészet

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

SZATHMÁRI ISTVÁN, MAJOROS SÁNDOR,
JUHÁSZ ERZSÉBET ÉS BORDÁS GYŐZŐ PRÓZÁJA
BRASNYÓ ISTVÁN ÉS P. NAGY ISTVÁN VERSEI
IN MEMORIAM OTTLIK GÉZA –
BÁNYAI JÁNOS ÉS JÓSVAI LÍDIA ÍRÁSA

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA

1990

November

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LIV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

Ágoston Mihály, Bányai János, Dorde Beara, Bordás Győző, Bori Imre,
Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Hornyik Miklós, Losoncz Alpár, Maurits Ferenc,
Móra András, P. Nagy István, Thomka Beáta, Toldi Éva, Utasi Csaba, Várady Tibor,
Virág Mária

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Szathmári István:</i> Álmodások és életek (<i>regényrészletek</i>)	1073
<i>Majoros Sándor:</i> Fehér damaszt asztalterítő (<i>novella</i>)	1083
<i>Juhász Erzsébet:</i> Átlók XI. (<i>novella</i>)	1098
<i>Brasnyó István</i> versei	1110
<i>P. Nagy István</i> két verse	1115
<i>Ablak</i>	
<i>Bordás Győző:</i> Szirmai Károly (új) sírjánál; Fűzfasíp (<i>IV.</i>)	1117
<i>Ivo Andrić:</i> Az ember fohásza	1129
<i>Csarnojevic</i> <i>Arzén ipeki pátriárka:</i> Fohászok az aluvó Úrhoz	1130

ÁLMOK ÉS ÉLETEK*

SZATHMÁRI ISTVÁN

Szeretem ezt a teát. A színe miatt.

És akkor mit beszéltünk meg? Hallgatok. Annyi minden tolong bennem, mondom később, már nem is tudom, mit mondtam, mit gondoltam. Gyere, kimegyünk a levegőre, nekem utána úgyis el kell mennem. Ne haragudj.

A ház előtti betonon, közel az épület sarkához, belénk fúj a szél. A szemeteskannának felől vattás füst. Maró illata ránk hasal. Most érzem csak, a szoba melege, fénye egyszerűbbé teszi a dolgokat. Itt kinn veled érdekesebb. A fák alatt megyünk, a járda, a környék sötét, csak az útról csurran át egy kis fény. Hideg van. Lábunk alatt hővezeték. Tudom, hisz egy száraz csík a fenti nyoma. Nem messze tőlünk, mint kéményből a füst, fakadt ki a földből a tejszínű pára.

Ha akarsz, pár nap múlva találkozhatunk kint a strandon, ahol ilyenkor kőkemény a homok, mert a fagy az úr földön és vízen egyaránt. És csúszkálnak a jégen az ügyetlen sirályok, szürke testük, mint sódarabok, -kupa-cok, melyeket fúj a szél, kerget a hidegben.

Érzem, hogy nem mész haza.

Ezen az estén elkerültem a vörös macska utcájába is. De az állat már nem volt a kirakatban. Semmilyen nyomát nem láttam. Fagyos volt az üveg, jégvirágok nyiladoztak rajta. Hát tényleg fekélyek vannak bennem, örvények, még az kell, hogy én is ide járjak, sápadtan nyomjam le a köszvényes bolt kilincset. Miért gondolsz te ilyenek? Nehezen szántam rá magam a hazamenetelre. Az üres város falai, házai, hidjai dermedten álltak. Alljak melléd én is? Ki értük? Néha hangok érkeztek el hozzám, sóhajok, kacajok, de senki se hívott, szólt nekem. Papírdarabok, plakátfoszlányok repültek, ölelkeztek, csókolóztak a szélben, jeges esőcseppek tapadtak a sárga kö-

* Részletek a Forum Könyvkiadó 1989. évi regény pályázatának első díjas pályaművéből

vekre, az autók lámpáját rég eloltották, a rolók, redőnyök, függönyök mögött már az idő is halott volt. És bennem is az volt valami, valami öröknek hitt, aminek súlya van, hisz a halottnak is van, de ugyanakkor valami morgott is, terpeszkedett, helyet követelt magának.

Forrónak éreztem a homlokom, a városháza falához nyomtam. Gyerekkoromban hallottam, hogy homoktéglából épült. És ezért mindig vártam, hogy egyszer összeomlik, mint a homokvárak, ha jönnek a sötét felhők, vagy ha túl hosszú a hullámok nyelve. De kemény volt, szilárd, és hűtött. Ott álltam a falhoz tapadva hosszú kabátomban arra gondolván, hátha most jön az igazi vihar, és engem is magával ránt, és én is leomlok a falakkal, képekkel, csillárokkal együtt, a lépcsőkkel, a toronnyal, a rejtélyes vitrázsokkal, és utána csak por lesz és hamu. És hosszú-hosszú csend, mint a születések előtt és a halálok után. Amilyen most van körülöttem szülővárosomban.

Arra is emlékszem, vagy csak talán a régiek meséiből rémlik, hogy esthajnantájt egy fiatal férfi gyűjtögetta meg a gázlámpákat itt a közelben. „... viola sugár az Ő szeméből!” – gondoltam később oly sokszor.

Csáth háza előtt, a mai poliklinika épületével szembeni parkban egyszer tüzet gyújtottak, majd rengeteg virágot hoztak, fehérret, sárgát, pirosat, de volt lila is és halványróz, és várták a Varázslót. A rendőrök vitték el őket, a virágokat pedig szétfújta a szél. Mostanában szobra talpazatát előntötte a talajvíz, lehet, hogy majd itt nőnek ki a tisztelet jelei, ha feltámadnak a szelek, és felitatódnak a fodros vizek, és lehet, hogy a Varázsló is ideül néha. Láthatatlanul.

És hűt kitaratóan a piszkos homokkocka, bőrének, testének dudorait, borostáit, gyöngyeit nyomja rám, akárha viaszba mártózna, és belső hidege is belém költözik, mintha csak város szíve lenne, kicsúcsosodott lényege. A sötét pedig könyörtelenül belepi a felszakadt felhők közé szorult csillagokat.

Nem is olyan rég még erre járt a villamos, és a kanyarban néha majd kisiklott, úgy bedőlt, és recsegetek benn a padok, nyivákoltak a fogantyúk, a kapaszkodók, recsegetek az utasok is a sárga újságok mögött, a piszkos lámpa pedig csak világított, az olajos padlón szétdobált staniclik, jegyek. És ment a villamos, mint valami fáradhatatlan állat a ketreccben egész nap, körbe-körbe. Utána egyszer nem jött vissza. Kint maradt valahol az erdő szélén, az árkok barna füveiben. Ott vesztegelt évekig, mintha még indulna valahová. Majd lassan felszedték a síneket, a kocsikat nagy teherautókra rakták, és begyűjtötték a motort. Néha, ha a szőlőkben járok, látok még egy-két ilyen elaggott csodát, és hányszor akartam már beszállni egybe, hátha elindul, sínek nélkül is, de minek, hisz gyalog is eljuthatok akárhová itt.

Belém masírozott újból a város, gondoltam, már megint elért. Az üzletek kirakatai tompán bámultak a télbe, lépteim kopogása visszhangzott, visszhangzott. Tudtam, hogy az ablakod alá megyek, már a sarkon éreztem a muszájt. Sötét volt a szobádban, lehet hogy nem is voltál otthon. De ez most nem érdekes. Álltam a párkány alatt, és néztem a tovavágtató haragos felhőket, azt, hogy hogyan harapnak egymás farkába, hogy ütik agyon a gyengébbet, a járatlant, az eltévedtet. A közeli házakban néha fény villant meg egy pillanatra, mintha a nyugtalanság vagy a félelem halvány lángjai lennének. Az ablakodon a csönd feszült, az áthághatatlan; hazamentem. A poharak az asztalon, az alma nyomai szerteszét. Újból éreztem a vér ízét, a piros jelet, de aludni mégse tudtam. Ittam a hideg teából, és az arcomra szorítottam a kezem. Olyan fiatal vagy még, és én olyan érdes. Hallottam újból a hangod, patakzenéjét, friss csobbanását, de a macska története nem tetszett nekem. Nem illett hozzád. Még nem. A hangod is olyan halvány volt ekkor. Mint egy kifakult szita. Hagyjad a démonok táncát, hagyjad jobb napokra. És talán jobb is, ha mások álmaid szereplői, részvevői, jobb is, ha hallgatsz arról, amit tudsz, mert van még idő, most még van a teljes megnyilatkozásra, megmutatkozásra, a bennünk lakozók felkeltésére. És ha majd elérkezünk valahová, ahol túl csendes az éj, akkor majd lehet, de ne most, hisz még csak indulunk, indulgatunk.

Időbbe fogysz, mondtad, kövület leszel, morzsolódó vakolat. Tehát észrevetted az odafigyelés hézagait. De néha úgy érzem, hogy már kilencven éve élek, és csak emlékezem egyfolytában, egy ültében, mást sem csinállok, csak asszociálok a jelen halvány foltjaira. De ez most erős, vérrel átítatott, eljegyzett, átszótt frigy. Ánizspálinkával és zöld teával megkeresztelt kapcsolat. A sült alma pirosa a pecsét. Mint a levélviasz a sárga papiroson, az el nem küldött barna csomagon.

Hajnaltájt éreztem, hogy hideg van. A józanság nyilallásai fejemben. És ekkor kopogást hallok az ablakon. Megisméltődik. Kinézek, és látom, hogy te állsz lent kigyúlt arccal. Intesz. Kabátod zöld, mint a távoli bokrok örökzöldje. Szemed két vékony csík. És hirtelen megvonaglik. Mire kinyitom az ablakot, már messze vagy. Ahhoz, hogy utolérjelek.

Hétfőn kimentem a strandra. A tó hullámai az égre meredtek. Karcsú testük, mint számtalan megdermedt nyelv. Kiöltött vád. A hó, a szél futkosott a rücskös tavon. A két csúzda akár egy láb nélküli monstrum. A mólók szomorú tutajok. A Bagolyvár felől panaszos hang, vonítás. Állatsírás. Néha hangosan pattan a jég. Ilyenkor a vézna madarak fáradtan szállnak arrább. Hóbuskák a zuhanyok közelében. Vékony jégcsapok lógnak ki a rózsából, mint amikor a húst darálják, olyan.

Fönn a házban lobog a tűz.

És várlak.

Lábamon barna csizma. Azt hiszem, nem jössz. Szürkület üli meg a megkínzott bokrokat. A tó jege lilássá válik. Hófelhők gyülekeznek a nádasok fölött. A szél az arcomra nyomja a hideget. Betakar. Ahogy a hullni kezdő hó is a hártvás, lúdbőrös lékeket. Mindig rettegtem tőlük. Attól, hogy rájuk futok, és elmerülök, a jég alá csúszom. Pedig, olvastam gyerekkoromban, jobban mondva láttam egy képregényben, a jégréteg és a víz között hézag van, onnan kell a levegőt szívni, így csinálta az a szőke hős is, akit egy ládában dobtak be a fölvágot, fölsértett tóba. Kijött a zárkából, és így lélegzett. Néha úgy érzem, ki kellene próbálni. Csak lépni kell egyet, és tudni fogom. Megbizonyosodom. A kísértés erős szokott lenni nálam, és utána böjtölök, hamut szórok a fejemre, ezt is tudom.

A lilából lassan fekete lesz.

A délutánból kifeszlik az este. Állok a parton nekidőlve a csendnek.

Sok-sok évvel ezelőtt villát béreltünk a fenyvesben. Nem is olyan messze a tótól, és keresztül-kasul jártam ezt a kis erdőt, ismertem minden titkát, fáját, a pillangóit, riadt, de büszke madarait, halvány szőrű hörcsögeit és a lehullott levelek szúrós tapintását. Sokszor belemarkoltam ebbe a barna tűrengetegbe, mintha csalánba nyúltam volna, apró lángokba, de az illatát szerettem, ezt a fanyar, szúrós lehetet. Volt, hogy még az ágyban is éreztem a fehér lepedőn fekve, a sárga falak között. A tulajdonos fia rajzoltgatót néha, és a falakat ezek a befejezetlen, összekuszált, bogáncsokra, hervadt virágokra emlékeztető képek díszítették. A fiú később elment a fenyvesből. Ausztráliába. Hajóval utazott és amikor partot ért, amikor az új háza betonjára lépett, kezét nem tudta mozdítani. És lassan megbénult teljesen. Évekig feküdt mindenféle ágyon, kádban, sárban, vízben, barlangban, míg újra nem érezte az erőt, a lüktetést kifakult ereiben. Ekkor felkelt, és csak az üres papirosokat, blokkokat nézte. Sohase rajzolt többet, de azért szerette ezeket a tiszta, nyugtató lapokat, ezeket a sima, csendes felületeket. Legalábbis így mesélték. Évekkel később súlyemelő lett, és minden átmenet nélkül meghalt.

Ebben a házban láttam először zsalugátert az ablakon. Később máshol is felfedeztem, de nekem ez az itteni nagy élmény volt. Le-föl húzgáltam, kinyitottam, összenyomtam, csakis tőlem függött, hogy mekkora a világ. És gyönyörű zöld volt. Mint a fenyők. Egyik délután a fenyves melletti sínen elpöfög a tehervonat, mindig szerettem, ha beleshettem a mozdony parázs-ló, lángoló gyomrába, ahogy a fűtő kirántja a kisajtót, és lapátolja be a szemet, dobálja, és a mozdony nyel, nyel, minden nyelés egy halvány füstgomolyag, pamacs az égen. Hosszú volt a szerelvény, valami vasakat, kénes anyagokat szállított meg gyalulatlan deszkákat, és amikor már kifutott a szántóföldek felé a száraz melegben, és amikor a sínre akartam lépni, hogy érezzem a finom rezgéseket, ezt az annyira sejtelmes mozgást, aminek az

élvezetétől eltiltottak ugyan, de annál édesebb volt a tett, nem volt hely a cipőm számára. Elöttem ugyanis két csonka kéz kapaszkodott a piros sínbe. Rohantam, mint az eszeveszett, be a házba, a legsötétebb sarokba bújtam, ahol régi sárga újságok heverték, és zokogtam fáradhatatlanul. Ez volt az első konkrét találkozásom a halállal. Habár már temetésre elvittek, a halott viaszarcát is láttam, de mégis, ilyen közel még nem kerültem ahhoz, amitől úgy fél az ember, de amit oly sokszor akar.

Ezen a nyáron háromszor lett vörös a sín. És ezután egy jó ideig csak a ház körül tébláboltam.

Később, ahogyan mind jobban és jobban betekintést nyertem az életbe, többször is találkoztam a valósággal, e nyugtalanító dologgal, nem is olyan rég, épp e tóban, a szőke, szálkás mólók mentén.

A villába estéknként a közeli állatkert zaja is elhallatszott, hatalmasakat ordított a nagy sörényű király, de nem féltem, hisz tudtam, hogy a kerítések és az örök óriások. Amikor ezen állatparadicsom büszke kigyója kicsusszant, már régóta nem laktunk itt, és csak jóval később hallottam, hogy e környékben ez idő tájt lakatra zárták még a kerteket is.

És tobozokat is itt láttam először, mint farózsák, gondoltam, és gyűjtöttem őket zsákszámba. És ha hűvösre sikeredett az ős, vagy ha augusztusban már nyár vége volt, eltűzeltük az összeset. És csak ekkor nyíltak ki igazán.

Olyan közel áll hozzám ez a tó, ez a vidék, azért is akartam, hogy itt találkozzunk. Annyi minden köt engem ide, annyi élmény, szál, mindegyik ujjamra legalább tíz meg tíz történet jutna, ha akarnám. De este van már, és nagyon várlak.

Az eltűnő lányomokat figyelem a hóban. Az elszórt nyomokat, a meglevés jeleit. A tó már sötét. Merő hívás, és pattan a jég, dörren a távolban. A környező tanyákról huhogás, tompa moraj, és óvatosan feljönnek a csillagok. Tintába dermedt megannyi izzó parázs.

A vitorlásház környékén egyszer éjfél tájt, éppily dermesztő téiben, kiültem a betonszegélyre, magam után hagyva a lármás, izzadt házat; sárgán sütött a hold, ha a nehéz, rojtos felhők szabadon hagyták. És ahogy nézem az eget, mintha megbabonáztak volna, egy furcsa érzés, állapot kerít hatalmába, és érzem, lassan belém fut, belém érkezik az, amit Mindenségnek neveznek talán, és egy pillanatra átélem a szív dobogását, és utána minden elcsendesül. Kiveret a verejték, lejöttem a kőről, és a szikrázó hóba mártottam az arcom. Ez is nyom volt, nyomhagyás, a többi mellett.

Felmegeyek a házhoz. Nyugtalanóság fog el, már-már félelem. Lehúzom a rolókat, bereteszelem az ajtót. A szobában a szürke plafonon kergetőznek a lángok. Most már tudom, hogy nem jössz. A kezedre gondolok, hőszerű ujjaidra, arra, hogy ha a hóra tennéd, még te se találnád meg őket. Meg az

álmaira, ahol mások játszanak veled. Incselkednek. A padláson finom ropogások, rám nehezedik a kinti világ. Hallom a szél hangját, fújtatását, szuszogását, ahogy matat a ház körül. Vakondok vannak a padló alatt, a kerti túrásokról tudom. Sirályt is láttam már itt fönt a háznál. Tavasz volt, és leszállt a hosszú szálú fűbe. És csak forgott körbe-körbe. Fehér tollak a mélyzöld fűben. Két szeme piciny ékszer. Majd visszarepült a partra.

Felhúzó a lábam a fekhelyre. Aludni próbálok, és nem gondolni semmire.

Álmomban megállok egy szürke ház előtt. Mintha hamuval szórták volna be. Keresem a bejáratot, a kilincset, a csöngőt, de csak fal, malter, szutyok mindenhol. Fölnézek. Észreveszem, hogy egy ablak alatt vagyok. A párkány ismerős. Ezt a rozsdamarást már láttam. Ismerem rajta a kaparásokat. Szinte hallom a beletört, kimarjult körmök kinos hangját. Főleszmélek, hogy ez a te ablakod. Odabenn sötét. De hirtelen megbillen a függöny. A keretben nincs üveg. Csak most látom. A tető felől valami szállingózni kezd. Hull, hull a járdára. Az ablakban megjelenik a vörös macska. Hatalmas állat. Szájában egy egérfogó. Puhán ér talajt a lábamnál. És rácsavarodik. Alig hallhatóan dorombol. Kiveszem fogai közül az egérfogót, és elhajítom. Megsimogatom. Pattog a szőre az ujjaim között. Szikrákat hány. Szinte ráz. Éget, mint a fekete mozdony gyomra. A tetőre nézek. Csak a hősínű ujjaidat látom, hogy valamit hullatnak, szórnak le. Rám.

Az oldalutcaból kirobbanó habszínű Zsiguli úgy ütött el, hogy észre se vettem. Csak azt, hogy mintha belém csapott volna a villám. Mindig ilyennek képzeltem el. Hangos, vörös nyílnak. És odaszögezett az aszfaltba nyomott, ágyazott sinre. Arra még ma is emlékszem, hogy forró volt a vas. Szinte süttött, okáda a meleget. De közben lihegett, szuszogott, vért izzadt. Ebben a tócsában feküdtem én, ahogy később mondták, szinte költői pózban, sápadt arcomnak jól jött a háttér, a kulissza. De azért tudatom éber volt, és valahonnan nagyon messziről zavart fájdalmat éreztem, tompa lüktetést. Kocsiba raktak, de még mielőtt felkerültem volna, vaku villant a sötétben, és eszembe jutott, mosolyogni kellene talán.

Látod, mennyi minden megtörténik az emberrel, mondom, mintha most lenne ez, ne nézz rám ijedten, hisz itt vagyok melletted. Újra látom a kezed az öledben, vajon mikor teszed majd rám? És ne akard a többi heg történetét, kibújni azok maguktól is.

Tehát fenn vagyok a fehér kocsiban, és érzem, hogy gombóc került a számba, a bal lábam pedig mint lekonyult, lekaszált virág. Mint félredobott, -lökött, kitépett cserje. Persze, a lábammal volt baj, no meg az álkapcsolom is összemorzsolódott, de mi tele voltunk lendülettel, élményekre, út-

ra éhesen, lelkünk, fejlődő, alakuló világunk lángolt, röpdösött, ez nem volt benne, a sziréna hangja, az orvosságzag, a sápadtan túlkölköző autó, és az volt a baj, az igazi baj. És ott a mentőkocsiban barátom bicskával kivágta a nadrágomból mindazt, amit hosszú hónapok során félretettünk: az élet zálogát. És rohantunk a fényekkel telitűzdelt pesti éjszakában, szemem vörösbe fordult, és azt hittem, legördült örökre a függöny.

Krémszínű szobában ébredtem fel később, fejem fölött halvány csövek, hideg fényű üvegek, és éreztem, ismerős vagyok önmagamnak. Mintha újra én lennék. A saját bőrömben. Oly furcsa volt.

Villogó ollókkal vágták a lábam, darabolták, és akkor ömlött belőlem minden, minden. Zörögtek a szavak, kopogtak, mint matt pléhtetőn az eső, ebben a szigorú szobában, és senki se szólt közbe, hagyták, hogy gyönjak, és nem mondták, hogy vége már. Az örökkévalóságot éltem így át, fájdalmaim, kínjaim bélelték ki, és amikor bevarrták a sebet, mint vitéz szabólegények, rám néztek, vizsgáltak hosszasan. Ez volt a legrosszabb. A süket, sárga csend, akár a halál előszobája. Őszintén féltem. Nem akaródozt még. Még nem.

Hajnaltól vizet kértem, mert kráter volt a testem, lélegző parázs, de senki sem válaszolt, az árnyékok a falba dermedtek, a fénycsavok, mint rácsok, borultak rám, nyomtak, le, le, egész a földig, a gyökerek felé, majd valami mozdult, valaki felém nyújtott egy poharat, miközben csonka lába, akár a kitömött harisnya lebegett, himbálózott a fehér kövek felett. És utána a mankók koppanásai. Kopp-kopp, akárha koporsót szögeznének valahol, utoljára, egy üres teremben, ahol csak a szél alszik, és ahol már nincsenek remények. Csak a valóság maga.

Mintha pókhálóba kapaszkodtam volna, olyanok voltak a napjaim. Foltok jöttek ki rajtam, szám óriásra dagadt, síneket vertek be a fogaim közé, hogy ezeken száguldjon, masírozzon végig a fájdalom, és itt csillantak meg könnyeim is. Mit tagadjam. Gyerek voltam még, de már összetört, széthullott üveg.

A mellettem levő ágyban egy roma volt. Fekete bajuszkája, akár az olasz pincéreké. Az övékén tud így megvillanni a fény, ahogy odanyújtják, elébünk teszik a tálcát, és ránk néznek tartózkodóan, de ugyanakkor kíváncsi-an is. Ez az ember leesett az állásról, de én nem értettem, hogy mi az az állás, és ő magyarázott készségesen, részletesen leírta, szinte lerajzolta nekem, már ott volt előttem, és annyira belejött, hogy már újból esett, tört, zúzódott. Úgy kellett lecsillapítani. És állandóan rigónak nevezett, nem tudom miért, lehet, hogy ez náluk szokás, netalán kitüntetés, és csak úgy, hogy rigó így, rigó úgy, már-már elhittem, hogy tényleg az vagyok, mintha a szárnyaim is pelyhedzeni kezdtek volna, tehát érdekes volt, de azért inkább félelmetes, mert egymás után tört ki rajtam a láz, ráncigált, szipolyo-

zott, félrebeszéltem ilyenkor, az ablak pedig közel, még csak az kellett volna, hogy kipróbáljam, mi a valóság. És ez a rigó, mert én is így szólítottam vissza, csak mondta, mondta, közben a lába darabokban, több darabban, nem is tudom, mi tartotta össze, de ő csak mesélt, fűzte a szavakat egymáshoz megállás nélkül. Egyszer azonban ő is elhallgatott. Fúrógépet hoztak be a terembe, láttunk már ilyet, tudtuk, mire jó: csontot fúrni, kifúrni, át-fúrni, de egyikünk se gondolta, hogy nála használják, alkalmazzák. Nem, erre nem mertünk, erre nem volt szabad. Ez volt maga a rém. És a barátom lenyelte a szavakat. Sárgás szeme kidülledt, akár egy ballon. Hozzá vitték ezt a csontszínű masinát. És ő hallgatott. Berregett, zümmögött a gép a csontban, és mindenki érezte a friss csont sajátos, émelyítő szagát. Mély, hatalmas csend szakadt ránk, és elkapott bennünket az örvény. És csak kavarogtunk, kavarogtunk lefelé.

És utána órákig nem beszélt. Mintha elfelejtett volna. Éjjel arra ébredek, hogy valami zümmög. Én vagyok, mondja, gyakorolom, gyakorolom a hangot. Meg akarom szelídíteni. És a nyomait is, ott belül is.

Később újra a régi lett. Ömlött belőle a szó. Délutánonként fekete kendős nő járt be hozzá. Nagy szatyrokkal mindig. És halat hozott főleg. Ő ette az ágyban, tömködté magába, szívta a szálkát, csámcsogott, és bort is ivott hozzá karcsú, zöld flaskóból, persze titokban, és utána csak úgy villogtak az aranyfogai.

Rigó, mondta nekem, mikor már az asszony összepakolt, ha tudná, és rám kacsintott, ha sejténé, még az utcába se tenné be a lábát, nemhogy ide. De hát kell a pénz. Drága az élet. És szeretni kell. Ez a mi feladatunk. Szeretni. De lehet pénzért is, sokért, gyűrűkért, brossokért, csak össze kell szorítanod a fogad, és nem nézni rá. Az arcára. Csak arra ne. Ez a legrosszabb. Egy lihegő, összekezdődött, -maszatolódott öreg arc. És az orr alatt szőrszálak. Ezt nem szabad. Ilyen nők mindig vannak. Fönn a hegyen. Azokban a nagy villákban. És éhesek. Nekik sohase elég. De azért fizetnek becsületesen. Hát ez is voltam én, látod. Nem is gondolod, hogy hányan túrtak bele a sötét mellembé, oda, ahol a legsűrűbb. Mert szeretik ezt, olyan férfias, mondják, és finom. Utána kicsit keserű a szád, de ha leöblítéd a torkod valami jóval, csúszoval, ami siklik, elfelejtéd az egészet. És néha még érdekes is volt. Szinte élveztem, de azért ott a fejemben a tudat, jól kell csinálni, mert többet nem hívnak. És akkor nincs zenés vacsora, húsostál és a többi, mert lányok is voltak, gondolhatod, ringó mellű, feszes lánykák, akik csak úgy heherésztek a nyakamba, ha jó helyre tettem a kezem. És tettem is, sokszor. Aztán jött ez az asszony, és mintha megbicsaklott volna valami a lelkemben. Kezdtém nem örülni semminek. Kezdtém büdös lenni önmagamnak. És hátat fordítottam a hegynek. Még szerencse, hogy nem olyan nagy. Inkább domb ez. És akkor másképp néztem a dolgokra. Nem

is volt olyan rossz. Csak ez az állás, látod, ez most belém csapott. De aludj. Ne figyeld a zümmögést éjjel. Mindenkinek van szenvedélye.

A távolból, mint halvány rángatózó vonal, ér el hozzánk a harmonika-szó. És fújni kezd a szél is. Felborzolódik a tenger. Hullámai paskolgatják a partot. A fák árnya meg-megbillen az éles köveken. Emelkedik a nap. Nagy szárnyú sirályok úsznak el előtte. Rozmaringillatot lehelnek ránk a bokrok. Pattog a fenyők barna kérge fönn a csúcson.

Melleiden a hab gyöngye. Gyöngyei. Hasadon a vágy bársonya. Karod ölelni akar. Csípőd ugrásra kész szöcske. Hajadban már a nyár matat. Forrósodik a szikla. Izzani készül. És szemem előtt káprázik a világ. Piciny, rezgő lángokból áll, borsónyi, vakító, szétfolyó pontokból.

Érzem véred futamát. Tested fáradhatatlan patakjait. Az újra- és újrainduló források csobogását, arcod könnyű, öfneledt vonalát. A megújuló finom remegést, szád piros, vonagló gyönyörét.

De azt is tudom, hogy a bokroknak, fáknek szeme nő, a harmonika hangja felszívódott már, és hogy a kanyarban lassít a kék busz, és Meri is felfelé néz, a túlsó parton elaggottak a legények, a fáradt halakat kilökte a víz, a szeplőket elviszi a szél, házunk ajtaján még kilincs sincs talán, de a pillanatok örökre állnak, és vagyunk a sziklán, mint a remény.

Gyűrűk vésődtek a hátadba, évek, évszázadok, történelem és világ, kagylók, halak, moszatok és lelkek is talán, sirályok csontjai, hálók fonatai, mondod, és leveszed rólam a kezéd. De én is benne vagyok azért, nyoma-im, gyökereim, kísértéseim, kihüléseim ott vannak szintén, tagadhatatlanul. Velük is átítatódott naptól fényes lényed, ők is fönnakadtak valahol, kalimpálnak benned. Figyelj rájuk néha, ha akarsz. Ha van kedved hozzá, és felállsz, combjaid simaságán megcsillan a nap, és derekad vékonyán végigfolyik az élet. Istenem, milyen fiatal vagy! És míg ugrasz a vízbe, arra gondolkodok, hogy az örömmek, a jónak ára van, de vajon ki kéri, és mennyit és mikor és miért?

Ujjaid mentén megnyílik a tenger, és magába fogad. És minden, ami szép és jó és örömteljes, a befogadás törvényszerűségein alapszik, látom ezt, éreztem ezt, az imént is.

Habzik a víz, pezseg, akárha gejzír lenne a mélyben, a hullámok alatt, a halak közelében. Ezek ezüstös villanó teste mindig vonzott, finomságuk, könnyedségük, fűrgeségük utánozhatatlan. Gyerekkoromban, mint riadt állatok szíve, vert a szívem, ha a horogra akadtak, és amikor már a lavórban voltak, csak simogattam, tapogattam őket, ilyenkor nem hittem el, hogy csúsznak, elillannak, síkosak, hogy gyorsak, hogy elegánsak, és hogy megfoghatatlanok. Mert lenn a parton azok voltak a számomra, még ha a fű-

ben, a porban ficáncoltak is, mert éreztem, nem tudom igazi világukat, titkukat. Ezért nemcsak csodáltam őket, de félttem is tőlük, ha a vízben váratlanul, véletlenül nekem jöttek, úsztak, mert talán beavatnak, elvisznek magukkal. Kimeredt szemekkel néztem a meg-megnyíló kopoltyúkat, a vörös húst, és ahogy a lavór fölé dőltem, láttam rajtuk a remegést is. Ezek voltak azok az évek, amikor nagyon szerettem pecázni, a pirosló hajnalban, a fakadó napban mindig ott voltam az édeskés illatú, szálkás mólón és lestem, vártam a zsákmányt, vagy halk hangú, susogó sásban tanyáztam álmos madarak között, és figyeltem, bámultam magam előtt az alvó vizet, a tollat, a zsinórt és minden eszembe jutott ilyenkor, ott táncolt körülöttem az egész világ, és meséket, történeteket találtam ki, képtelen dolgokat, csak hogy harapjanak a halak, hogy rávegyem őket. Sugalltam ezt nekik, üzentem, szuggeráltam, akartam minden erőmből, szinte már beledermedtem, halántékom megfeszült, szemem vörösben úszott. De általában vártak magukra, másfelé siklottak, és rám szakadt, rám nehezedett a móló vagy a sás oly feltörhetetlen magánya. A távolban csónakok voltak, asztalok, majd a Sárgapart, rengeteg fecskéjével, mélyedésével, fészkével, de én ott hasaltam vagy álltam teljesen reménytelenül, beleveszve, -gabalyodva a nyíló világba. De voltak szerencsés napok is, mikor teli lett a háló vagy a füzér, és dagadozó mellel vittem föl a házba, de még akkor is valami zúgott, érthetetlenkedett bennem. Az, hogy ára van mindennek, fizetni kell. Homályosan sejtettem ezt, be-bederengett, és kapaszkodni, fogódzkodni már akkor sem tudtam igazán. Talán ekkor kezdtek el gördülni a kövek, gondolom. Ősi világ.

És ahogy kibukkansz a csillogó vízből, újból megszáll a rettegés: kövek hangját, zörejét hallom, amint esnek, hullanak alá. Mind mélyebbre a sötét felé.

FEHÉR DAMASZT ASZTALTERÍTŐ

MAJOROS SÁNDOR

A Zélinger família ebédelni ült a konyhaasztal köré. Csütörtök volt, de úgy rakták föl a terítéket, mint vasárnap szokták: lapos- és mélytányérja, salátástálcája, külön ivópohara, kéztörlő szalvétája és ezüstoneszájgája volt mindenkinek. Az asztal közepén kehelyre emlékeztető kétfüles porcelánedényben húsleves gőzölgött. Felszínén összefüggő, helyenként cérnavékony repedésekkel cifrázott zsírfolt terpeszkedett, mely alól éppen csak előderengett a zúza, csirkemáj, főtt zeller, sárgarépa, zöldség és metélt tészta keveréke. A plafonról lelógó hatvanas izzó fénye valósággal bearanyozta ezt a szemet gyönyörködtető látványt, s mert a konyhának nem volt ablaka, olyan meghitt nyugalmat varázsolt az asztal köré, mint estelente, a vacsora idején. Persze egyelőre még szó sem lehetett vacsoráról, lefekvésről. Még nem harangozták el a delet a Kossuth rádióban, s hogy odakint melegen sütött a nap, azt semmi sem bizonyította ékebben, mint az ajtó résén betolakodó keskeny fénysugár. Szikrázóan éles fény volt, amely csak azért nem tudta megbontani a villanyfény egységét, mert a fáskosár mögötti zugba irányult. Mégis: a konyhában mindennaposnak számító s ebből adódóan teljességgel megszokott sárgásbarna tónus most élénkebbnek tűnt a jól ismert árnyalatnál. Furcsa ellentmondás volt ez, hisz máskor Zélingerék még olvasni sem láttak a konyhaasztalnál. Eleinte azt hitték, az égő miatt, de hiába cserélték ki negyvenesről hatvanasra, a helyzet semmit sem változott. „Gyöngé az áram” – vonták meg a vállukat, és lemondtak az ebéd közbeni újságolvasásról. És most – annak ellenére, hogy a volfrámszál alig izzott – Matild néni kivételével mindannyian elolvashatták a Magyar Szó falinaptárára nyomtatott reklámszövegeket. Honnan e hirtelen változás? A rendkívüli díszebéd miatt, aminek ürügyén az egész család fokozott jelentőséget tulajdonít minden apróságnak? Vagy mert olyan feszült figyelemmel várják az apa és a fiú közötti beszélgetés kezdetét, hogy szinte káprázik tőle a szemük? Nem, az érzéki csalódást nem kimondottan a bennük rejlő

feszültségek okozták. Az asztról Zéligerné már kora reggel levette a viaszosvászon borító kockás abroszt, és miután végzett a főzést megelőző és a vele járó teendőkkal, a gondosan megtisztított, szárazra dörgölt felületre ráterítette büszkeségét, az anyjától örökölt és évtizedeken át citromlével fehérített damaszt aszalterítőt. Kezével kisimította a hajtogatás nyomán támadt gyűrődéseket, levett a szegésről egy cérnaszálat, s néhány pillanatra még arról az ellentmondásokkal terhelt érzésről is megfeledkezett, ami azóta gyötörte a lelkét, hogy megtudta: Karcsi fia megszerezte a papírokat, és még az aratás kezdete előtt kimegy Kanadába. Elfeledkezett kétéseiről, az öröm és a bánat furcsa keverékéről, a titkon elhullajtott könyvekről, az átvirasztott éjszakákról, a lázadás és a belenyugvás egymást váltó időszakairól, a hosszú hallgatásokról, és csak simogatta a fejedelmi szépségű ruhadarabot, s miközben érezte, hogy tenyere alatt átlangyosodik a kelme, eszébe sem jutott, hogy a rikító fehérség visszaveri majd a villanykörte fényét, és ugyanúgy bántja majd a szemüket, mint a levesbe szórt törött bors illata. Ezért hunyorogtak most folyton, és ha egymás szemébe próbáltak nézni, nem láttak mást, csak lila, vörös meg kék karikákat. Így hát nem is erőltették a dolgot. Inkább a falakat nézték, mert ezek kívül estek a fényudvar büvkörén, másrészt pedig tucatjával akadt rajtuk látnivaló: tisztán kirajzolódtak a máskor láthatatlan hajszálrepedések, a lepergett festék helyén támadt világosabb foltok, a sarkokban lengedező pókhálók, a bevert szögek, a légypiszok és a korom. Ezek a fölfedezések persze korántsem derítették jobb kedvre a társaságot. Sőt, ahogy múltak a percek, egyre inkább erőt vett rajtuk a nyugtalanság. Már az is idegesítette őket, ha valaki megkoccintotta kanálával a tányér szélét. Bántotta szemüket az alulról jövő fény, de ezt egyikük sem merte bevallani. Úgy hajoltak a tányér fölé, mint ha semmi más nem érdekelt volna őket. És valóban: még el sem fogyott tányérjukból a húsleves, máris elfelejtették, kinek az ötlete volt ez a ceremónia.

Az öreg Zéliger, mint mindig, most is a kredenc előtt kuporgott, ahonnan a konyha minden zugába beláthatott, s ha netán kedve támadt szétnézni az udvaron, csak utasítania kellett Karcst – akinek átellenben, az asztal túlfelén volt a helye –, hogy nyissa ki a gangajtót. Szinte minden étkezésnél élt ezzel a lehetőséggel, mert mint afféle szántóvető ember, nehezen viselte a bezártságot. Megkövetelte, hogy jelenlétében legalább résnyire nyitva legyen az ajtó, vagy amennyiben erre nem volt mód éjszakánként például, amikor a silógödörből előmerészkedő patkányok vadászni indultak –, beérte azzal is, ha szűnyogháló rajzszögeztek az egyik nyitott ablakszárnyra. Azt szerette legjobban, ha a léghuzat mozgásba hozta a függönyöket. Olyan derűs nyugalommal figyelte a csipke dagadozását, mint hajós a duzzadó vitorlákat. Zéligerné világléletében fejfájós volt, de sosem csapott patá-

liát a cűg miatt. Inkább kiment a szobából, vagy ha mégis maradnia kellett, bekötötte a fejét egy vastag gyapjúkendővel. De nemcsak ő, a család többi tagja is meghajolt e nyilvánvaló rögeszme előtt. Nem azért, mert féltek az öreg Zéliger haragjától, vagy mert annyira tisztelték, hogy akár egy közép-fűlguyulladást is elviseltek volna miatta, az ok egész egyszerűen az volt, hogy ismerték e furcsa mánia kialakulásának körülményeit. Matild néni szívesen beszélt az öreg Zéliger ifjú éveiről, azokról a csínytevésekről, amelyeket barátaival együtt vitt végbe, no meg a veszélyekről, amelyek fenyegették vagy amelyekkel szembe kellett néznie. Mint minden anya, ő is elfogult volt, ha fia cselekedeteit kellett mérlegelnie, de nem annyira, hogy elferdítette volna a valóságot. Részletesen beszámolt menyének és unokáinak arról az esetről is, ami negyvennyolcban történt fiával a téglagyár melletti vályogfejtőben. Az öreg Zéliger soha egyetlen szóval sem említette, mi történt vele azon a bizonyos délelőttön, de enélkül is tudta minden érdekelt – hála Matild néni közlékeny természetének –, hogy a rossz helyen végzett fejtés következtében rászakadt az agyaggödör partja. Egy percnél csak egy kicsivel tovább feküdt betemetve, ami a föld színéről mérve nem nagy idő, ám odalent maga az örökkévalóság. A kubikosok szabadították ki, és egy Rúzsó nevű cigányasszony közreműködésével hozták vissza az életbe. Ha nem tört volna el a lába, szinte azonnal folytathatta volna a munkát. De eltört. Mégpedig a combcsontja, közvetlenül a jobb forgó alatt. Cudar egy törés volt: nehezen forrt össze, és amikor az öreg Zéliger végre mankó nélkül is meg tudott állni a lábán, döbbsenten tapasztalta, hogy nyomorék maradt. A jobb lába rövidebb lett néhány ujjnyival. Annyira bántotta a dolog, hogy ivásra adta a fejét. Ivott és hallgatott. Nem beszélt senkivel, nem válaszolt a hozzá intézett kérdésekre. Még akkor sem oldódott föl, ha berűgott. Amíg pajtsái óbégatva, kötekedve, szoknyák alá nyűlkálva tobzódtak az alkohol mámorában, ő félrehűzódva bámulta pálinkáspoharát. Aztán mégiscsak rászánta magát, és meggyóna bánatát a plébánosnak. (István atya később a gyónási titkot megszegve mindent elmesélt Matild néniinek. Azt hitte, segíteni fog neki a fiát ért lelki sérülés gyógykezelésében, de csak azt érte el, hogy Matild néni világgá kürtölte a dolgot. Az öreg Zéliger pedig soha többé nem tette be a lábát a templomba.) A gyónás mindenesetre igencsak felemásra sikeredett, mert már a kezdet kezdetén elakadt. Az öreg Zéliger szókincese annyira leszűkült a hosszú hallgatás során, hogy egyszerűen nem talált szavakat, amelyekkel felidézhetne volna azt a szörnyű dübörgést, amit a föld alatt hallott. Arra viszont jól emlékezett, hogy a ráboruló sötétség legalább olyan nehéz volt, mint egy márvány síremlék. Ez, a testét szorongató márványburok képzete azóta sem hagyja nyugodni. Kiváltképp ha a vert falak közé kerül. Ilyenkor eszébe jut, hogy a vályogverő partja is maszszívznak látszott, mégis leszakadt. A föld nyugvása tehát csalóka látszat:

éppen úgy hullámzik, mint a tenger, csak ez a hullámzás nehezebben ellenőrizhető. Kiváltképp a szabadban, ahol a szél meg az eső rendre betömködi a frissen keletkezett repedéseket. A házfalakkal más a helyzet: alig található olyan, amelyiket ne csúfítanának apróbb-nagyobb repedések. Hiába raknak bele vaspálcákat, hiába vakolják be cementes malterrel, előbb-utóbb pörögni kezd róla a festék, sötét, mállatag foltok jelennek meg a tövében, és ha megnövekszik a talajvíz szintje, kidől, mint a villámvágta nyárfa. Ezért kell mindig nyitva hagyni az ajtót: nappal a világosság, éjszaka a légmozgás jelzi a szabadba jutás irányát.

Nem lehet azt mondani, hogy az öreg Zéliger csak erre gondolt, amíg a levest kanalazta, de mindvégig „szemmel tartotta” a kijáratot. Izgett-mozgott a székén, és erős vágyat érzett, hogy odaszóljon Karcsinak: nyissa ki teljesen az ajtót, ám az utolsó pillanatban meggondolta magát. Ez a néhány szó nem kérelem lett volna, hanem megalázkodás. Ha megszólal, nyilvánosan is beismeri, hogy tévedett előző nap este, amikor megpróbálta „észhez téríteni” a fiát. Minél távolabb kerül a lényegtől, minél semmitmondóbb lesz a megjegyzése, annál nyilvánvalóbbá válik a kudarca. Nem, szó sem lehetett ilyesmiről! A fiúnak kell kezdeményeznie a békülést. Különben is: ő tehet róla, hogy veszekedés lett a dologból. Meg sem várta, hogy kifejtse le-sújtó, ugyanakkor vitán fölüli álló igazságokat tartalmazó véleményét a Kanada-ügyről, hanem a szó szoros értelmében kiküldte őt! Megérte azt, aminél nagyobb csapást egy apa el sem képzelhet: a tulajdon elsőszülött fia zavarta ki a szobából! Az öreg Zéligernek összeszorult a torka. Ugyanazt a gombócot érezte a gégéje alatt, amit tegnap este. Szeretett volna megint gorbáskodni vagy legalább odacsapni az asztalra, de egy ilyen gesztus még inkább rontott volna a helyzetén. Meg aztán – el kell ismerni – kicsit túllőtt a célon. Azzal az „ide figyelj, te gyerek” módszerrel akarta jobb belátásra bírni Karcsit, amit szerte a világon a téves nevelés példajaként emlegetnek. Megalázó a könnyörgés, mégis ez lett volna az egyetlen járható út. Nem rimánkodásra gondolt, mert arra fizikailag sem lett volna képes, inkább a belső titkok, az elhallgatott tények fölszínre hozását elősegítő csendes beszélgetésre, amit általában elcsukló hangon szokás lebonyolítani, s amitől nem áll távol a könnyhullatás sem. Azt persze nem hitte, hogy ezzel elérhető az elsődleges cél, a gyerek itthon tartása, de legalább emberi hangon közölte volna vele, hogy egyre jobban kínozza a rossz lába, és a tüdejével sincs minden rendben. Pár év múlva mozogni sem bír majd, nemhogy dolgozni. Parlagon marad a föld, mert nem lesz, aki megműveli. Karcsi persze azt hiszi, hogy ez is csak olyan szólam, mint a többi kesergés, de nem! Ó, Zéliger Gáspár nem azért gürcölt egész életében, hogy árendába adja a földet! Hogy más fölözze le a hasznot! Azt pedig lesheti ez a mihaszna, hogy könnyörögni fog neki. Még mit nem! Nagyon is jól tette, hogy emelt hangon

beszélt vele, csak az a kár, hogy nem előbb. Még a télen megtudta, hogy Kanadába készülődik, s azt is, hogy egyelőre csak öt évre írta alá a munkavállalási szerződést. De az igazi célja a kivándorlás! Azt mondta, itthon nem lehet érvényesülni. Teljes a zűrzavar. Neki ebből elege van. Huszonöt éves elmúlt, itt az ideje, hogy saját maga irányítsa az életét.

Meggyőző érvek voltak, s ha az öreg Zéliger veszi a fáradságot, és visszagondol a sajátjára, a sok verejtékkel fölépített vert falú házra meg a semminél alig több megtakarított pénzére, biztosan rábólint az egészszre, de nem-hogy visszagondolni, közbeszólni sem akart. Azt hitte, Matild néni idővel jobb belátásra bírja unokáját, vagy ő maga döbben rá, milyen képtelenség az, amit a fejébe vett, s akkor nem lesz szükség atyai szózatokra.

Nem így történt. Karcsi elszántabb volt, mint valaha. Kiatartóan járta a hivatalokat, alávetette magát a kötelező orvosi vizsgálatnak, megszerezte a katonaviseltségről szóló bizonylatot, és háromszor is leutazott Belgrádba a kanadai nagykövetségre. Úgy tűnt, teljesen fölörlődik ebben a nagy lőtásfutásban, olyannyira, hogy mire utaznia kell, már jártányi ereje sem lesz. Ám a búcsúebédet megelőző héten váratlanul bezárkózott a szobájába, mintha az eltelt időszak erőfeszítései egy szellemi próbatétel előkészületei lettek volna, egész nap heverészett, és falta a könyveket. Zéligerné – akit a legjobban aggasztottak a fia körüli események – azt hitte, nem tudta megszerezni a szükséges papírokat, és olyan boldogság töltötte el a lelkét, mint amikor látta hazajönni a katonaságtól érett férfiként. Alig várta, hogy kimenjen néhány pillanatra, mert biztosra vette, hogy az asztalfiókban megtalálja majd az elutasító végzést. De mielőtt még erre sor került volna, véletlenül meglátta Karcsi ágya mellett az éjjeliszekrényen a JAT prospektusát, és néhány Kanadáról szóló nyomtatvány tetején a repülőjegyet. Ez fényt derített mindenre. Azzal, hogy elintézte a formásokat, Karcsi tulajdonképpen már el is szakadt őshazájától. Már nem tartozott közéjük, de még oda sem, Kanadába. Lebegett, térben és időben, akár a civilizációt megvető, ám a természetbe beilleszkedni nem tudó remeték. Fájdalom és rettegés hatotta át, az „utoljára vagyok itt” melankóliája, s az ebből eredő feszültségeket a leghatékonyabban a könyvek segítségével tudta semlegesíteni. A könyvek feledtették vele mindazt, amit az új hazát keresőknek nehéz elfeledniük. Olyan élethelyzetek, tájak és országok felé kalauzolták, ahol a legszörnyűbb történetek is csak játszadózásnak tűntek.

Ebben az időszakban – furcsamód – senki sem háborgatta. Barátai ismeretlen okból távol maradtak, olyan lányismerőse pedig, akitől búcsúzkodnia kellett volna, akkor már nem volt. Zéligerné titokban átnézte az ágy alatt tartott olvasnivalót, mert azt hitte, a könyvekben megtalálja Karcsi viselkedésének magyarázatát. Szentül meg volt róla győződve, hogy kanadai útleírásokra vagy nyelvkönyvekre bukkan, de csalódott: háborús témájú

regényeken kívül semmit sem talált. Most már végképp nem tudta, mit gondoljon: Karcsi világlátésében szerette a társaságot, és apja természetét örökölte, nem tudott hosszabb ideig egy helyben maradni. Viselkedésére egyetlen magyarázat létezett, de az annyira borzasztó volt, hogy nem lehetett igaz. Mármost hogy Karcsi elkövetett valamit, s most lelkipurdalással küszködve, könyvekbe temetkezve menekül a valóságtól. Oda kellett volna ülnie az ágya szélére, szelíd mozdulattal kivenni kezéből a könyvet, és arcát megcirógatva kérdezni meg, hogy mi bántja. A lehetőség éppen csak megvillant Zéligerné előtt, utána nyomban szerte is foszlott. Ha történetesen megtudja, mi nyomasztja Karcsit, nem lesz okosabb semmivel sem. A bizalom csak egy ok-okozati összefüggés első lépcsője. Neki, az anyjának segítenie kell a fiún. Tanácsot adnia neki, arra ösztönözni, hogy még nyíltabb, még őszintébb legyen, s közben észrevétlenül úgy irányítania a beszélgetést, hogy az eltévedt báránka önmagától döbbenjen rá: itthon a helye, nem pedig abban az isten háta mögötti országban, ahol hat hónapig tart a tél. Ez a feladat meghaladta képességeit, és hamis dolog lett volna. Nem a család együvé tartozásáért küzdött, hanem azért, hogy Karcsi megmaradjon neki. Szerette volna maga mellett látni akkor is, ha megöregszik, vagy ha beteg, erőtlenül képtelen lesz ellátni a ház körüli teendőket. Ki akarta használni a fiát, rejtett, alantas céljai voltak vele, mert a legalapvetőbb jogát vonta kétségbe: a cselekvésre és a döntéshozatalra valót, ami nemcsak az érintett nagykorúságát kérdőjelezte volna meg, hanem sokkal inkább az értelmi képességeit. Ha Karcsi beletörődik a helyzetbe, és aláveti magát az anyai gondoskodás eme sajátságos, önzéssel és önfeláldozással áthatott próbatételének, ha vállalja, hogy anyja „kisfiamnak” szólítsa még huszonöt éves korában is, vagy ha elviseli, hogy olyan pimasz egyértelműséggel nézze őt, mintha nem élőlény, hanem közönséges szobatükör lenne, amelyben könnyedén fölfedezheti saját öregedésének félreérthetetlen jeleit, nos, ez esetben egyikőjük sem jár rosszul. Az asszonyt boldoggá teszi a tudat, hogy fölkészítheti fiát a rá váró feladatokra, a fiú pedig nem szenved hiányt semmiben. Igen, Zéligerné asszonynak eltökélt szándéka volt, hogy – az egy Kanadába távozás kivételével – Karcsi minden óhaját teljesíti. Elhalmozta volna minden földi jóval a töltött káposztától kezdve egészen a porcukorral meghintett képviselőfánkig, ám cseppet sem biztos, hogy a belediktált rengeteg finomság következtében idővel nem vált volna hordóhasú puhánnyá, aki nemhogy dolgozni, megmozdulni sem képes. Olyan vízió volt ez, ami hajmeresztő ugyan, de nem elképzelhetetlen. Zéligerné is gondolt rá egyszer-másszor, mint olyan dologra, ami szertefoszlatta volna a Karcsi támaszszerepéről szőtt álmait. Ám ez csak képzelgés volt, a valóság talajára a könyvek átnézése után tért vissza. Belátta, hogy itt minden hiába, nem segít a szép szó, a győzőgetés. A helyzet elemzésére akkor már

képtelen volt, de nem is szegülhetett szembe fiával, mert nem tudta, miféle gondolatok készítették afféle sületlenségekre, mint az olvasás. Ráadásul a könyvek egytől egyig hamis irományok voltak, hiszen ahelyett hogy Kanada földrajzával, népszokásaival, vagy tudományos eredményeivel foglalkoztak volna, kitalált szereplők kitalált kalandjait beszélték el. Karcsi beletemetkezett ezekbe a történetekbe, amelyek közül az egyik – vészjósló módon – ugyanazokkal a szavakkal kezdődött, ahogy ő elképzelte a távozását: „Amikor elkészült a csomagolással, a jóképű, látszatra vézna fiatalember leverte kezéről a port, és kiballagott...” Nagyon valószínű, hogy éppen ebbe a történetbe rejtőzött el a fia. Ha lett volna elég ideje, és elolvassa a regényt, Zéligerné megtud belőle minden fontosat. Sajnos, csak lassan, fennhangon tudott olvasni. Következésképpen le kellett mondania Karcsiról, most és mindörökké. Ősi anyai rituálé szerint el kellett őt siratnia, utána meg beépítenie alakját emlékei közé, hogy ha a valóságban nem is lehetett támasza, legalább azokat a régi ködös emlékeket támogassa, melyekben más időkben és más alakban ő maga is helyet kapott néha. Nyilvános temetést nem tudott rendezni neki, hiszen a távozó még élt, de az elmenőt megillető halotti tort igen. A családnak természetesen nem árulhatta el, mire készül, ezért a tervezett ceremóniának a „búcsúebéd” nevet adta. Matild néaninek tetszett az ötlet. Azt mondta, az ő bátyjának is rendeztek búcsúebédet, amikor megkapta a SAS-behívót. Igaz, nagyon szegényes ebéd volt, mert Jancsi bátyónak azonnal mennie kellett, de most más a helyzet: amit nem adhattak meg a kényszerűségből lett katonának, megadják majd az önként távozonak. Az öreg Zéliger is jelen volt a beszélgetésnél, de csak hümmögött. Alig ismerte a Voronyezsnél eltűnt nagybátyját, s különben sem szerette az ilyen beszédet. De nem szólt. Erzsike volt az egyetlen, aki akadékoskodott egy kicsit. Azt mondta, neki sem rendeztek búcsúebédet annak idején, pedig ő is négy évet töltött távol a szülői háztól, amikor a szabadkai internátus lakója volt. Alighogy ezt kimondta, máris megbánta, mert eszébe jutott, hogy Jancsi bátyó – ahogy Matild néni nevezte – odaveszett a háborúban, ám ő a diplomavizsga után hazajött. Most pedig Karcsi tiszteletére búcsúebédet rendeznek. Ebből arra következtetett, hogy Karcsit nem fogják viszontlátni. Egyszeriben megértette, miért változott meg a házbeliek hangulata. Hetek, sőt hónapok óta nem tudtak másra gondolni, csak arra az ismeretlen vonzerőre, ami akár az örvény, magával rántja a szülőföldről elvágyódót. Erzsike olvasta az Odüsszeiát, és emlékezett az ithakai vándor kalandjára a szirénnel. Valami hasonló történhetett Karcsival is: meghallgatta a gazdagságot, érvényesülést hirdető hangokat, de elfelejtette az árbochoz köttetni magát. Még szerencse, hogy rajta kívül senkit sem igaztunk meg a tengerentúlról érkező hangok, s nem érte utol mindannyiukat a végzet. A múltjukhoz való ragaszkodás és az ehhez kapcsolódó

hagyománytisztelet a lehető legjobb viaszdugónak bizonyult. Ők itt maradnak, nem hat rájuk a varázslat, s cseppet sem bánják, hogy nem ízlelték meg a lehetőségek ópiumát. Boldogító a tudat, hogy erősek, szilárdan állnak a lábukon, még akkor is, ha összefogásuk kudarcra nyilvánvaló. Karcsit nem tudták megmenteni. Nemcsak a szirének énekét, egymás szavát sem hallották. Ezen most már kár tépelődni, a legtöbb, amit tehetnek, hogy méltóképpen búcsúztatják az élőt, aki már nem befolyásolhatja a Zéliger család sorsát, nem készíthet terveket, nem hallathatja szavát pénzügyi kérdésekben, és nem emlékezhet a mindannyiukra egyaránt érvényes múltbeli eseményekre, mert ő is csak emlék lett: illékony, és tovasurranó, mint a reggeli köd.

Erzsike rákőnyökölt az ereklyeként tisztelt asztalterítőre, és egy rövid oldalpillantást vetett apjára. Szerette volna, ha megszólal, ha utasítja Karcsit, hogy nyissa ki az ajtót, de az öreg Zéliger nem szólt egy szót sem. Kínos, sőt vészjósló volt a csönd. A kanalak ugyan hozzákoccantak néha a tányérok széléhez, ám ezek a rövid pendülések most úgy kongtak, mint a lélekharang szokott vasárnap délelőttönként a nyugati temető kápolnájában. Erzsike egyszer részt vett egy halotti toron. Ott is ilyen síri hangon zörögtek a kanalak, ráadásul a szomszéd szobából áthallatszott az özvegy fojtott zokogása. Az eszcájpgzörgés ezt a mélyről jövő, mérhetetlen fájdalomról árulkodó jajszékelést juttatta eszébe, s mert az emlékek sosem jelentkeznek érzelmek nélkül, ugyanaz a szégyenérzet töltötte el, ami annak idején. Megpróbált enni, bár istenkáromlásnak tartotta az efféle élvezetet, hisz nyilvánvaló volt, hogy egy sorscsapás ürügyén telepedtek asztalhoz. A halotti tor és a búcsúebéd csúfot űz azokból, akiket eredetileg pienesztálra kellett volna emelnie. Erzsike nemcsak ösztönszerűen érezte ennek nyilvánvalóságát. Az éves rituáléja az ő figyelmét is elterelte a kegyeletadás, a búcsú elsődleges követelményéről. Nem akaródzott megszólalnia, pedig igencsak szükség lett volna a meghitt, csöndes beszélgetésre. Persze, a csöndnek is van meghittsége, de ez nem az összetartozás érzetét erősíti, hanem a közénk tolakodó magányt. Ezért vonult félre ama bizonyos özvegy, és ezért sírta bele bánatát egy kispárnába, hiszen a vidáman gőzölgő húsleves közelében nem akadt számára hely.

Erzsike örült, hogy mindez eszébe jutott, s hogy ilyen szépen helyére tudta rakni gondolatait. Szégyenérzetének igazolását látta benne, mert már reggel óta gyötörte a nyugtalanság. Akkor még nem próbálta a halotti toral magyarázni, mert egyrészt nem tudhatta, milyen lesz az ebéd hangulata, másrészt pedig tisztában volt vele, hogy vívódása megszűnik, mihelyt kiöntheti a lelkét Karcsinak. Ám ahogy múlt az idő, egyre nyilvánvalóbb lett, hogy erre nincs remény. Elkésett ő is, mint a többiek. A kudarc ténye nyilvánvaló volt – méltán szégyenkezhetett –, az, amit a bátyja tudomására

szeretett volna hozni, nem kapcsolódott az apjuk által képviselt erőszakos lebeszéléshez, sem a siránkozó, sopánkodással elegyített győzögetéshez, ami anyjukra s részben Matild nénire volt jellemző. Ő mindössze annyit akart mondani neki, hogy helyeseli döntését, és tiszta szívből azt kívánja, legyen boldog a messzi Kanadában. Mert elvégre mindenkinek joga van a boldogságra. Ha az emberek szó nélkül beletörődnének abba, hogy az idősebbek gyámkodjanak felettük, a tapasztalatszerzés örömeiről mondanának le. Ha egy felnőtt embert a széltől is óvnak, ha elvárják, hogy fenntartás nélkül és azonnal rábólintson a bölcsek tanácsaira, a jogfosztottságnak egy sajátságos, szeretetnek és gondoskodásnak álcázott változtatást kényszerít rá. Erzsike nem tudta, milyen a börtönélet, de ezt a szellemi és fizikai lefokozást annak szörnyűségeivel rokonította. Középiskolás éveiben sokat olvasott, s mert szinte kivétel nélkül mindig remek, gondolkodásra serkentő olvasmányok kerültek a kezébe, hamar meglelte e viselkedésmód filozófiai alapjait. Tudta, hogy a szülők eszelősen rettegtek attól, hogy gyerekeik tévedhetnek, s ezeket a tévedéseket nekik kell helyrehozniuk. Bármilyen kicsinyen is az efféle gondolkodás, Erzsike nem tudott mosolyogni rajta. Tisztában volt vele, hogy annak idején az ő szülei is követtek el tévedéseket, s még büszkéek is voltak erre. Azt hitték, csak az ő életük, erkölcsi és hivatásbeli feddhetetlenségük szolgálhat követendő példaként. Pedig, lám, az öreg Zéliger keményen dolgozott világeletében, s nemhogy a boldog, de még az egészséges öregkor feltételeit sem teremtette meg. Nyomorék lábával nem dolgozhatott annyit és nem is termelhetett, mint a környékbeli parasztgazdák. A józan ész azt diktálta, lépjen be a szövetkezetbe, mert ott kapott volna egy nyugodt munkahelyet, öregségére pedig nyugdíjat. De nem. Az öreg Zéliger vergődni akart. Dacolni jéggel, szárazsággal, alacsony árakkal, mert elfelejtette, hogy ezt a jogot, a szabad vergődést dicsőítő önkínzó jogot fia, egyetlen férfi örököse is megköveteli majd magának.

Erzsike nagyon szerette a bátyját, s bizonyos tekintetben példaképnek tekintette, de nem kizárólag emiatt értette meg. Ismerte az okokat, amelyek megérlelték benne az elhatározást. Ehhez persze nem kellett túlon túl nagy emberismerő képesség. A tény, hogy rökke hat év alatt Karcsi kilencszer változtatott munkahelyet, önmagáért beszélt. Tipikus képviselője volt annak az izgága, mindig másra, mindig többre vágyó fajtanak, amely nem a mesterségbeli tudást tekinti élethivatásának, hanem azt, hogy fölruhja a készen kapott értékrendet. Sosem járt Nyugaton, elképzelni sem tudta, milyen az élet „odaát”, de ez nem zavarta abban, hogy elmarasztalóan nyilatkozzon a szocializmusról meg a népi demokráciáról. Tette ezt annak ellenére, hogy nem volt politikus alkat. Lázadása ösztönös volt, mert nem értette – és nem is próbálta megérteni – azokat az embereket, akik beilleszkedtek ebbe a lenézett, távlattalan és hazug életformába. Istenítette Che

Guevarát meg a hatvannyolcasokat, bár fogalma sem volt, mit akart Che Guevara és mit a hatvannyolcasok. Egyszóval, nem találta föl magát. Dolgozott itt-ott, barátai is akadtak, néha még szeretője is, de hiába, nem érezte a jövő biztonságát. Idehaza, amíg az öreg Zéliger kenyerét ette, egyszerűen nem volt esélye az önálló életre. Huszonöt éves elmúlt, és a vízvezeték-szerelői diploma kivételével semmit sem ért el. Várt rá a föld, a keservesen egyhangú paraszti élet, amitől rövidnadrágos kora óta viszolygott. De most végre előtte állt a nagy lehetőség: Kanada!

Jó lett volna minderről elbeszélgetni még egyszer, utoljára, csakhogy az előző esti vita után erre semmiképp sem kerülhetett sor. Az érintettek kónokul hallgattak, Erzsike meg nem akart tolakodó lenni. És különben is, ha tanújelét adja, hogy tökéletesen egyetért a bátyjával, magára vonja apja haragját. Diplomatikusnak kell lennie, hisz ő még marad. Más lesz a helyzet, ha majd férjhez megy. Alig várja már azt a napot, mert akkor jól beolvashat mindenkinek. Igen, eljön majd annak az ideje is, de ez még nem a megfelelő pillanat. Most hallgatni kell.

Így hát Erzsike csöndben maradt, s ez a visszafojtott közlésvágy olyan hihetetlen erőfeszítésébe került, hogy neki kellett feszítenie térdét az asztal lábának, mert különben rögtön felpattant volna. A vasárnapi ebédek jutottak eszébe. Ugyanígy ülték körül az asztalt, s attól függően, hogy milyen volt a kedvük, beszélgettek, vitatkoztak, vagy csak heccelték egymást. Sosem volt ilyen nyomott a hangulat, mint aznap. Ennél az asztalnál születtek azok a határozatok, amelyek az egész család sorsát befolyásolták, ám ugyanakkor szinte kivétel nélkül elsimultak azok az ellentétek is, amelyek a közös feladatok végzése során merültek fel. Az ebéd azért válhatott a családi tanácskozások színterévé, mert a terített asztal környéke volt az egyetlen hely a lakásban, ahonnan senki sem iparkodott távozni. Rágcsálás közben bőven volt idő az elhangzott javaslatok mérlegelésére, a javaslatok összehangolására, és nem utolsósorban a lehető legjobb megoldás fölkeresésére. De most mintha megszakadt volna a hagyomány. Együtt vannak, buzgón kanalazzák a húslevest, ám gondolatban elkalandoznak, ki erre, ki arra. Mindenki tudja, hogy az utolsó közös étkezésen hallgatni ellene vall a józan észnek, de senkiben sincs elég erő, hogy legyőzze a csönd ígézetét. Pedig az ebéd pompásra sikeredett! Éppen olyan, amilyennek lennie kell: A leves nem túl erős, de érződik benne a bors és a cseresznyepaprika, a sült krupli illata a legfinomabb pecsenyék emlékét idézi, a rerben lustán pirosozik a hús, és dúsan zöldell a porcelántálba helyezett friss saláta. Az ünnepi hangulathoz minden adva van, de valami rendkívüli, valami megmagyarázhatatlan dolog kedvét szegi az egész társaságnak. Erzsike szemügyre vette az eszcáigot: a kanalak ragyogtak, a kések pengéjén szikrákat szórt a villanygőz fénye, a villák kacéran simultak a tányérok széléhez, sőt az ivó-

poharát sem mocskolta össze senki, és a szalvéták is érintetlenül heverték az abroszon. Az abrosz? Igen, az abrosz! A tolakodó fehérség, ez a gyűrődések nélküli sík felület volt az egyetlen, ami eltért a szokásostól. Soha, még a karácsony esti vacsorához sem terítették le az asztalt. Jó volt nekik az összevagdalt viaszosvászon is, mert erre nyugodtan ráraakhatták a csontot, s nem volt tragédia, ha kilötytént rá a paprikás. A fehér damaszt halotti lepel, ez a szörnyűség nemcsak a konyha fényviszonyait befolyásolta döntően, hanem számukra ismeretlen havas mélységek felé húzta a szemüket. Anélkül hogy tudatára ébredtek volna, Kanada hómezőit látták, az Északi-sarkig terjedő síkságot, s hiába zörögtek a kanalakkal, hiába tekingettek időközönként a légypiszkos Magyar Szó-naptárra, nem tudtak elszakadni az igézettől.

Erzsike nyíllaló fájást érzett a tarkóján, amikor ráeszmélt a valóságra, s egy pillanatra behunyta a szemét, de rögtön elhatározta, hogy tenni fog valamit. Arra gondolni sem mert, hogy megkéri anyját: vegye le az asztalról az átkozott terítőjét, mert ezzel végig sértette volna. Ehelyett – bár maga sem hitte, hogy sikerülhet – megmarkolta a terítő csücskét, és húzni kezdte magafelé. Ha lett volna elég bátorsága, s egy erőteljes rándítással próbál megszabadulni a lepeltől, talán meg sem rezdülnek a tányérok, de ő – nem bízva a tehetetlenség elvében – az észrevétlen lassúságra alapozott. Abban bízott, ha milliméterenként fejt ki az asztalra helyezett tárgyak alól, nem fog fölúnni senkinek, hiszen a túlon túl lassú folyamatok észrevétlenek az emberi szemnek. Igen ám, de a vele szemben ülő Matild néni meghallotta azt a pillészárny rezdüléséhez hasonlítható hangot, amit az asztal pereméhez dörzsölődő vászon keltett. Mint az öregasszonyoknak általában, neki is kivételesen éles hallása volt. Az erős, mély férfihangokat nem hallotta ugyan, de a cirpelést, zizegést, lépéskoppanást, ajtónyikorgást igen. Mivel a látása nagyon megromlott az utóbbi néhány évben, nyugodt lélekkel állítható, hogy a hangok alapján igazodott el a világban. Nyolcvanéves elmúlt, piacra már vagy tíz éve nem járt, s az utcára is csak ritkán merészkedett, ezért a hangok alapján történő tájékozódás cseppet sem esett nehezebbre. Ismerte a ház összes zörejét, sőt el tudta választani egymástól a család tagjai által keltett zajokat, olyannyira, hogy nem okozott neki gondot különbséget tenni a menyé és a fia bejövetelekor hallott ajtónyikordulás között.

A vászonzizegésre különösen érzékeny volt, mert egy régi emléke kapcsolódott hozzá, ami annak ellenére, hogy már több mint ötven éve, ezerkilencszázharminchat január elsején történt, azóta sem hagyta nyugodni, és nem hagyja nyugodni az elkövetkező néhány hónap vagy legfeljebb esztendő során, ami még hátravan neki. Ugyanilyen feszült csöndben ülték körül a fehér abrosszal leterített asztalt, s ugyanígy gőzölgött előttük a kö-

zépre tett húsleves, de nem nyúlt senki a merőkanálhoz. A cselédkonyha falát halványsárgára nyalta a terítőről visszaverődő fény, s talán emiatt talán a hír miatt a felé forduló arcok is sápadtabbak voltak a megszokottnál. Kérdőn nézett rá mindenki. Ő volt az, kinek össze kellett gyűjtenie, és nyugalomával lecsillapítania a fia, az anyósa és a hírhozó riadt tekintetét. Képtelen volt rá. Még nem fogta föl a rászakadt csapás lényegét, még nem hatolt el tudatáig a fölismerés, hogy megözevgyült. Csodálkozó döbbenet ült az arcán. Várta, hogy bejőjön valaki, és bebizonyítsa: nem igaz a hír, mely szerint férje, a tapasztalt és kipróbált uradalmi sofőr a zombori szilveszterezésből hazafelé jövet autóstul, gazdástul belezuhant a kanálisba. Némán tiltakozott a nyilvánvaló hazugság ellen, s ha lett volna benne elég erő, fölpattan, és elkergeti a hírhozót, de nem tette, mert akkora képtelenség volt ez az egész, hogy nem lehetett más, mint igaz. Zavarában a terítőt kezdte gyűrögetni, és az ólomnehéz csöndben jajkiáltásoknak beillőn hallatszott a zizegés.

Amikor Erzsike maga felé kezdte húzni az abroszt, Matild néni ösztönösen utánanyúlt, és visszatartotta. Ránézett unokájára, összevillant a tekintetük, s egy pillanatra megszűnt a húzóerő. Mindketten elbizonytalanodtak. Erzsike arcát újabb szégyenpírhullám öntötte el, Matild néni mag visszazuhant a múltba, és anélkül hogy rádöbben volna, milyen veszélyeket rejt az ilyen véletlenszerű emlékezés, ugyanolyan gépies mozdulatokkal kezdte morzsolgatni a szőttest, mint azon a gyászos emlékű napon tette. A terítő, amely immár szemfedővé változott, olyasféle hangokat hallatott, mint az égő fahasáb. A pattogás ritmikus időközönként ismétlődött, s az égésre utaló jeleket tovább erősítve kesernyés füstöt csalt elő valahonnan. Mi volt ez, a gyeheenna tüze? A rettegés szikrái? Vagy... vagy a szíve? Matild néni reszkető kézzel nyúlt be kötényzsebébe, és egy lencse nagyságú pirulát halászott elő. Az utóbbi időben gyakran elfogta a rosszullét, ezért mindig magánál tartotta a nitroglicerin tablettákat. Sietve a nyelve alá tett egyet, ám a bal kezével még mindig szorította a terítőt. Éles karmai, akár a zsilettpengék, belevágtak az anyagba, és amikor végre oldódni kezdett a görcs, észrevette, hogy a tűz, ami a régi fájdalmak újraéledésével egyidejűleg lobbant föl benne, apró lyukakat égetett az abrosz szélére. Alig látható lyukak voltak, Matild néni nem látta őket, hanem érezte ujjai hegyével. Még nem volt késő eltitkolhatta volna, amit tett, vagy a rosszullétre kellett volna hivatkoznia, ám a nyílások, a leplet megcsúfoló hasítékok furcsa megkönnyebbülést jelentettek. Mintha az idő folytonosságán keletkezett volna egy kis repedés, ami ha nem is az örökkévaló élet, de legalább a mulandóság féken tartásával kecsegtetett. Az öregasszony ötvenöt év óta először érezte magát boldognak. Nem a halál felett aratott diadalt ünnepelte, hisz azzal, hogy elszakította a szemfedővé változtatott terítőt, még nem

támaszthatta föl az urát, de biztos volt benne, hogy ezzel megmentheti az unokáját.

Zéligerné nyomban meghallotta a vászon reccsenését. A hang félreérthetetlen volt, s nyomban utána megjelent egy csúnya hasíték az abroszon. Anyósa tányérja alól kúszott elő, és nyílegyenesen vonult a levesestálig. Zéligerné megdermedt, mint az ugrásra készülő párdúc. Eltelt vagy fél perc, mire fölfogta, mi történt: az öregasszony, ez a vén boszorkány – akit már menyasszony fejjel megutált, mert nem átalotta kétségbe vonni érintetlenségét –, olyan galádságot követett el, ami fölért a szentségtöréssel. Anélkül hogy bármi oka lett volna rá, eltépte az egyetlen szálát, ami őt édesanyjára emlékeztette! Hogy még mindig tétovázott, s nem borította rá a levesestálat, csak azért volt, mert a lehető leghangzatosabb átkokat akarta szórni rá. De mert a józan ész híve volt, azon is eltöprengett, mi vihette rá anyósát erre a gaztetre. Látta, hogy az előbb rosszul volt, s azt is: bekapott egy pirulát, de ez még nem ok a rombolásra. Mászor is volt rohama, és nemhogy anyagi kárt, rendetlenséget nem csinált. A veszteség, ami érte, sokkal nagyobb volt annál, mintsem egy kiadós veszekedés árán ki lehetett volna egyenlíteni. Nézte a hasadékot, mely alól előderengett a viaszosvászon felülete, és lassan, szinte észrevehető folytonossággal elapadt a mérge. A viaszosvászon barnássárga színe megnyugtatta. Egyszerűen jó volt odanézni, mert ez a hasadék átjáró volt egy olyan tartományba, ahol zsírszagú nyomokként lapultak azok az étkek, amelyek valaha ott gőzölögtek, azon az asztalon. Mintha nem is a terítő szakadt volna el, hanem a hályog, ami a szemét borította. Ismét rácsodálkozhatott a régi ebédek nyugalma, arra az utánozhatatlan egyszerűségre, amit az abrosz – igen, az abrosz! – lám, semmivé foszlatott. Teljesen megfeledezett az öregasszonyról! Sőt! Egy mélyről jövő, eladdig titkolt érzés arra ösztökelte, hogy cafatokra szabdalja ezt a fehér vacakot. Pontosan így fogalmazta meg magában: fehér vacakot, s közönyösen vette tudomásul ezt a máskor istenkáromlásnak is beillő gondolatot. Tudta, hogy a többiek mind őt nézik, s arra várnak, mit fog tenni, de ő egyszerűen képtelen volt máshová nézni. Megbabonzata a repedés. Boldog megnyugvás töltötte el lényét. Megjött, hazaérkezett. A rideg csönd birodalmából egy keskeny, viaszmázzal borított út vezetett az ott-hon melegébe. Keskeny, de járható út.

Mintha nem is ő lett volna. Egy kéz megmarkolta a kenyérszelő kést, és azzal a célratörő határozottsággal, amivel a kiéhezett párdúc karmolja végig áldozatát, belevágott a terítőbe. Reccsenés hallatszott. Ezzel egyidejűleg a Matild néni felől keletkezett hasadékot egy másik, valamivel keskenyebb vágat igyekezett keresztülmetszeni. A kés az asztal pereme alatt fúrta át a terítőt, de mert Erzsike ijedtében nagyot rántott rajta, a hasadék szétnyílt, és villámsebesen továbbpedt. Megrezzent az egész teríték: a kehelyre

emlékeztető kétfüles porcelánedényből kilöttyent a húsleves, poharak kocantak össze, és ... kidőlt a sőtartó! Matild néni fölhorkant: „Istenem!” De ez a szó, ami más körülmények között a személytelen teremtő erőhöz fűződő meghitt viszonyáról árulkodott volna, jelen esetben csak a földöntött sőtartó miatti riadalom hangja volt. (Az ilyen meggondolatlanság köztudottan emberhalált von maga után, és pedig szinte kivétel nélkül annak a halálát, aki a tettet elkövette). Lehet, hogy mondott volna mást is, ám a füst miatt elcsuklott a hangja.

Igen, a kesernyés füstszag nem volt képzelgés! Az öreg Zéliger öléből szivárgott elő, s halványszürke fátylaival inkább vízgőzre hasonlított volna, mint korom- és hamuszemcsék keverékére, de mert orrfacsaró büzzel párosult tévedésről szó sem lehetett. Olyan szag volt ez, amiben benne foglaltatott hetvenöt év dohszaga, a mosóporok és a házilag főzött szappan csípős illata, a rostok közé tapadt keményítőszerkelet miazmája, a citromlé savanykás párája, s még vagy fél tucat összetevő, amit lehetetlen volt azonosítani. Az asztal körül ülők számára mindez egyszerűen csak rongyszag volt, az égett rongy szaga.

Karcsi sosem dohányzott, ám ennek ellenére rögtön megérezte, hogy ez a füst nem egy suttyomban meggyújtott cigarettától származik. Az asztalterítő égett, valahol lent, az öreg Zéliger lába között. Ez már több volt mint meglepő. Az előbb Matild néni, majd röviddel utána az édesanyja sebezte meg a terítőt, s most – mintegy versenyre kelve velük – az édesapja is! Nem tudhatta, mi készítette őket erre a drámai lépésre, hisz annyira el volt foglalva saját magával, hogy észre sem vette hetek óta tartó kínlődásukat. Neki is voltak kételyei a kanadai munkavállalást illetően. Vergődött, igyekezett nem gondolni a várható kellemetlenségekre, csak arra, ami jó lesz odaát: a biztos munkahelyre meg a pénzre, amit meg fog keresni. Amikor észrevette, hogy a családban – többé-kevésbé nyíltan – szinte mindenki ellenzi a dolgot, igyekezett elszigetelődni tőlük, és nem válaszolni a jóindulatú lebeszéléseknek álcázott kihívásokra. Csak tegnap este ingott meg kicsit, amikor vitába szállt apjával. Meddő vita volt, de arra jó, hogy ráébredje: a Zéligerék még mindig családtagnak tekintik, és felelősnek érzik magukat iránta. Későn értette meg ennek jelentőségét, s azt, hogy nem vitatkozni kellett volna az öreggel, hanem nyugtatni őt, akár annak árán, hogy megesküszik: visszajön. Az ebédnél végig érezte a ki nem mondott gondolatok feszültségét, de az esti szégyenteljes eset után nem volt mersze hozzá, hogy elsőnek szólaljon meg. A terítő elszakítása lehetett véletlen is, ám a fölgújtása egyértelműen üzenet. Szavak nélküli közlés, vagy ha úgy tetszik, fölszólítás a válaszra.

Amikor a lángnyelvek már az öreg Zéliger tányérját kezdték nyaldosni, Karcsi fölkapott egy poharat, és odalöttyintette a tartalmát. Vörösbor volt

benne. A tűz sisteregve kialudt, ám a terítő épen maradt részén egy hatalmas folt keletkezett, ami a keresztirányú repedésekkel együtt üde változatoságot csempészt a fehér monotóniába. A pirosból feketébe hajló pacni és a vörhenyesbarna stráfok jótékonyan tompították a visszavert fény erősségét, olyannyira, hogy Karcsinak kedve lett volna még egy pohárral odalöttyinteni. Hogy erre nem került sor, az Erzsikének köszönhető, végre nekidurálta magát, és egy férfias rántással kettészakította a terítőt. A kehelyre emlékeztető kétfüles porcelánedény fölbillent, tartalma szétfolyt az asztalon. Zéligerné fölszisszent, de nem a terítő miatt, a maradékot szerette volna eltenni holnapra, mert mint rendesen, most is jóval többet főzött a kellesténél. Az abrosz pedig olyan volt, mint egy velencei anziksz: a tányérok alapját körülfogta a húslevesből lett tenger, s a poharak, kések, villák és kanalak közötti lagúnákban lustán ringatóztak a főtt sárgarépából, zöldségből formált gondolák. Ilyen minőségben s ráadásul megpörkölve, gyűrve és vagdalva, borssal, sóval tarkítva, vörösborral színesítve, metél tésztával koronázva, valóságos fölüdülést jelentett a szemnek. Amíg nézték, elfeledtek Kanadáról, az összecsomagolt bőröndökről, a tegnapi esti veszekedésről, a megtörtént és megálmodott élményekről, s hátradőlve, fölszabadulva kitört belőlük a nevetés. Úgy kacagtak, hogy szinte potyogott a könnyük. Aztán mikor elfogyott belőlük a szusz, s már fáj a hasuk a folytonos rázkódástól, összeszedték a sárgarépa-gondolákat, zöldség-ladikokat, és megették őket. Zéligerné pedig fölkelt, hogy az összemocskolt abroszra helyezze az ünnepi ebéd második fogását. Persze ünnepélyes külsőségekről már szó sem lehetett, de egyiküknek sem volt hiányérzete. Sőt! Már tudtak beszélgetni.

ÁTLÓK (11.)

JUHÁSZ ERZSÉBET

A *Patkány utca* nyirkos hajnali derengésében, ahol nyugovóra szokta hajtani az utolsó gondolatszilánkoktól is sikeresen mentesített fejét, Sihter Tóni egyszeriben arra eszmélt, hogy ő épp egy hársfaliget kellős közepén, s egy kislány szökdecsl felé, ugrálókötelet ugrálva, üdén, önfeledten. Sihter Tóni szíve hatalmasat dobbant e látványra, mert noha még zsenge kislány, térdharisnyásan, bő, „sodros” kisszoknyában, e tünemény nem más, mint Énekes Krisztina. Holtbiztos volt ennek az állóképszerű látomásnak a valóságosságában. Merthogy állókép volt, az bizonyos, hiszen a hársfák s a kislány is egyvégtében ugyanott, ugyanúgy, mint vetített képen, s ő mégis pontosan tudta, hogy mindez színigaz. S mintha vele együtt ő is most ébredne igazi élete első, varázslatos hajnalára, a többi meg csak végeérhetetlennek tetsző, sötét lázalom volt, amely egy részeg sétakocsikázással a kisváros gyászhintáján – végre végképp véget ért. Betelt a mesebelien szörnyű átok, s ők – végre valahára – megváltást nyertek. Meghatározhatatlan ideig gyönyörködött még Énekes Krisztina tüneményes kislányságában, mélyen magába szívta a hársfák dús illatát, érezte arcán az üde hajnali szellő húsét, s üdvözült mosollyal szenderült álomba, azzal a boldog és biztos tudattal, hogy végre újra önmagára lelt: ő az a pelyhedző állú kisiú, aki majd útban Fekete Endrével a Csernetits-féle gőz-, kád- és strandfürdő felé összetalálkozik Énekes Krisztinával. Hisz most végre a saját két szemével győződhetett meg róla, hogy nem a bolond Ocsenás beszélte tele a fejüket: Énekes Krisztina valóban létezik. S egy gondolatnyi ereje még arra is futotta, hogy másnap mindenképpen az lesz első dolga, hogy mindezt közölje Fekete Endrével.

Sihter Tóni emberemlékezet óta a *Patkány utcában* lakott, amely kivételes elhanyagoltságáról volt nevezetes. Nemcsak a házak voltak egytűlen egyig ütött-kopottak, a málladozások térképeinek sokasága már kívülről is érzékeltette, hogy nincs két egyforma nyomorúság, mint ahogy nincs két

egyforma térképe a lehullott vakolatnak, nincs két egyforma elsárgult újságpapírral vagy kartonlappal helyettesített ablaküveg, becsukhatatlan kapu. S a gyom sem nő egyformán, hanem *egyénien*: ki-ki személyes nyomorához alkalmazkodóan. Sihter Tóni a *Patkány utca* egy udvari „lakásában” lakott. Ajtaját azonban mindig gondosan kulcsra zárta, a két rozoga ablakot rendszeresen tisztította, noha ez csak a figyelmes tekintetnek tűnhetett szembe, merthogy kívülről azért nem látszott, mert eltakarta a kóró, télenyáron fura barnás tüskemintázatú csipkét vonva elé, belülről azért, mert a porral és nikotinnal agyonitatott függönyök nem engedtek úgyszólván semmilyen kilátást a külvilágra.

Dora Baláznak úgy tűnt, az örökkévalóság óta zörgeti már Sihter Tóni ajtaját, de ugyanakkor az a furcsa érzés is erőt vett rajta, hogy nem is zörget, csak áll ott, kilincstre gémberedett kézzel. S mintha a saját szétzilált agyában játszódna le csupán ez a szünni nem akaró s egyre erélyesebb zörgetés, mert amúgy egy-két gyerek ha állt ott, némán és érdektelenül, de egy árva kutya se, hogy elvakkantaná magát. Mintha mindez valóban a túlvilágon játszódna, ahová az ő parádés gyászokcsiján útnak eredtek az éjszaka. S a súlyos megrázkódtatások terhe alatt egész testében reszketni kezdett újra, mert ha mégiscsak átkocsikáztak a másvilágra, akkor hogy van ő mégis Sihter Tóni ajtaja előtt a *Patkány utcában*, s akkor a halál sokkal, de sokkal iszonyatosabb, mint amilyenek ő életében valaha is elképzelte.

Aztán végre-valahára mégiscsak megfordult a kulcs a zárban, és a következő pillanatban már ott inogott előtte a küszöbön Sihter Tóni – akár valami túlvilági derengésben már ő is – villant át Dora Balázs agyán –, teljesen értetlenül és tanácstalanul aziránt, mi is további teendője. Dora Balázs összeszedte magát, belépett a szobába, energikus mozdulattal maga előtt tolva Sihter Tónit. – Üljön le – mondta, miközben ő is leült és levette fejéről a micit. (Nem volt *uniformisban*.)

– Azért jöttem, hogy *tudassam*, Fekete Endrét ma reggelre kiterítették.

– ? – így Sihter Tóni, egyetlen szó nélkül.

– ???

– Amint belépett a kapun, kiterült, és abban a szent pillanatban meghalt, szegény.

– Hát akkor kiterült – motyogta maga elé teljesen értetlenül Sihter Tóni.

– Meghalt, érti most már? Meghalt. Nekünk meg sürgősen intézkednünk köll, Sihter úr.

– Megáll az ész! – szűrte ki fogai között Sihter Tóni kibírhatatlanul hosszú csönd után, alig hallhatóan, miközben mindkettőjük a maga módján világosan érezte, most már haladéktalanul meg kell húzni – legalább egy szó erejéig – azt a határvonalat, amely a túlvilági és az evilági csönd között szükségszerűen, megmásíthatatlanul ott húzódik, csakhogy

e határvonal tényleges létezésében egyikük sem volt most egy csöppet sem biztos.

– Megáll az ész! – és Sihter Tóni érzi, ahogy szempillantás alatt elárasztják az izzadsággyöngyök nemcsak a homlokát, de egész testét is kisujjától a feje búbjáig. S egy pillanat leforgása alatt mintha megfagyott volna, idegenül kezd zörögni rajta az átnedvesedett pizsama.

– Megáll az ész! – rebegi alig hallhatóan, mégis olyan meggyőződéssel, mintha ötven életéve alatt mást sem tett volna, mint az eszét működtette volna, megállás nélküli, vesztett kitartással. Mert mintha háborgó gyomra az agyába ugrott volna fel egyszeriben, s ettől a rendellenességtől megbolydult volna körülötte az egész szoba, s neki most minden erejével azon kell fáradoznia, hogy a szekrény felkeljen a padlóról, az ablakok pedig leereszkedjenek a plafonról, mert addig ő, addig ő: megáll az ész!

– Míndege az most, Sihter úr, nekünk mostan sürgősen mennünk köll a halottas házhoz – noszogatta Dora Balázs Sihter Tónit, aki e pillanatban se eleven, se holt nem volt, és semmi szándékát sem mutatta annak, hogy fölmérje a tulajdonképpeni helyzetet. Tehetlenségében és bánatában Dora Balázs egyre csak azt hajtogatta: szegény megboldogult, szegény megboldogult, meg hogy még egy ilyen *finom lelkületű* ember nem volt az egész világon. S bár nem emlékszik, hogy valaha is könnybe lábadt volna a szeme, most olyan elérzékenyülés vett erőt rajta, hogy még a könnyei is kicsordultak. – Hát ő is elment, szegény – motyogta, de azt már nem mondta ki még félhangon sem, hogy *akárcsak az én egyetlen Reginám, szegény*. A lelke mélyén azonban már azt sem tudta, melyikük halála okoz neki mélyesebb bánatot. Azt tudta csak, hogy ő ezután már sohasem fogja – úgyahogy – elfelejteni az élet neki kijutott keserűségét, mint Fekete úrral és Sihter Tónival a Patócs-féle vendéglő valamelyik félreeső asztalánál, az egyetlen helyen, ahol ez még megadatott neki ebben a kínkeserves, cudar életben. Hogy festenének ők most már ott kettesben Sihter úrral Fekete Endre nélkül? Akárcsak ő, ha koporsóba zárt halott nélkül hajtaná a gyászhintót, mögötte meg ott sírna az egész gyászmenet. De aztán észbe is kapott egyszeriben, hogy néhány órán belül bizony, Fekete úr lesz a koporsóban, s neki kell őt a gyászhintón elszállítania *utolsó útjára*. Még a háta is beleborsózott egy pillanatra, de aztán hirtelen, mint aki „szakmai” szempontból kezdi szemlélni a dolgokat, úrrá lett a maga keservein, és erélyesebben kezdte ösztökélni Sihter Tónit, hogy öltözködjön, mert neki kutya kötelessége megadni a halott barátának kijáró végtisztességet. Minthogy Sihter Tóni csak ült, üldögélt egyvégtében kibogozhatatlan ágyneműkupacainak szélén, hogy valósággal úgy hatott, mintha valami agyongyúrt lepedő volna maga is, Dora Balázsnak nem maradt más hátra, mint hogy kigubancolja Sihter urat e halmazból, talpra állítsa, megmosdassa, az *alkalomhoz illő*

alapossággal: tetőtől talpig, *beöltöztesse* egyetlen fekete öltönyébe és fehér ingébe, amelyet a szóban forgó az esküvőjén viselt először s mindeddig utoljára. Dora Balázs csak most eszmélt rá, hogy Sihter úr az idők folyamán mennyire összeaszalodhatott, minthogy úgy festett szegény e régésrégi esküvői ruhában, mintha valamely daliás termetű rokontól örökölte volna. A zakó is, a nadrág is oly jóvátehetetlenül lógott, sőt egyenesen lefegett rajta, hogy azon semmimód sem lehetett segíteni. Üsse kő – döntött Dora Balázs az igazgatások hosszas és hiábavaló próbálkozásai után, az *alkalomnak* mégiscsak megfelel, elvégre nem holmiféle *plumnadrágról* megkockás zakóról van szó, mint amilyenben azok a féleszű *cirkuszosok* mászkálnak, hanem öltönyről.

Sihter Tóni csak túrte-túrte értetlenül, de megadóan mindazt, amit Dora Balázs művel vele, de eközben minden erejét arra fordította, hogy megfejtse, mi történik vele. *Napnál világosabban* emlékszik rá, hogy az elmúlt éjszaka egy kései órában ő maga adott (életében először) parancsot Dora Balázsnak arra, hogy fogja be lovait a gyászhintóba, mert itt a végső ideje, hogy gyászmenethez illő lassúsággal átporoszkáljanak ők hárman is a másvilágra, ahol az igazi *concordia*. Hisz mindez még tegnap megtörtént, ők már rég ott túl, mire ez a nagy hercehurca egyszeriben? Ám ez az egész anynyira megzavarta, hogy mučkanni sem tudott a döbbenettől. Végül is hányszor kell még meghalnia, hogy halott legyen?

Fekete Endre egy régi főutcai polgárház utolsó gazdájaként távozott, illetőleg zuhant át a másvilágra, minden bizonnyal valamikor kora hajnalban, mivel arról, hogy a sétakocsikázás a gyászhintón mikor is ért véget, egyiküknek sincs a leghalványabb emléke sem. Csak annyit tudtak, hogy éjszaka volt, mint általában mindig. Dora Balázsnak volt némi emléke ugyan, hogy mégsem jutottak ők át a túlvilágra, hiszen ő szállította házhoz mindkettőjüket. De az egész rettenetes kocsikázás olyan babonás félelemmel töltötte el, amikor a hintóból végül kifogta a lovakat, hogy alig tudta egy szemernyi időre is lehunyni a szemét, s fogvacogva várta, hogy pirkadjon már meg a hajnal, s amíg ez be nem következett, félholtra váltan, a feje búbjáig a dunna alá húzódva várta, mikor nyílik az ajtó. *Látta* a halál irtóztatosan nagy, csontos ujjait benyúlni az ajtón, *látta* sejtelmes, denevérszárny-szerű karjait kinyúlni felé, minden pillanatban *hallotta* irtóztató suhogását, e suhogás folytonos, föltartóztathatatlan közeledését, s e közeledés végeérhetetlenségét – hogy iszonyatos félelmében csaknem szörnyethalt. A hajnal derengése azonban kezdte valamelyest észhez téríteni. Mocorogni kezdett, s meggyőződhetett róla, hogy mégiscsak életben van, mert annyi szent, halott ember meg nem mozdul soha már – ő viszont *igenis* megmozdul, ha akar. Aztán mind jobban nekibátorodott, hogy nem is érti már, hogy volt úgy elhűlve, hisz volt ő már a halál torkában nem is egyszer. Pél-

dául kútásó korában, amikor elszakadt a kötél, amelyen a mélybe eresztették, s ő lezuhant a kút feneketlen mélységébe, ahol a víz egyre feljebb és feljebb, ő meg egyre mélyebbre és mélyebbre. Márpedig egy sírgödör mélye olyan sekély és csekély egy kút mélyéhez képest, mint, mondjuk, egy kis pocsolva az óceánhoz viszonyítva. S már kezdte volna egy kicsit jobban érezni magát, hogy hát *van isten*, mégsem ütött még az ő halálának az órája. Mert úgy van az a szerencsétlen emberfiával, hogy szinte naponta vágyik a halálra: mi dolga neki itt még, amikor az ő egyetlen Reginájával már soha ebben az életben nem lehet együtt, még csak nem is láthatja, messziről se, pedig ő volt a mindene, a szeme fénye. De hát, tudja isten, hogy van ez, Regina őt ott a másvilágon úgyis megvárja, onnan bizony nem szökhet meg senki, de senki emberfiával, még azzal az elátkozott Czégénnyel se. S akkor minek is sietne ő odaátra olyan nagyon, hát nem igaz? S lám, már reggel is lett, és október végén meghazudtolva felsütött a nap is, úgy fénylett minden odakint, hogy az ember legszívesebben egész áldott nap ott tollászkodna kint az udvaron, ebben az áldott napsütésben melengetve vénülő csontjait, minden kínkeserve ellenére, pusztán afölötti véghetetlen boldogságában, hogy él. Mindezek az érzések azonban nem sokáig melengethették Dora Balázs elgémberedett testét-lelkét, mert jöttek a (Concordia) temetkezési vállalatból, hogy *halott van*, Dora. Ilyan az élet – fancsalkodott el kissé Dora Balázs –, hol ez, hol az, de valaki mindig meghal. Hanem amikor megtudta, hogy a *halott*, aki most *van*, nem más, mint Fekete Endre, a *Városi Közkönyvtár* könyvtárosa, Dora Balázs úgy érezte magát, ha erre létezik egyáltalán hasonlat, mintha belezuhant volna a világ legfeneketelebb kútjába. A temetkezési alkalmazott szerint úgy nézett ki, mint aki teljesen megkergült. Idétlenül forgott körbe-körbe, és szabályosan összevissza beszélt, hogy az nem igaz, mert az tegnap volt, de nem igazából. Meg hogy ha Fekete úr meghalt, akkor – *becsület istenére* – ő, Dora Balázs is *meg van halva*.

Mire odaértek a halottas házhoz, Ripcóné, aki Fekete Endrének gondját viselte, már szépen kimosdatva, ünneplőbe öltöztetve a szomszédasszonyok segítségével ki is terítette a ravatalon. Olyan, mint egy angyal, istenem, akár egy igazi angyal, állapította meg magában Dora Balázs, és a szíve is belesajdult, hogy ha ő is ilyen lesz, ha kiterítették, milyen kár volt úgy örülnie annak, hogy él. S hogy ő milyen nagy tuskó volt világegyetében.

Fekete Endrét igen kevesen kísérték el *utolsó útjára*, ami Dora Balázsnak fáj a legjobban, hisz neki volt a legnagyobb áttekintése az egész kisvárosban afölött, hogy melyik halottat mekkora végtisztességben részesítenek. Pedig ezen igazán nem lehetett csodálkozni. A kisváros úgynevezett *intelligenciája* rég kizárta soraiból Fekete Endrét. Jobban mondván Endre zárta ki polgárinak semmiképp sem tekinthető életmódjával onnan magamagát, s

emiatt soha egy pillanatra nem érzett egy szikrányi megbánást sem. Sihter Tóni olykor hajlamos volt azzal magyarázni barátjával szemben önként vállalt alárendelt szerepét, hogy soha, de soha, akárhogy töprengett rajta, kiváltképp fiatalabb korokban, képtelen volt magyarázatot találni arra, hogy miből táplálkozik Fekete Endrében az a megtörhetetlen konokság, elszántság vagy megszállottság, hogy – mintha a világ legtermészetesebb dolga volna – egyszerűen elkótyavetyélje az egész életét. Úgy húszéves korok táján Endre szemlátomást eldöntötte, hogy nem is akarja semmire vinni az életben. De nem dacból. Valami haláltermészetes egyszerűséggel. Mint aki üvegen keresztül kezdi szemlélni az egész világot, s benne – porszemnyi elhanyagolhatóságként – önmagát. S nála mindig minden egybevágottnak tekintetben. Mindössze az a részegsége legmélyéről újra meg újra feltörő vágy nem, hogy neki *végre* meg kell írnia azt a bizonyos levelet Énekes Krisztinának. Ez az egész fura illusztráció Sihter Tónit mindig, sőt egyre inkább egy házra emlékeztette. Valaha fiatalkorában, alighanem a tengerparton, látott egy réges-rég lakatlan házat. Körös-körül kietlenség, szikla, szikla, semmi más, e lakatlan ház tetején viszont egy tujafa zöldellt, smaragdnl is ragyogóbban, fittyet hányva kietlenségnek, lakatlanságnak, az egész irdatlan körengetegnek. Sihter Tónit viszont sohase tudta végleg nyugton hagyni a lelkiismeret-furdalás, amiért ő egy *sehol senki*, semmi más.

A gyér gyászmenetben ott lépkedett szerényen Ripcóné, Endre gazdaszszonya, aki egyszerű és jószívű teremtés volt, méghozzá abból a ritka fajtából, aki nem aranyoskámozik mézesmázosan, hanem a maga természetes módján pontosan tudja, mennyit lehet egy elveszett emberen segíteni, s azt meg is teszi anélkül, hogy sopánkodna vagy bármilyen szeretetteljes hangnemben is, de szemrehányásokat tenne. Úgy kezelte Endrét is, mintha kő vagy fa volna, aminek nem lehet megparancsolni, hogy mekkorára nőjön vagy mikor növezzesse vagy hullassa a leveleit, ahogy egy sziklának se, hogy milyen ütemben málljon. Ripcóné Sihter Tónit is ismerte gyermekora óta, s rá is pontosan úgy tekintett, mint Endrére. Hogy Sihter Tóni pályája derékba tört, úgy fogta fel, mint egy természetes jelenséget, hogy házassága egykettőre tönkrement, úgyszintén. *Ilyen az élet*. De ahogy most végigmérte, ahogy ott leffeg szegény a barátja koporsója mögött legelől és egymagában, még neki is összeszorult a szíve. A jó isten a megmondhatója, vajon asszony vagy férfiember képében jön-e el az emberért a halál, de Sihter Tóni, szegény, a halál jegyese, annyi szentigaz, s a nászig nem lehet már sok neki hátra. Szegény Tóni.

Ami most látszik történőben lenni, már megtörtént. Sihter Tóni reszketeg bizonytalanság volt egész életében, de ebben az egyben holtbiztos volt. Hiszen még ő maga cipelte be Endrét a gyászhintóba, meg is nyugtatta –

bár akár a falnak beszélt volna –, hogy sebj, azt a bizonyos levelet most már majd odaát írod meg. És Endre mintha még motyogott is volna erre valamit ama majdani odaáti levét örökkérvényűségéről. S hogy végre! Hogy neki ez nem jutott eszébe előbb, mert akkor már rég... s hogy egy hiábavaló örökkévalóság volt úgyis ez az egész itt, de másként alakulnak majd a dolgok ott, az örökkévalóságban, s aztán újra elszenderedett. Pedig ő még mindenképp meg akart beszélni vele egy s mást. Így már inkább magamagának, hogy: Figyelsz? Átléptünk a tulajdon jövő időnkbe, mely éppúgy nem lakozhatott soha képzeletünkben, átélhető érzéseinkben, átgondolható gondolatainkban, akárcsak a jelen. Látod, már meg is érkezünk. Itthon lennénk? Körül is ülhetnénk valamely asztalt?

Sihter Tóni világosan emlékszik a kisváros főutcájára, mely oly gyéren volt kivilágítva, hogy alig is ismert rá Skotnyárék díszes sarokházára, majd odébb a Rótékéra, Reiterékére, hogy Hofman Viktorékéről ne is beszéljen, vagy Flóra néni múlt századi csodás titkokat sejtető házáról meg Lala tanár úr örökké leeresztett redőnyös ablakairól. Most, távozóban e világból, jött rá arra, hogy mennyi sóvárgása fűződik ezekhez a házakhoz. *Annak idején* magamagának sem volt ereje számot adni arról, mennyi eleve hiábavalóságra ítélt remény gyúlt időről időre benne, hogy e házak valamelyikében lakhatik majd egyszer. Elmenőben mindig érezte a benti meleget, családi bensőségeséget, zöld lámpaernyő alatt elköltött vacsorák ízét, illatát és hangulatát. Tudta azt is, hogy mindez valószínűleg nem több, mint illuzórikus képzelgés bármiféle tényleges bensőségeséget illetően, de jó volt ámítania magát, e családi házakban tárgyiasítania elérhetetlen vágyait, belekapaszkodni e házak valóságosságába. Képzeletének ugródeszkái voltak e családi házak, s olykor muszáj volt képzelődnie, ámítania önmagát, mert enélkül szüntelenül az lett volna, aki ténylegesen volt: kiveret kutya. Aztán egyszerre csak eloszlott az éjszakai sötétség, mégsem lett nappal, hanem csak szürkület. Szünni nem akaró szürkület. De e szürkületben egyszeriben meglevenedett az egész kisváros. Az emberek ott álltak *Nagy Sándor mozijának* pénztáránál, Góbor a perceskosárral köztük, Lala tanár úr szörmesapkában és bőrkesztyűben, elnyűtt oldaltáskájával épp átvág a templomtéren a *Strandfürdő* irányába. Az „Azra” fényképészeti műterem kirakatában ott áll Póluska és Lola fényképe, ahogy kis bohókás fehér kalapjukban egymást átkarolva nevetnek, karcsún, tüneményesen. Nem tudná megmondani, mikor is keveredtek ki a gyászhintóból, csak úgy magától, észrevétlenül következett be, hogy ők ott voltak e szürke kisvárosban, és mindenki más is ott volt, de valahogy mindenki csak úgy lebegőben. Mintha nem lépkedtek, hanem úsztak volna. Minden olyan volt, mint az e világi életben, csak teljesen elsúlytalanodva. De a legdöbbenetesebb átváltozásaik rendkívüli sebessége és kiszámíthatatlansága volt. Egyik pillanatban kisfiúk voltak

Endrével, és karikát kergettek a vásártér tengernyi porában, szedett-vedett utcagyerekek közé vegyülve. Csak a csínytevés örömeinek íze hiányzott. Egyik pillanatban öreg szüleik képe bukkant szemük elé, máskor épp lakodalmukat ülték. Flóra nélinek sem volt mindig hófehér a haja, belesve ablakán arra lettek figyelmesek egyszeriben, hogy gyönyörű hosszú barna haját fésülgeti épp, révülten hintázva a tükör előtt, vagy mintha a tükörben csupán. Feltűnt olykor Puzovszky alezredes is, katonás lépteit azonban mintha elnyelte volna a szünni nem akaró köd. Látták a gyönyörű Póluskát is, ahogy anyaszült meztelenül – most is gyönyörű teste volt – zongorázik, futkároznak ujjai a billentyűkön, csak épp egy árva hangot se lehetett volna kifüleselni játékaiból. És mindenki, de mindenki ott volt az egész kisvárosból, milliányi átváltozáson esve át pillanatonként és teljesen összefüggéstelen egymásutániségben. Mintha mérhetetlen ideig tartott volna ez az egész, végeérhetetlenül, örökkévalóan – ugyanakkor mintha csak egyetlenegy pillanat robbant volna szét millió-egy szilánkra – semmi több. Ūristen! – eszmélt magára Sihter Tóni barátja koporsója után menetelőben. – Ha nem keveredek ki ebből a túlvilági ködből, mindenkinek ebből az irtózatos szétszikrázásából, ebből az abbaahagyhatatlan, néma lebegésből, akkor én vagyok Endre koporsójában, s ő kísér itt engem *utolsó utamra!* S ahogy hirtelen szétnézett maga körül, szinte belevakult a csalóka október végi napsütésbe. Endre! Térj észhez! Hülyéskedtünk! Nem érted? Ne játszd velem ezt, az istenedet! Eltévesztettük! Térj észhez! Mindenki más ott volt, de Énekes Krisztina sehol, de sehol nem volt, hát nem emlékszel? S e percben döbbsent rá Sihter Tóni, hogy ők, életükben először, teljesen megfeledeztek Énekes Krisztináról, *ott* egyszerűen nem emlékeztek rá többé, mintha nem is ábrándoztak volna róla oly tengernyi ideig ébren éppúgy, mint legmélyebb álmaikban.

A temetőből hazafelé vándorogva Sihter Tóni szándékosan került el a kisváros főutcáját, hogy még véletlenül se kelljen valamelyik futó ismerősével összetalálkoznia. (Közelebbi ismerősei pedig már emberemlékezet óta nem léteztek, attól tehát nem kellett tartania, hogy valaki a nyakába borul, és elsírja magát, hogy mennyire sajnálja, hogy el kellett veszítenie egyetlen barátját, s így neki arra kellene kényszerülnie, hogy megvigasztalja az illetőt a rátörő, ám valójában kizárólag őt, Sihter Tónit érintő „fájdalom” miatt.) Mindössze a visszaköszönéseket kívánta elkerülni. Az is jócskán meghaladta volna erejét. Az október végi napsütés még e délutáni órában sem hagyott alább, és Sihter Tóni előtt lépten-nyomon elsötétült a világ e szokatlanul erős fénytől. Ahogy bekanyarodott Nagy Sándor mozijának utcájába, csaknem összeütközött Lala tanár úrral, aki szokásos egészségügyi sétáját végezte, természetesen szőrmesapkában és bőrkesztyűben és elmaradhatatlanul sötétszürke télikabátjában. Lala tanár úr a maga jellegze-

tes, senkire és semmire sem tartozó mosolyával üdvözlés helyett megjegyezte: úgy látszik, ma szép időnk lesz – és tekintetét az ég felé emelte, mint mindig, ha ezt kijelentette. – Minden biztonnyal, tanár úr – motyogta halkan Sihter Tóni, és lehorgasztott fővel továbbvándorolt. Mind erőteljesebben uralkodott el rajta menet közben, hogy neki nem is az a legfőbb baja, hogy nincs hová hazamennie, mert az ő *Patkány utcai* szálláshelye oly szedett-vedett volt mindig is, hogy neki valójában réges-rég múlt ifjúkora óta soha nem is volt otthona, de ennek az otthonnélküliségnek örökös átmenetiségét – úgy-ahogy – megszokta az évek során, legalábbis kellőképpen beletompult. Most viszont arra döbönt rá, hogy neki egyszerűen nincs többé *honnán* hazamennie. Minden áldott éjszaka a Patócs-féle vendéglőből vándorolt haza, s csak most eszmélt rá arra, hogy oda soha többé nem lesz képes betenni a lábát, mert nem e vendéglő, hanem maga Fekete Endre volt az a *hely*, ahonnan haza tudott menni. Endre jelentette számára a társas magánynak az egyetlen elviselhető formáját, amelynek keretei közt élete – úgy-ahogy –, de mégis tengethető volt még; az önmagával való szembenézés elleni hártványékony, mégis szívós és megbízható védőburkot. Endre halála egyetlen nyílt sebbé változtatta egész valóját. Elborzadva nézett most végig a *Patkány utca* ütött-kopott házainak során, a becsukhatatlan kapukon, a szutykos papírokkal pótolta üres ablakkereteken, a házfalak mállásának térképsorozatán, a gazzal felvert udvarokon, az eltakaríthatatlan mennyiségű szemét halmazain. Istenem, hogy tudtam itt élni! – hasított belé a fájdalom a saját ajtaja elé érve oly fájó világossággal, mint a villámcsapás. Egérutat keresve attól a még fokozottabb eliszonyodástól, ami elkerülhetetlen lesz, ha átlépi a küszöböt, hirtelen az a mentő ötlete támadt, hogy megnéz egy filmet *Nagy Sándor mozijában*. Emléke sincs arról, hogy mikor is volt utoljára moziban. Hangosfilmet pedig még soha nem is látott, így el sem tudta volna képzelni, milyen is lehet. De e pillanatban elépzelte a régi némafilmek hangulatát az egyes jeleneteket összekötő oktondi magyarázatokkal, a szereplők abnormálisan gyors és szaggatott (staccato) mozdulatait, a belőlük áradó idétlenséget, életteleniséget és valóságatlanságot, a torzított hangú zongorázásokat, mindent, ami csak azt idézheti fel benne, hogy az egész élet is éppilyen valószínűtlen, s minden és mindenki éppolyan, mintha papírból csinálták volna. S ő is abban a kellemes hiszemben ül majd a nézőtér sötétségében, mintha nem is eleven ember volna, s az egész élete se volna valóságos, hanem úgy, „cakompakk” papírból eskábálták volna össze. Vagy hogy ő maga sem más, mint egyetlen, ötvenéves hosszú filmszalag, amelynek vetítése könnyűszerrel bármikor felfüggeszthető, sőt érvényteleníthető – elég fölcsavarni a villanyt. Lelke legmélyén azonban nagyon jól tudta, hogy most már nem lesz képes visszafordulni. Kizárta hát ajtaját, és a napfényhez úgy-ahogy hozzászakott szemmel be-

nyitott a vaksötét szobába. Lehuppant a legközelebb eső székre, s nem érzett többé mást, csak már-már a teljes eszméletkihagyásig menő, halálos fáradtságot és tompaságot mindazzal szemben, ami kívül és bent.

Amikor bizonytalan idő elteltével újra feleszmélt, künn már alkonyodott, de az elsárgult függönyök mögül mégis jól kivehetően belátszottak az egymásba gubancolódott kórók tüskös sziluetttjei. Sihter Tóni azon kapta magát, hogy egészen elmerült jó időre e látvány szemléletében. Nem volt szemlélődésében semmilyen személyes figyelem, az volt benne a megnyugtató. Mintha egyszerűen csak helyet cseréltek volna. Vagy nem is: e pillanatban ő volt a tulajdon ablaka előtti száraz kóró, a szobában viszont többé senki. Senki sehol soha. De ez a színeváltozás éppoly hirtelen szűnt meg, mint ahogy megteremtődött. Egészen besötétedett, és Sihter Tóni valóságos fizikai fájdalomként élte meg, hogy *rászakadt az este*. Villanyt gyújtott, hogy enyhítse valamelyest e fájdalmat. A villanyfény viszont elviselhetetlen élességgel tárta elé a *szálláshelyén* uralkodó irdatlan rendetlenséget. S mintha egy idegen gondolná ezt benne, az ötlött az eszébe, hogy mi lenne, ha most végre alaposan kitakarítaná e szobát. Még végig is pásztázta tekintetével, azzal a céllal, hogy fölmérje, mi mindent kell helyre raknia és alaposan megtisztítania. E gyakorlatias gondolatai közepette azonban már ott készülődött benne az a pokoli belső nevetés, amellyel csak a tulajdon teljes nyomorúságán és végérvényes elesettségén képes nevetni az ember. Megőrültem! Egy pillanatra egész biztos megőrültem. Hogy én itt most és mindezek után rendet tehetnék! Mint aki saját magát akarná kitakarítani önmagából, a saját életét a tulajdon életéből! Tényleg megkergültem az imént. Mintha Endrét, aki halott és eltemették, fognám és még egyszer eltemetném! E pillanatban megkondult a közeli katolikus templom harangja, és Sihter Tóni szinte eszméletét veszítette a döbbenettől, hogy mindaddig sohasem hallotta a harangszót, holott úgyszólván a templom tövében lakik évtizedek óta. Nem is a fülkagylójában, hanem mintha az agyában harangoznának. S amikor a harangszó végre elhallgatott, a hirtelen beállt irtózatosan tökéletes csöndben egész lényében elborzadva gondolt Fekete Endre túlvilági csöndjére. Egyre inkább *hallotta* e csöndet, s ha majd lefekvés előtt eloltja a villanyt, ő is úgy fekszik majd itt fent, végtelen sötétben, feltörhetetlen csöndben, mint Fekete Endre immár ott lent. De ekkor egyszeriben szilajul belehasított a kettőjük között oly drasztikus hirtelenséggel előállott metsző különbség tudata. S a *kései sirató* minden fájdalomával kezdett vágyódni a Patócs-féle vendéglő után, amikor Endre még *itt*, egyszóval Fekete Endre egész lénye és siralmas élete eleven jelenvalósága után, a vele való eleven együttlét után, minthogy kettőjük együttléte volt az a *hely*, minden szánandó esendősége ellenére is, ahol ő egyedül a földkerekség összes helyei közül újra meg újra meglelhetette a maga hazáját. S ahogy a ha-

zájából örökre száműzött idézi fel a hazát, úgy gondolt vissza most ő is Fekete Endre soha meg nem írt levelére. S ahogy a száműzött szépíti meg és építi fel újra meg újra képzeletében a hazát, úgy ragadott most ő is tollat, hogy formát adjon annak a bizonyos soha meg nem írt levélnek, amelyről Fekete Endre beszélt évtizedeken át. Annak, ami nyomtalanul és megformálatlanul mindig is létezett, oly elválaszthatatlanul Endrétől, s vele együtt tőle is – épp úgy, mint aki él, el nem választható attól szívének dobogása.

ÉNEKES KRISZTINA

részére

Kelt: bárhol, bármikor

Kertünk hatalmas tenyérnyi szőlőlevelei mögött bujdosom, hogy e megszokott játék szabályai szerint megkeressenek majd a felnőttek. Lélegzet-visszafojtva álltam ott sokáig. Kezdetben csupa jófajta türelmetlen izgalommal. Hogy mielőbb kitörjön belőlem a kacaj, amikor valamelyikük – riogatást alakoskodva – rám kiált: megvagy! Az idő egy helyben állt, mozdulatlanul, csak a nap múlt el lassacskán az égről. A veranda felől hangok dallamos foszlányai. S én mennyire hiányzom itt! Talán így kezdődhetett ötéves korom táján, Egyetlenem.

Nem sokkal később arra riadok éjjel az ágyamban, hogy meghaltam. Tisztán *hallom*, hogy *nem* dobog a szívem. S a felsíró remény, hogy talán mégiscsak álom volt az egész.

Beleszaladtunk már a télbe – lármás, vad kamaszok –, s még mindig a *Nagykert* sűrűjében – mintha nyár volna – bújócskáztunk, birkóztunk, olykor durván össze is verekedtünk. Valahogy elmaradtam a többiektől. S ők továbbra is, változatlanul ugyanúgy, nélkülem is! Egyszeriben belém döbrent, mennyire hiányzom itt...

S a gyülemelő évek során egyre inkább mindenünnen. Ahogy a személyesrabottság a nők rám pazarolt öléből és öleléséből. Ahogy az igazi személyesrabottság és jóremény a tulajdon életemből. S ez az egész egyre tökéletesebben: *akár egy szőlőlugas leveleinek nyomasztó, viaszos zöld távolléte, magam is*. Elveszített múlt és elérhetetlen jövő két partja közt ingázva, ez örök sehonnanból vissza-visszaintegetvén *mégis* ama felejthetetlen pillanatok, amikor karcsú, sugaras alakja végigborzolta szomjas képzeletemet és érzékeimet – ekkor éltem át a legeslegelevenebben, a maga tökéletes jóvátehetetlenségében, hogy mennyire, de mennyire fájón hiányzom, Egyetlenem. Azt, hogy hiányzom, tehát vagyok. Vagyok, mert mindig mindenünnen, s most már egyszer s mindenkorra immár: hiányzom.

BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI

MEGÉRZÉS

A kapcsolásokat meg a kötéseket
a zűrzavart a másik töltést
a hosszúra nyúlt délutánokat
a soha meg nem lelt más ígét
ezt mind feledve ahogy
minden odakerül
ebek harmincadjára
meztelen vagy majdnem meztelen
csak vesszőkosár hol aludni lehetne
ahol nem értenek és nem is marasztalnak
aminél nincsen kevesebb tudomány

HIÁBA

Ellobban, mint a gyufa feje.
Kevés szó vagy sok szó – éppen mindegy.
Valami megszorul a sötétben,
és fenyegető lesz és hatalmas.

Aki a magányt várta, visszahőköl.
Ketten vagy mindannyian:
kevesebben vagyunk, sokkal kevesebben,
a samott marad csak, hideg samott.

Az arc helyén, az ágy helyén.
Későbbi föltámadásra.
Valaki megérinti vállad.
Egy mozdulat csak, akár a lámpagyújtás.

Ez volt csupán a keresetlen.
Amire rátámaszkodott a kapu álma.
Varrás, ahogy feslik a sötétben.
Öltögetés. Hiába.

VACKOM ÉS TAKARÓM

Csupa géphang, esti fölfordulás.
Futamok levert jégcsapon.
Az volt a szárnyam, tehát minden nélkül
ahogy itt állok
vagy nem állok sehol.

Majd a holnapra beágyazódva.
Vackom és takaróm.
Valamiből biztosan kijut.

HOSSZABB LETT MINDEN

Jó lesz ez nekem éjszakára?
Kenetlen tengelyek közén.
Út, amelyen elnyújtózom.
Hosszabb lehet minden vagy tágasabb.

Csak egy elejtett cigaretta.
Kereszt, mely úgy tűnik, gyalogol.
Az égbolt bődülő csuszamlása.
Távoli morajlás üres fegyverekben.

A SEMMI HOSSZA

A huzatban állok,
hogy majd meghallgatnak,
vagy arább gurítják meglepett fejem.
De a semmi hosszát a semmi hosszával
ha összeadják,
kijön majd valami.
Ennyi az álmom.

MILYEN FÉNY

Hogy itt megállapodnak.
Bottal vagy bot nélkül jönnek.
Körbepínálják, amijük van:
semmijük sincsen.

Létezik egy másik idő,
valahol fölhalmozva áll,
ebből vétetnek,
vetésre, aratásra.

A MÁSIK

Az a másik
majd ott áll fölöttem,
magasan,
akár a csillag.
Vérttelen és tajték nélkül.

PALICSFÜRDŐI TOLLRAJZOK 1943-BÓL

Az ismerősök
biztosan összejönnek,
mielőtt nyár lenne.

Egyszerűen odaégették
őket: rőt nap,
alkonyat felé.

Azután minden
halad a régi kerékvágásban,
a megrögzött kézírásban.
Füstté fejlődik,
vagy mint ilyen tart,
soká tart a sáskajárás.

PALICSFÜRDŐI EMLÉK

Emlékeinket másutt taglaljuk.
Valahol csak van még
hosszabb mondanivaló.
Eltátotta száját, akár a papucs,
vagy nem is volt papucs,
mezítláb hozták.
Csupán kopaszra nyírták.
Megborotválták.

ÍROM EMLÉKEZETBŐL

Ó, te, nevenincs, te, nevenincs.
Jég a tarkómra, a halántékomra,
a homlokomra.
Te, nevenincs.

És beszélni akartam.
És hosszan beszéltem.
Így teltek-múltak a napok.

KOPONYALÉKELÉS

Először szörnyű.
Másodszor semmi.
Harmadszorra isten
legyen hozzám irgalmas.
Majd csak kijön belőlem valami.

Ugye, ugye.
Amit elveszítetek.
Aztán kereshetem.
Keresem is.

Üszkös bottal túrva föl.
Jelen-e ez vagy múlt?
Biztosan a jelen, biztosan a múlt.

AKKÉNT

Akként élni
mint akit megrázott a fejszenyel
s úgy maradt

SZÁRAZ GYÖRGY ÚR EMLÉKÉRE

A hinta
a rozsdás karika

Történet a hét tükörről
és a mákvirágokról
egy másik történetek derekán

Majd a történet maga

Ezzel múlik el a történelem
mint jövőendő észokok,
olyasfélék.

SORAKOZÓ

Valahol eláll az ének:
pusztán a szavak hiányzanak.
Valaki majd folsorakozik,
sorakozót fúvat,
követik ímmel-ámmal.
Egymaga majd folsorakozik.

P. NAGY ISTVÁN KÉT VERSE

TENGERVÍZTÜKÖR

„A jugoszláviai magyar költőnek sós a fürdővize.”*
– E mondat értelmén töpreng, miközben
kiöblíti a száját (a víz só-íze a szájában
megédesedik), belélegzi a tengeri levegőt,
kilélegzi (tükörképe elhomályosul), belebámul
a szájüregébe, vicsorít, ujjbegyét végig-
futtatja fogsorán, sokáig nyomogatja
sorvadó ínyét, valamivel kilenc után,
mielőtt odaül az asztalhoz reggelizni,
lezuhanyozik, tíz körül a hatalmas
fürdőkád peremén, ruhátalanul, a fogyó
napot imádja önfeledten, a sós vízbe
lógatja a lábát, tükrében nézegeti
magát; mit tudjátok ti, kiknek egy lavór
édesvíz is megteszi, milyen is ez, gondolja
önelégülten, még mindig a mondat értelmén
töprengve; mélyebb annak az értelme,
mint ahogy azt az első hallásra
(olvasásra?) gondolta. Mindenképpen
többet jelent egy közönséges tulajdonviszonynál.
De mi köze mindehhez a költészetnek?

Prvić, 1990. augusztus 16.

* E mondat – persze nem függetlenül a szerző szándékától – összecseng az ötvenéves jugoszláviai magyar költőnek, Tolnai Ottónak egy felismerésével, amelyet ő – talán nem véletlen, hogy éppen ott – New Yorkban fogalmazott meg. Am ez a tény – remélhetőleg – mit sem von le a verskezdet költői önértekből. Amikor Tolnai Ottót aposztrofálok, természetesen azzal a veszéllyel is számolok, hogy az olvasó tudatában a két idézet végzetesen egymásba mosódik: „A jugoszláviai magyar költőnek van tenger; otthon van a tengeren; otthon van a fényben; egy másik prizmban létezik... úszhat az azúrban.”

MIKÖZBEN A MÉLYVÍZBEN ÚSZKÁLSZ

– Miközben a mélyvízben úszkálsz,
vagy a parton szárítkozol,
hátradra fordulsz, majd a hasadra,
gondolsz-e Jónásra, de még inkább
a sziklafalba vájt bélcsatorna
bűzében fuldokló apró halakra?

Túlélni egy üregben, kukacként
a húsban... Megéri-e a halálos kockázatot?
Egy nagy hal bambán eltátott
szájában, hatalmas odúban, ülök,
a bőröm vedlik, foltokban hámlik,
perzsel a nap,

elnyel, felszippant, magából kilök.

1990. augusztus 26.

Ablak

SZIRMAI KÁROLY (ÚJ) SÍRJÁNÁL

B O R D Á S G Y Ő Z Ő

Szabad-e a sírokat bolygatni? – vetődik fel bennem a kérdés Szirmai Károly új sírhantja fölött, s válasz helyett legszívesebben elsírnám magam. Nem az embert akarom siratni, akit itt ma másodízben temetünk, hanem mindazt, amit hagyunk, hagyunk pusztulni, magától értetődően temetőinket is. Nemrégiben még ezeket a temetőket igen kifejező szóval sírkerteknek neveztük, minthogy azok is voltak, még ha nem is minden síron nyílt virág, volt mindig gondosan körülnyesve a bukszus vagy beültetve dús iuniperiusszal, mint manapság. Azok voltak gazfelverte állapotukban is, mindenszentekig, hogy aztán leginkább megkapálva, rendbe téve várják a telet és a következő tavaszt.

Visszasírom ezeket a sírkerteket, mint ahogy az időközben teljesen elhagyatottá vált felekezeti temetőket, a német, a zsidó és az örmény temetőkről nem is beszélve, mert látom, hogyan fogjuk egy szép napon fölszántani és bevetni őket, vagy éppenséggel valami betonkolosszust húzni föléjük. Múltunk egy s nem is akármilyen csekély részét semmisítjük meg ezzel, s ezért sírom vissza azt a verbászi állomás melletti temetőt is, ahova Szirmai Károlyt tizennyolc évvel ezelőtt éppen ezen a napon temettük. Ez a sírkert időközben annyira elhagyatott és elhanyagolt lett, hogy már fosztogattak is benne.

Vigasztalódom inkább? Vigasztalódom: azzal, hogy ebben a temetőben most jól le lesz cementezve írónk, s többé nem fenyegeti az a veszély, mint ott, hogy pecsétgyűrűjéért és aranyfogáért feltörjék kriptáját és kiforgassák koporsójából.

Ha élne, Szirmai Károly nyilván jobban meg tudná fogalmazni annak a halottnak a sorsát, akinek most ő a főszereplője. Egy életre szóló irodalmi témájául választotta a halál leírását, novelláinak zöme éppen a halál árnyékában játszódik. Írói látószögébe mindig befogta hol a halál beálltának a pillanatát, hol pedig az ezután következő perceket. Ő csak az élők számára

gyűjtotta föl az éjszakákat, de legmerészebb vízióiban sem jutott el addig, hogy a halottak számára gyűjtson fényt az örök sötétségben. Az élet azonban mintha tovább írná a művét!

Fölháborodni kellene ezen is. De most nem azért álljuk körül a friss sírt, hanem hogy magunkba szállva elismerjük kudarcainkat, s számba vegyük eredményeinket. Hogy beletörődjünk abba, ami így van? Hogy ne törődjünk bele, hogy így van. Pontosan úgy, ahogy novellabeli hősei teszik. Nem ünnepelni jöttünk ma, ékes szavakat hangoztatni, csupán tudomásul venni az átköltöztetés tényét, s üzenetet hozni új nyugvóhelyéhez: születésed centenáriumán emlékeztünk és emlékezünk rád, most éppen egy készülő tanácskozással és napokon belül megjelenő összegyűjtött műveid első kötetével. Hogy többet is kellett volna tennünk, nem vitás, rajtunk múlt.

Nézem, szebb ez a paraćini márvány borította sír, de számomra kedvesebb volt az az egyszerű falazótéglából körülrakott régi kripta. Ezt tudomásul veszem, gondolatban viszont amahhoz ragaszkodom, amikor ismétetem kimondom: Nyugodj békében!

Titoverbász, 1990. október 6-án

FÜZFASÍP (IV.)

A WILHELM-RÁK

– Harap-e a hal, tanár úr? – kérdezte Vécsei Béla vízmérnök Sauer Jakabtól, amikor biciklivel elkarikázott mögötte a töltésen. Mire a tanár elpanaszolta volna, csak néhány apró keszeg és kárász akadt eddig a horgára, amelyeket vissza is dobott, már csak a levegőben úszó kalapot látta, s azt a mozdulatot, amellyel mintha azt jelezte volna neki, visszajövök hamarosan, várjon meg. Lehet, hogy mondta is, de a közeledő gőzös elnyomta a hangokat, talán a füzesbe szorította ki, a kiscsatorna partjára, ahol éppen Wilhelm, a félnótás keresgélt valamit. A bicikliről megemelt kalapon meglepődött Sauer, mert Vécsei eddig nem volt túl udvarias hozzá, sőt nagyon is tartózkodóan viselkedett. Eszébe jutott, miként adta tudtára azon a tavaszi kaszinóbeli beszélgetésen, hogy ő még nem avatkozhat a nagyok dolgába. Vécsei akkor a csatorna jelentőségéről és a becsei Túr-féle kapu átzsilipezési megoldásairól tartott előadást, és a vitában ő is el akarta mondani, milyen korszakalkotónak tartja a kanálisépítést, elsősorban azért, mert addig errefelé csak káka meg nád nőtt, most meg, lám, az ipari növények paradicsoma lett ez a föld. Vécsei erre láthatóan gúnyos mosollyal adta tudtára majd ötven ember füle hallatára: egy fiatal természettudósnaq illene tudnia, hogy rizs is termett itt bőven a csatorna megépítése előtt. Mit jelentsen ez a kalapemelés? Baráti gesztus? Nem volt ideje sokat töprengeni, s ha lett volna is, csak azzal magyarázhatta volna, hogy Vécsei fia most iratkozott a gimnáziumba. A hintázó tollat kezdte figyelni, mert nem tudta, hal piszkálja-e a csalit, vagy a távolodó hajó hullámai járatják a táncot ezzel az érzékeny szerkezettel. Hajó volt, mert amint a hullámok csillapodtak, a toll is, mint valami törpe öregember, ha leül pihenni, úgy nyugodott meg a víz felszínén. Nem is lesz ma hal, gondolta magában, nem gyarapodik a szertári állomány. Pedig ő csak azért horgászott, hogy gazdagítsa a gyűjteményt, amelyben eddig már pontosan egy tucat különböző fajta volt, mind ő fogta, s dicsekedett is büszkén tanár kollégáinak nemegyszer: „Ez mind a saját

termésem”, mintha legalábbis borospalackok álltak volna a szertári polcon, nem preparált halak. Ott sorakozott már a harcsa, a ponty, a süllő és annak alfaja, a kőszüllő, a kárász, a tarka menyhal, a csapó, a sügér, a keszeg és kettő a durbincok közül, a vágó- és a selyemféle. Ismerte mindegyiknek a tulajdonságait, de a fajták számszerű gyarapodását is úgy számon tartotta, mint a kezdő műgyűjtő a képeit. A halaknak tudott legjobban örülni, látta ezt mindenki a városban, sőt mert híre ment első csatornabeli sétájának, amit ő ugyan csak Székely igazgató úrnak mesélt el, a diákok ki is találták számára a Nagyhal ragadványnevet.

Hal nemigen lesz ma már, ismételte némi bosszúsággal, s talán jobb is lett volna otthon maradnia, ahogyan Aranka, a felesége szerette volna. A zsilipnél ugyanis nagy volt a készülődés, ami azt jelentette, újabb hajót úsztatnak át. Hiába, amint ilyenkor októberben beindul a munka a gyárban, végé a horgászidénynek, pedig csak most lehetne igazán szépeket fogni. Merült a toll, s bár ösztönös mozdulattal rántotta meg a botot, már ficánkolt is rajta valami. Az alacsonyan járó kora esti nap úgy csillogott a víz tükrén, hogy elvakította, s nem láthatta, mi akadt a horogra. Amikor a kezével elkapta a zsineget, fölcillant a szeme: törpeharcsa. De azonnal csalódnia kellett, mert alig lehetett tíz centinél hosszabb, tehát preparálásra alkalmatlan. Vissza akarta hajítani, ezért igyekezett szakszerűen kiszedni a horgot a hal szájából, hogy meg ne sértse nagyon, de miután ezzel megvolt, mégsem úgy döntött. Jó lesz az új esővizes kútba víztisztítónak, gondolta. Újabb gilisztát rakott a horogra, s ahogy bevetette, már süllyedt is a toll, s egy újabb hal repült a csónakjába. Nyilván az ikerterstvére, villant át az agyán, olyan egyformák. Azt is bedobta a haltartó kasba, amely fából készült, de belülről drótháló borította, úgyhogy biztos lehetett benne, a kis halak nem tudnak kibújni belőle. Valami furcsa mohóság kerítette birtokába, na még egyet, meg még egyet. Hiszen mintha csak az ő kedvéért költözött volna ide a csónakjához ez a raj, hogy a telhetetlenség bacilusával fertőzze meg, amelyet aztán nehéz kiirtani.

Már a hatodikat vagy a hetediket rántotta ki, amikor a háta mögött a füves rézsűre fektette kerékpárját Vécsei mérnök, s jött feléje:

– Látom, megindult.

– Meg, mérnök úr, nézze! – Jobb kezével egy kicsit megemelte a vízben álló kast, de Vécsei semmit sem láthatott, a ballal viszont a botot tartotta, mereven figyelve a tollat.

– Akkor nem is zavarom, pedig beszélni szerettem volna magával.

– No, mondja csak, hallgatom.

Az elragadtatás, a szenvedély most erősebb mindennél, s azt hitte, ha a vízművek igazgatója beszélni akar vele, ez történhet úgy, hogy ő közben a halat lesi. Pedig megtanulhatta volna már, hogy a város harminc-egynéhány

tekintélyes polgára, akik közé Vécsei is méltán tartozott, mint mindennek, a beszélgetésnek is megadja a módját. Mert ezek az emberek ilyenek voltak, csak ritkán siettek, mint az imént éppen a mérnök, s ha mégis, annak különös oka lehetett.

Vécsei hallgatott, de amikor a tanár feléje fordult, hogy jelezze, hallgatja, a mérnök olyan kérdőn nézett rá, hogy tekintetéből azonnal megértette: vagy abba hagyja a horgászást, vagy ez az ember soha többé nem áll vele szóba. Elvégre Vécsei az idősebb és az őslakó, ő meg a betelepült, akivel az itteniek nem állnak le mindjárt cimborálni. Letette hát a botot, és kilépett a csónakból.

– Az almanachról akarok magával beszélni – mondta, szemmel láthatóan elégedetten, hogy a tanár felfogta, ha ő közölni akar vele valamit, az fontosabb akár egy nagy süllőnél is.

– Épp az imént gondoltam arra, megírta-e a csatorna történetét. Mert én már átadtam az írásom Stein úrnak.

Vécseinek most megint az agyába nyilallt, milyen pimasz is ez a tanár. Még hogy ő megírta-e! Hát megírta már tízszer is, s ha történetesen ezt az írását elfogadják, akkor úgy rendre utasítja Sauert, hogy az csak itt-ott szedi össze magát. De most le kellett nyelnie ezt is.

– Megírtam – mondta nyomatékosan, amiből Sauernek azt is meg kellett értenie, rosszul fogalmazott az imént –, át is adtam, éppen erről akarok magával egypár szót váltani. Nem fogadták el közlésre. Az enyémet sem, meg ha jól hallottam, a magáét sem.

Sauer, mintha horogba harapott volna, úgy szisszent föl, s máris Stein zsinégén érezte magát, amint tehetetlenül kapalózik. Tekintete Vécseit a kifogott hal düledt szemére emlékeztette, és hagyta, hadd vergődjön egy kicsit. Sauer nem bírta sokáig a hallgatást:

– Az nem lehet, hogy elutasítsák.

– De lehet, tanár úr, ma beszéltem Steinnel. A maga írásáról nem sokat tudok ugyan, de nyilván ugyanaz a kifogás érte, mint az enyémet: nagyon szakmai, sok benne az adat, nem eléggé olvasmányos.

– Mi nem lírai verset írunk, hogy a gyerekek az iskolában szavalják – fakadt ki Sauer, de a fejében ott motoszkált, hogy az ő írása valóban hemzseg a sok adattól. Mi mindent bele nem írt a földművelésről, a föld minőségéről, az ipari növények elterjedéséről, pedig még egy táblázatot is készített. És azt is bebizonyította, hogy a rizstermelés itt nem kifizetődő, mert keveset terem, és rossz minőségű. Már megint ez a rizs! Hát ezen jött össze ezzel az emberrel. Csak nem valami csapda lesz ez?

– Nézze – folytatta a vízmérnök, még mindig ott állva a parton, a csónak közelében –, én föltérképeztem Kiss József munkáját egészen nyolcszáz-kettőig; külön fejezetben tárgyaltam e víz történetét hatvannyolcig, s leírtam a

zsilipkamra három évvel ezelőtti felújítását. Persze, hogy hosszú a szöveg, de én már egy könyvet is írtam erről, és egész könyvtárnyi anyagot gyűjtöttem be. Húsz éve csinálom, érti?

Sauer érzett valami mást is, amit most nem mert kimondani. Hallotta ugyanis Stein doktortól, hogy felsőbb utasításra ki kell szerkeszteni azokat a szövegrészeket, amelyek „nemzetbiztonsági szempontból” kárt okozhatnak. Vécsei írásában nyilván ilyenekről is szó lehet. De az övében?

– Várjon, összeszedem a botokat, aztán indulhatunk együtt – mondta. Lába azonban nehezen vitte vissza a csónakhoz, úgy érezte, mintha éveket öregedett volna, lelkébe valami keserűség költözött. – Mondja, mérnök úr, vannak-e a cikkében bizalmasan kezelendő adatok? – kérdezte, amikor visszament hozzá.

– Hogy érti ezt?

– Valami olyasmi, ami a főispán úrnak sem tetszene, valami bizalmas dolog.

– Én csak azt írtam meg, hogy egy ötlet nyomán itt százezrek jutottak földhöz, hogy ez itt egy paradicsom lett. Hát nem? Meg azt, hogy most, tizenkettőben már több mint háromezer hajó és ezeröttszáz tutaj halad itt át évente. Leszámítva a telet, ez naponta körülbelül tizenöt. A zsilipméreteket pedig már a Vízügyi Közleményekben is közöltem. Azt viszon, hogy „édes hazánk elhagyatott kis sziget a velünk nem rokon nemzetek tengerében”, s hogy „a szenge gyermeklelkekbe mi oltjuk a honszerelmet”, megírta a maga direktora, ez nem az én dolgom. Én nem vagyok sem pap, sem tanár. De ha már a politikáról van szó, mert biztos vagyok benne, hogy belejárt-szott, elmondom, hogy maga is tudja: a szorgalmas német bevándorlók miatt épült meg ez a csatorna, s nem mimiattunk, magyarok miatt. Bécs ugyanis velünk nem sokat törődött, magukkal, németekkel viszont igen.

Új volt ez Sauer Jakab számára, mint sok minden, de meggyőzően hatott az egyszerű érv. Micsoda egyszerűek a nagy igazságok – gondolta.

– Guten Abend – köszönt rájuk Wilhelm, a vigyori képű, kopaszra nyírt falu bolondja, mezítelen lábával a port rugdosva feléjük, kezében kosarat tartva.

– Hát te merre jártál? – kérdezett rá a mérnök.

– Gombát szedtem, hogy megmérgezsem vele a gyerekeket.

– Ne bolondozz már, mutasd azt a gombát!

– Nem mutatom meg – mondta, és egy utánozhatatlan fintort csinált az orrával –, mert a kosárban egy mérges rák van.

– Miféle rák, te szerencsétlen? Add ide a kosarat!

– Menjetek ti az anyátokéba!

Ez szavajárása volt Wilinek, ha magyarul beszélt, s ezt a helybeliek ugyanúgy tudták, mint azt is, hogy magyarul nem tud magázni, csak tege-

zöldni. Ezért ha magyar úri házakba vitte a lisztet, vagy ócskavasat szedett össze, csakis németül beszélhetett. Így leginkább csak a gyerekeket például a piacon, ha azok pusztán kedvtelésből elgáncsolták, vagy ha a szatócs kizavarta a boltból, mert hitelbe akart vásárolni.

– Wili – szólt most oda szokatlanul komoly hangon Sauer Jakab –, én megveszem magától a gombát is meg a rákot is. Mennyit kér érte?

– A rákot nem adom. Én fogtam, az enyém, de a gombát eladom.

Örömeben, hogy egy kis pénzhez jut, körülszaladta a két embert, szabad kezét úgy lengetve, mint madár a szárnyát, a másik karján meg a kosár repült vele együtt, akár a ringispíllal az ülőke. – A rákot nem adom, viszem a pincébe a békák közé – mondta.

– Wili, mutasd meg a rákot! – szakította félbe az örömtáncot járó vénlegényt Vécsei. Mert ha nem, elveszük tőled.

– Nem, azt nem! – ismételte Wili, s ahogy ezt kimondta, eltorzult az arca, úgyhogy az addigi vigyorgás helyére valamiféle gyűlölködő tekintet ült, szeme furcsán villogott, mintha mérgezett nyilak szálltak volna belőle. Vécseiről, aki jól ismerte Wilt, ezek a nyilak lepattogtak, de Sauert eltalálták. Te jó isten, ez még nekünk ugrik – gondolta, és félni kezdett tőle. Pedig dehogyan bántott volna bárkit is, csendes bolond volt Wili, akire még apró gyerekeket is rá lehetett volna bízni, ha merik a szülők. Csak rettenetesen érzékeny a sértésekre meg a fenyegetésekre, amelyből jutott neki bőven, főleg a heccelődni vágyó suhancoktól, de még az idősebbektől is. Ezért kerülte a kocsmákat, mert ott mindig belekötöttek. A fűzesben érezte igazán jól magát, ott, ahol senki sem látta, ahol nem érthette veszély. A töltés viszont már rejtegetett számára ilyesmit. Most is az jutott eszébe, hogy vagy két évvel ezelőtt éppen itt és így estefelé a fürdésből hazainduló legények arra akarták rávenni, tolja le a gatyáját, és mutassa meg a bunkóját, mert az a hír járta, senkinek sincs a városban akkora. Ellenkezett, de nekiestek, leteperték, eloldották a gatyája korcát, belenéztek a gatyájába, és csalódásuk miatt-e vagy csak az újabb hecc kedvéért, nem tudni, égő cigarettát dobtak bele. Úgy ugrált, mint egy sebzett vaddisznó, mert a cigaretta beszorult a gatyája szára és a lába közé, összesütögette a combját. Mint egy másik alkalommal a fenekét, amikor ugyancsak errefelé rávették, hogy meggyújtassák a szellentését. Ez a játék Wilinek is tetszett. Letolta a gatyáját, nekítámaszkodott egy kidőlt fűzfatorzsra, és amikor szellentett, a fiúk meggyújtották. Hátranézve ő is látta, milyen kékes lánggal ég. Hanem az ötödik vagy a hatodik kísérletnél, amikor már fogyott az erő, a láng elkapta a szőrzetét. Fájdalmasan, bőgve, mint mikor bivalyra tüzes vassal bélyeget nyomnak, rohant neki a víznek, bukdácsolva, míg az alsó lábszárára csúszott gatyaszét nem szakadt teljesen. A fiúk jót mulattak rajta, de látva a biciklin éppen ekkor érkező Pichlert, elszaladtak. A festő, aki csak az ordítást hallot-

ta, és látta, miként veti magát bele a vízbe Wili, leugrott a kerékpárról, és – mert a partról nem érte el az úszni nem tudó legényt – beugrott utána ruhástul. Könnyen húzta ki, a part szélén még sekély volt a víz. Ott álltak mindketten csuromvizesen, Wili egy szál anyjától örökölt pendelyben, ami alól kikandikált a szerszáma. Nézte Pichler a szerencsétlen Wilit, nem tudta eldönteni, sírjon-e vagy nevéssen rajta, de azt azon nyomban eldöntötte, megfesti ezt a jelenetet, ezt a félig mezítelen alsótestet meg ezt a mélyen megbántott szánalmas tekintetet, amelyben azonban már benne volt a megmentője iránti hála is. Azt persze még nem sejtette, hogy ez – bánat és öröm egyazon arcon! – örök témája marad.

De mit is kezdjen most vele, töprengett a festő, így csak nem engedheti útjára? Volt nála egy nagy, ócska ing, amibe az ecseteket törölte.

– Wili, bújj bele ebbe, aztán hazaviszlek a biciklin.

Wili nem ellenkezett. De az ingujjat előbb föl kellett hasítani, mert bár valóban bő vászoning volt, a lába szára mégsem fért bele a kéznek szabott helyre. Így ebben a tarka ing-gatyában ült Wili a bicikli rúdja. Hátra, a nagy csomagtartóra nem ülhetett, mert azon egy kis összecusukható festőálvány volt, egy stafeláj, rajta két vászon. Útközben abban maradtak, Wili másnap délelőtt eljön hozzá a műterembe, hogy ismét megfesse. Kap érte egy pálinkát.

A képet Székely igazgató vette meg, de kevesen láthatták, mert a hálószoba falára került. Nem szívesen vált meg tőle a festő, mert számára a kétségbeesés, a rimánkodás, a kín és a szenvedés volt ez, amely oltárra kívánkozna, ha a hívők nem lennének annyira szemérmesek. De Székely Sándor erőszakoskodott, és meg is fizette az árát, Pichler pedig arra gondolt, lesz még alkalma elcsalni Wilit, és akkor egy újabbat is készíthet róla.

Rákügyben még mindig folyt a harc, amikor Sauer, hogy véget vessen a kínos jelenetnek, és elérje célját, újabb ajánlatot tett: – Wili, figyeljen ide, én most kifizetem, úgy, ahogy megbeszéltük, de ne adja ide, hanem holnap délben hozza be a gimnáziumba. Schenk Henrikkel majd preparáltatjuk, és örökre ott marad a szertárban.

Az ajánlat, mert ez is valami olyannak tűnt, mint egykor Pichleré volt, tetszett neki. Beleegyezett. A rákot és a gombát végül Vécsei mérnök fizette ki, egy koronát nyomott Wili kezébe, de nem mulasztva el a kínálkozó alkalmat, hogy a tanár előtt hangsúlyozza: Legyen ez az én ajándékom a szertárnak.

– De aztán holnap ott legyél vele, mert különben én veszlek elő – kapcsolódott a beszélgetésbe a zsilipőr is, aki időközben ért oda, és némán hallgatta a beszélgetést.

– Itt ólálkodik ez mindig, csak azért tűrjük, mert elvette Isten az eszét – fontoskodott volna nyilván tovább is az őr, ha Vécsei le nem inti.

– Maga hallgasson, és végezze a dolgát. Elvitték már a halottat?
– Az imént ment el Kovács doktor úr, azt a szerencsétlent meg szekérral vitték be a szanatórium pincéjébe.

Sauer beleborzadt a hallottakba. Szerencsétlenség történt, egy hajóslegényt épp az a gőzös nyomta a kamra falához, amely ott pöfögött el előtte. S minderről egy szót se szólt a vízmérnök, pedig hát azért sietett a kapuhoz. Számára fontosabb az almanach, erről a szerencsétlenségről meg úgy beszél, mintha egyéb sem történt volna, mint mikor a ló anyonrúg egy kutyát.

– Hány hajó ment ma át a zsilipen? – kérdezte Vécsei a zsilipőrtől.

– Tizenkilenc, jelentem alásan, és az áteresztés új rendje szerint már a jövő héttől huszonötöt zsilipelünk naponta.

– Most aztán, míg tart a kampány, teljes készütség legyen, és betartani az előírásokat. Szigorúan. Érti?

– Igazgató úr, mindent megteszünk, hogy így legyen, most sem rajtunk múlott. A hajókötéllal minden rendben volt. Ha nem nyúl le érte, semmi baja sem történt volna. Hanem, ha megengedi, mennyi lesz a fizetésem a jövő héttől?

– A vízügyi társaság negyven koronát fizet, ehhez tesz hozzá tizenötöt a cukorgyár. Kap még egy mázsza cukrot is a kampány végén. A gátőrök meg plusz tízet és fél méter cukrot.

Az ór nagyon meg volt elégedve, s ennek jeléül olyan mélyen meghajolt a két indulni kész ember előtt, hogy még a sapkája is a porba esett. Gyorsan fölkapta.

Amikor elindultak, a lámpák már világítottak a túloldali villanytelepen meg a malomban. Az Erzsébet-liget terasza is fényben úszott. Útközben még váltottak néhány szót az almanachról, és így, amikor új házuk elé értek, Sauer nem érte váratlanul a mérnök meghívása: szombaton a feleségével együtt jöjjenek el vacsorára. Sauer az invitálást köszönettel elfogadta, mert úgy érezte, sorsuk összekovácsolódott, vagy legalábbis úgy találkozott, mint két egymásba csukódó vasajtó a zsilipen.

Másnap Wili pontosan délben ott volt a gimnázium előtt. Nem mert bemenni, Stein vette észre a tanári szobából, és azonnal meg is jegyezte: – Mit ögyeleg itt ez a Dummkopf? Sauer kiment érte az utcára. Befelé jövet a gyerekek a folyosón a fal mellé húzódva szinte sorfalat állva engedtek utat a tanárnak, s így a mögötte papucsba csoszogó Wilhelmnek is. Nem értették, mit keres ő a gimnáziumban, de kosarából ítélve sejtették, hozott valamit. Wili pedig boldogan vonult végig, mint valami ezredes a díszszázad előtt, s ismét eszébe jutott Pichler, az ő jóakarója, aki olyan egyenruhába öltöztette, hogy még a király is megcsodálta. – Ha nála szolgálhatnék – gondolta –, de engem még csak katonának sem vittek el, igaz, különb katonája vagyok

én Ófelségének, mint sok huszár. S valóban úgy érezte, ő az igazi katona, még ha Pichler póttartalékost csinált is belőle. Mert nélküle nem létezne az a kép. Meg volt győződve, ő fontosabb személy, mint a festő. Mindig boldog volt, ha erre gondolt, s most is csak akkor lepődött meg, amikor megbotolva majd orra esett, de ezúttal senki sem gáncsolta el, csak a szertár küszöbét nem vette észre, s majdnem beesett a terembe. Ez aztán valami, mondta magában, amikor körülnézett, és ámulva állt az ajtó mellett. Valóságos állatkertnek tűnt számára, amihez hasonlót soha életében nem látott. Legszívesebben még azt a mezei egeret is megsimogatta volna, amelyet Schenk Henrik olyan ügyesen mentett át állati túlvilágába, hogy azt várta, bármelyik pillanatban futásnak ered. Wili szája tátva volt, mint mindig, de zavart tekintetéből, amely vizenyős és zsíros volt egyszerre, mint a szalmiákszesz, amelyben éppen egy hermelin csontvázát zsíraltalanították, most igazi boldogság áradt. Lelke mélyén úgy örült, mint egy gyerek, amikor kifutni látja a bohócot a porondra. Kosara még a karján lógott, de Sauer biztatására, hogy nyugodtan nézzen körül, tett is néhány bizonytalan lépést a csontvázak, kitömött madarak és halak meg a formalinnal telt üvegedények között. A macska csontvázához már oda is merészkedett, sőt olyan közelről nézte a drótokkal összefogott csontokat, hogy a két fej már majdnem összeért. Schenk, aki figyelte Wili minden mozdulatát, horkantott ekkor egy nagyot, amitől úgy összerезzent, hogy pillanatok múlva már láthatóan nedves lett a nadrágja. Wili összevizezte magát.

– Henrik, Sie sind Esel. Hinaus! – kiáltott rá Jakob, és kezével olyan határozottan mutatta az utat kifelé, hogy a preparátor szó nélkül somfordált ki a szertárból.

– Wili, nyugodjon meg – mondta neki a tanár. – Üljön le.

Ezt sem volt könnyű elérni, mert Wiliben a gyönyörűséget legyőzte most a félelem. Valami különös csapdában érezte magát, legszívesebben menekült volna ő is.

Némán ültek néhány percig, és – bár nagyon zavarta nedves nadrágja – kezdett hozzászokni nem is ehhez a furcsa szertárhoz, hanem a tanárhoz, aki mintha ugyanannyi megértést tanúsítana iránta, mint Pichler. S jó volt, hogy nincs az az utálatos Henrik. Már a múltkor is valami visszataszítót érzett iránta, amikor a piacon a Haladást áruló rikkancs a következőket kiabálta: „Állatát, madarát kitömi Schenk Henrik, Överbász!” Schenk valóban överbászai volt, Ú.-ba biciklivel karikázott át mindennap, miután állást kapott a gimnáziumban. Ennek a madár- és állattani preparatóriumnak pedig még híre volt, s való igaz, az újságokban szinte minden héten ott volt a hirdetés, miszerint: „Az Ú.-i főgimnázium természetrajzi intézetének preparátora, Schenk Henrik elvállalja jutányos áron mindenféle madár és állat természetű kitömését. Felhívja a preparatóriumra a vadászvilág figyel-

mét, mely nemcsak hogy olcsó árban jut szép vadásztrófeákhoz, hanem egyúttal tudományos célt is szolgál, mert minden egyes beküldött madár és állat a főgimnázium Természettajzi intézetében tudományos vizsgálat alá kerül.” A tudományos vizsgálatot természetesen Sauer Jakab végezte, de őt nem zavarta, hogy ez a munka Schenk cégtáblája alatt történik. Csak Székely igazgatónak volt némi kifogása a reklámozás ellen, mert szerinte a gimnázium nevét kimondottan kulturális célokra kellene fölhasználni, de látva, az üzlet a gimnáziumnak is anyagi hasznot hoz, a tudomány nevében szemet hunyt fölötte. A friss vadhúson, özön és nyúlön leginkább pedig osztozkodott is Sauerrel, persze a zsírpapírba jól becsomagolt húst a szolgálta vitte el és adta át az igazgató feleségének, azzal, hogy erről Székely igazgató úrnak nem szabad tudnia. Nem is tudott róla, míg asztalhoz nem ült.

– Wili, mit gondolsz, él még az a rák? – kérdezte Sauer, miután úgy érezte, most már kellőképpen lecsillapodott.

– A rák olyan szívós, mint a teknős, élél az hetekig minden nélkül.

– Na, megnézzük akkor?

– De nem ütjük agyon...

– Nem, adunk neki egy akváriumot... Egy ilyen üvegedényt – magyarázta a tanár.

– De abba víz is kell.

– Hát majd hoz a kanálisról, jó?

Előbb a csápjai, lilás, szőrösnek tűnő tapogatói meredtek a szertár mennyezete felé a piszkos vászonkendőből, amelybe be volt csomagolva, aztán megjelent a potroha, s végül erős ollói. – A tarisznyarákok fajtájából való, legalább félkilós lehet – állapította meg magában Sauer. A rák ott ügyetlenkedett a preparatóriumi asztalon. Ekkor lépett be az igazgató.

A tanár szinte motorikus mozdulattal intett feléje, legyen csendben, ne szóljon, mert itt egy pillanat alatt mindent ellehet rontani. Fölismerve a helyzetet, Székely igazgató csak tekintetével érdeklődött, mi is történik itt. Hagyta, fejezzék be a beszélgetést. Sauer vizeskannát nyomott Wilhelm kezébe, aki indult a csatornára vízért.

– Látom, munkában van – mondta az igazgató amikor kettesben maradtak.

– Nézze, igazgató úr, itt a bizonyíték.

– Miféle bizonyíték?

– Tudom, nem fogadták el a dolgozatomat, amelynek egyetlen kis kitétele, egyetlen mondatrésze csupán, hogy a csatornában még ma is élnek rákok. Nagy doktor a polgári leányiskolából elfogadott írásában viszont pontosan az ellenkezőjét állítja. Hát íme, győződjön meg róla.

– Nézze, én ebbe nem szólhatok bele, tulajdonképpen nem is akarok. De mégis kötelességemnek érzem... A maga cikke ellen az a kifogás...

– ... hogy nem apellálok a nemzeti érzelmekre – vágott közbe türelmetlenül Sauer. – Csak konstatom, hogy van rák, mint szeder, vadkomló meg iszalag...

– Megértem az indulatait, magam is így reagálnék, de ezzel Stein kolléga van megbízva, én csak azt akarom, higgadtan készüljön föl a holnapi beszélgetésre, hallgassa meg az ő érveit is. Egyébként meg szeretném dicsérni munkájukat a szertárban. Eljön még a maga ideje is, ezt jegyezze meg.

Mi sem természetesebb, mint hogy Sauer nem tudott egyetérteni igazgatójával, de az igazgató lelke mélyéről feltörő jóindulatával és emberismeretével szemben tehetetlen volt. Most is lefegyverezve állt előtte, s elárvultan is ugyanakkor, mint egy vízbe lógó fűzfaág, amelynek nem adatott meg, hogy a csúcson nőjön ki, s a magasból fölényesen tekintsen le fuldokló testvéreire. Olyan tehetetlennek érezte magát, mint az előtte kalimpáló rák.

Mindkettejük tekintete a rákot követte.

– Hol fogta ezt a Wili? – kérdezte az igazgató.

– Tegnap este a kiscsatornán.

– Tudja, hogy van egy képem erről a Wilhelm gyerekről? Erőteljes kép. Legalábbis számomra. Lírai. Remény és szeretet ül az arcán, együtt a kétségbeeséssel és a fájdalommal. Szóval egyszerre lírai és balladai is. Ha érdekli, megmutatom. Egyébként hallotta, mekkora sikere van Pichlernek Pesten? Hát, kérem szépen, kinevezték a Művészház vezetőségébe. Azt olvasom, tavaszra lesz az új épületük avatója, és ő ott előkelő helyet fog kapni Rippl-Rónai mellett.

Meg kellene hívni őket ide, a kaszinóba, állítsanak ki, villant át az agyán Sauernek. Lássuk, kikkel helyezték egy vonalba.

– Tudja, mit, fölutazhatnánk a megnyitóra – mondta tovább az igazgató.

– Megtisztelő az igazgató úr ajánlata, de tudja, a feleségem...

– Látja, erről egészen megfeledeztem, hiába, öregember ilyesmire már nem gondol. És fiút vagy lányt szeretne?

Mielőtt erre a megválaszolhatatlan kérdésre megpróbált volna bármi feleletet adni, Wili és Henrik lépett be a terembe, a vizet hozták. Beöntötték a nagy akváriumba, Sauer pedig íróasztalánál egy ragasztócedulára ráírta tussal: „Wilhelm-rák, 1912”.

(Folytatjuk)

AZ EMBER FOHÁSZA

I V O A N D R I C

Hozzád fordulok e véget nem érő fohással, nem azért, mert meggyőződésem lenne, hogy Te azt meg is hallod, hanem azért, mert tudom – s számomra ez az egyetlen bizonyosság –, hogy ezt én mondom el.

Én napfényes utakon járok, egészségem jól szolgál, nyugodt vagyok, s az elsuhanó időt a maga pompájában és édességében élem át – mások most nyomorban, kínok közt hevernek, a moccanatlan órák kínvallatását szenvedik át.

Nekem van hajlékom, terített asztalomon a javak túlcsondognak, aszszonyom van, gyermekeim, akik várnak – mennyien élnek mindezek után vágyakozva, szerelem nélkül és céltalanul, s rettegve az estebédttől, mely számukra a magány, a jéghidegség és az iszonyat egyben.

Lelkemben fényesség lakozik, mely ugyan el-elágazik és csitul, de ki nem aluszik soha – s ezrek élnek nyomorult sötétben.

S ha mindezek után valóban az öntudatlanulás és a lénytelenység vár rám, akkor háládatosságom végtelen. Akkor legfőbb és utolsó érzésként ez a végtelen hála marad belőlem. És hozzád intézem azt. S ha a sejtéseinkkel benépesült űrben valóban nincs senki, aki ezt elfogadná, s ha Te csupán szükséglet s érzéseim része vagy, akkor maradjon meg hálám egyetlen valós jeleként annak, hogy éltem, s hogy Te is létezhetél.

JUNG Károly fordítása

FOHÁSZKODÁS AZ ALUVÓ ÚRHOZ

CSARNOJEVICS ARZÉN
ipeki pátriárka

Menekülvén éjjel is, nappal is elárvult népemmel
egyik helyről a másikra,
valamint a hajó a nagy óceánum vizében,
menekülésre adván fejünket
lessük a napnak leáldozását,
a nappalnak megadó főhajtását,
lessük a setét éjszaka elmúlását,
hogy tűnjék a téli nyomor, mely reánk nehezedik.

Mert senki sincsen, ki tanáccsal szolgáljon,
aki minket a bajtól megszabadítson,
s a bajok is csak tovább sokasodnak.
S mondám, könnyűim hullatva:

Meddig tart még; Uram, minket sújtó feledésed,
Meddig fegyverkeznek még hallgatásod nyomán?
Keljél fel, Uram!
Miért aluszol,
Miért fordítod el tőlünk, Istenünk, a te orcád?
Jöjjön ismét, Uram, a te feltámadásod,
Segíts meg minket, neved fényessége okán!

Íme, így szól újra s újra jajveszékelésünk,
S a megsegítés nem jó sehonnan.

(1705)

JUNG Károly fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

IN MEMORIAM OTTLIK GÉZA
(1912–1990)

„FANYAR, JÓÍZŰ REGÉNYLEVEGŐ”

Régi és újabb alkalmi írás Ottlik Gézaról

B Á N Y A I J Á N O S

*A labirintus**

Bárhol érintjük az *Iskola a határon* világát és formáját, a teljességgel találkozunk. A rend és a rendezetlenség teljességével. Maga az író mondta: „...egy valódi nagy versben vagy regényben olyan sokféle rend van, hogy nem is tudhatunk mindegyikről...” Az *Iskola a határon* is ilyen „nagy regény”, a rend és a rendezetlenség, a „hiperkomplex összefüggések” nagy műve.

Mégsem tudtam sohasem erről a műről mint „befejezett” regényről szólni, mert sohasem a befejezettsége vonzott, hanem a benne megvalósuló, minden újraolvasáskor új szellemi földrészek felfedezését nyújtó „sokféle rend”, más szóval a regény örökös alakulás- és változóképessége, mindaz, ami benne igazán labirintusszerű. Mint a mozaiktükörben, az *Iskola a határon* is a látószögektől függően mindig más és más arcát mutatja, és ezek a látószögek minden alkalommal az egész mű elrendezésének fókuszai, az arcok pedig mindig a regény igazi, félreérthetetlen képmásai. Mert minden ilyen gyűjtőpontból a regény stabil struktúrát alkot, minden középpontjából jelentéssel telített és következetesen végiggondolt. Valahogy úgy kell ezt érteni, ahogyan Schönberg fogalmazott: „Született egy gondolat; ki kell fejteni, meg kell formulázni, tovább kell fejleszteni, ki kell dolgozni, és nyomon kell kísérni a végkifejletig.” Az *Iskola a határon* világképének és formájának minden pontján megragadható, minden pontja középpont: az írásjelek, a szóhasználat, a mondatszerkesztés, a bekezdések és a fejezetek elrendezése, a betűszavak, a külvilág nyomai... mind ilyen középpontok. Bármelyikről is indulunk el, eljutunk a végkifejletig, a mindig más, de sohasem ellentétes végkifejletekig.

Ezért tartom veszélyes és kilátástalan vállalkozásnak Ottlik Géza regényé-

* Elhangzott 1978-ban az Újvidéki Televízióban a Hornyik Miklós készítette Ottlik-interjú és film bevezetőjeként

nek kritikai definiálását. A labirintust is reménytelen definiálni. Valószínűleg nem az a lényege, hogy van belőle kivezető út. Inkább az, hogy minden útvesztője *oda* vezet, nem a kiút felé, hanem *oda*, ahol maga a labirintus van, a megoldhatatlan rejtély, a ködbe vesző titok, „az elágazó ösvények kertje”. Minden más csak illúzió és szemfényvesztés. E kilátástalanság viszont nem feledtetheti el, hogy regények és labirintusok (is) vannak. S a veszélytől sem ment fel, hogy beszéljünk róluk.

Az *Iskola a határon* igazi modern regény, s a szó itt nem közhely. A sokféle egyenrangú rend, a rendezetlenség tényének megőrzése, a sokféle egyenrangú végkifejlet sorolja Ottlik regényét az európai irodalom legkiválóbb művei közé. Ugyanakkor éppen ez teszi mint regényt, hagyományos értelemben, kérdésessé. Lehet-e az *Iskola a határon*ról egyértelműen azt állítani, hogy regény? Hiszen szövegének alakulásképesége, felépítésének rétegzettség, értelmezhetőségének sokirányúsága, definiálhatatlansága ellentmond a regényelméletek stabilitást hirdető meghatározásainak. Persze, bármennyire is indokolt, mégis szónoki a kérdés. Mert regény az *Iskola a határon*, csak másképpen az, s mindig másképpen. Változtatni kell hát megszokott, beidegzett regényfogalmainkon, vagy megfeledkezni róluk, hogy beláthassuk e mű igazi (regény)térsegeit. Az *Iskola a határon* regényként a regényről való gondolkodásnak is példaműve, s ebben Szentkuthy Miklós *Prae*-jével van vérokonosságban. Ezért indíthatja Ottlik a regényt az „elbeszélés nehézségeinek” felsorolásával, ezért alakít ki két egymásba játszó szövegformát, egy első személyű visszaemlékezészerű beszédmódot és ennek ellenpontjaként Medve Gábor – nyilván fiktív – „kézirátát”, és ezért mondja az író egy helyen, hogy „... valamilyen – bármilyen, megszokott és ismert – rend mindig ráerőszakolja magát a rendezetlen dolgokra; s talán éppen a lényegyet sikkasztja el: a rendezetlen dolgok még ismeretlenebb, valódibb rendjét.” A labirintusból kivezető út a labirintus megszüntetése. Vagyis a rendezetlen dolgok kényszerű elrendezése a dolgok lényegének elfedése. Ez Ottlik regényírásának alapmotívuma, és ebből következik, az írói gondolkodás (egyik) logikája szerint, az *Iskola a határon* szándékos formai és tartalmi többszólamúsága. De a rendezetlen dolgok, bármennyire is lényegük a rendezetlenség, egy helyen mégis elrendeződnek, mert élni kell, és mozogni kell, és létezni... Vagyis „irányított rendezetlenségről” szövelünk a modern regényre pillantva, és ez eredményezi, az „irányítotttság”, hogy az *Iskola a határon* többszólamúsága, ambivalenciája, rétegzettség végül is stabil formává válik, ám sohasem befejezetté, mint minden labirintus, és így készlet bennünket arra, hogy új regényfogalmat dolgozzunk ki, a regénynek egy új értelmezése után kutassunk.

De minthogy „előbb jön mindig a megértés és azután a szó” – miként Medve Gábor írja – elég talán, ha egyelőre (és örökre?) ennek az új értelmezésnek, az új regényfogalomnak a létezését ismerjük fel csupán Ottlik Géza regényében,

és nem törekszünk megfogalmazására is. Ha eddig még nem fogalmazták meg. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy ez a létező új regényfogalom avatja az *Iskola a határont* az új magyar regényírás fordulópontjává. Nélküle Mészöly Miklós, Kondrád György, Nadas Péter és mások regényei, az új magyar regény mindenképpen másmilyen lenne.

(1978)

Ottlik Gézáról*

Zakóink legtitkosabb szerkezete című írásában mondja Esterházy Péter Ottlik Gézáról: „Öreg, zakós ember.” Ottlik akkor éppen 75 éves; 1912-ben született Budapesten.

„De hát miről is beszélünk?” – kérdezi Esterházy, és így válaszol: „Aki már láthatta színről színre Ottlikot vagy róla egy illő fotót, az tudja azonnal: a zakókról. A tweedzakóról. Hogy azt hogyan is kell hordani... Tweedzakót, kérem, lestrapáltan kell hordani, elnyűtten. No, igen, igen, de hogyan elnyűtten? Elnyúni úgy, ahogy Ottlik nyű el, ahhoz idő kell, teremtett idő, mit zakóink legbelső, titkos szerkezetéből húzunk elő, egy izzlap és egy pótgomb közül; évszázados *idő* meg *tartás*. Ez a furcsán szögletes, csontos, nagyon-nagyon nehezen leírható, meg-fog-ha-tatlan, bizony: megfoghatatlan, ferde, nem illeszkedő tartás – ez kell a zakóhoz.”

Azért idéztem Esterházyt hosszabban, hogy – „illő fotó” helyett – bár e leírásból láthassuk, ki ez az „öreg, zakós ember”, aki a *Hajnali háztetőket* írta. Persze, Esterházy leírásából nemcsak az derül ki, hogyan fest Ottlik, hanem az is, ami az életrajzába tartozik, hogy a tartása „nem illeszkedő”, meg az is, ami a családfájából következik például: „évszázados idő”, vagyis hogy ő maga az elnyűhetetlen, bár kopott magyar arisztokrácia soraiba tartozik. Úgy is, hogy katonai alreáliskolát végzett, majd a katonai főreálba járt, ott is érettségizett, de leszerelt, és a természettudományi karon szerzett diplomát matematikából és fizikából, Fejér Lipót tanítványaként. A tartása tehát „nem illeszkedő”, hiszen katonaiskolát végzett, de sohasem volt katona, a háború idején sem, de nem lett matematikus se, fizikus se, bár a nosztalgiája a matematika után sohasem szűnt meg, ahogyan egy másik kiugrott matematikusé, Esterházy Péteré sem. Író lett, ahogyan azt saját közlése szerint hét-nyolc éves korában egy egész életre eldöntötte. Nem mintha valami speciális mondanivalója lett volna, „csak eldöntötte, hogy író lesz”. Ahogyan a Hornyik Miklóssal folytatott hosszú beszélgetésben mondta: „Az ilyen embernek a mondanivalója az egész élet, a teljes világmindenség, a létezés egésze. Erről nehéz műveket írni.”

* Utószó a *Hajnali háztetők* szerbhorvát kiadásához, amely nemrégiben jelent meg Aleksandar Tišma fordításában az újvidéki Matica srpska Kiadó gondozásában

Nem is írt túl sokat, bár keveset se. De ki tudja megmondani pontosan vagy megközelítő pontossággal, hogy az irodalomban mi a sok, és mennyi a kevés? Hét-nyolc év híján 1912-től mostanáig Ottlik Géza állandóan írt, a világmindenségről, a létezés egészéről, mindig arról, amiről nehéz műveket írni. 1957-ben adta ki elbeszéléseket és a jelen kisregényt tartalmazó könyvét, a *Hajnali háztetőket*. Majd 1959-ben jelent meg az *Iskola a határon* című regénye, a mai magyar irodalom legfontosabb könyve, a legjobb magyar regény, ahogyan Esterházy és sokan mások gondolják (e jegyzet írója is), s ebben nincs semmi „kirekesztőleges, mert hisz több legjobb magyar regény van”. Elbeszéléseket tartalmazó kötete, a *Minden megvan* 1969-ben jelent meg, majd 1980-ban esszéket, tanulmányokat, cikkeket, kritikákat tartalmazó *Próza* című kötete. („Próza az, amit kinyomtatnak” – definiálja műfaját a kötet első mondatában.) 1989-ben *A Valencia-rejtély* című elbeszéléseket, feljegyzéseket, drámafélélt tartalmazó könyve jelent meg. Közben kiadott – társszerzővel – egy kötet népmese-átdolgozást, egy nagyon fontos válogatást Kosztolányi Dezső novellairásából utószóval, és sok fordítást, amerikai, angol, francia, német írók műveit. Talán arról sem kell megfélekezni, hogy 1971-ben angol nyelven bridzsszakkönyvet jelentetett meg *Adventures in Card Play* címen, hiszen szerinte „Egy bridzs-játzsma, ha mégoly absztrakt is, része a valóságnak, paránya.”

Tényszerűen ennyi. De ez nem minden. Mert ide tartozik még mindaz, amit nyútt zakós alakjával, nem illeszkedő tartásával teremtett, kávéházi, asztaltársasága, barátai, utazásai, az életét körülölelő történetek; a harmincas évek, a háború, egy-két évnyi lelkesedés, a komor ötvenes évek, majd a lassú oldódással együtt járó fagyos évek... Vannak írók, akiknek az életrajza is a művek sorába tartozik, ha nem is túl kalandos és nem is problematikus életrajz ez. Egy rossz színházi előadásról írta Ottlik Géza, hogy kár érte, mert abban a „vidéki úriházban”, ahol a darab játszódik „fanyar, jóízű regénylevegőt” lehet érezni. Ezt a „regénylevegőt” lehet érezni Ottlik Géza körül is, mintha az életével, mozgulataival, lépéseivel, a zakóival regényrészleteket, történetdarabokat, novellatöredékeket írt volna össze olvasói – és a szakmabeliek – szórakoztatására.

Nemcsak az életét, a könyveit is, szinte minden írását ilyen „fanyar, jóízű regénylevegő” lengi be és életeti is talán. Van egy „kis” regénye a *Hajnali háztetőknek* is. A regényt maga Ottlik mondja el a *Reklámszövegeim* című írása egyik darabjában (a *Prózában* található), hogy „1943 novemberében írtam, elkeseredésemben és szórakoztatásnak. Négyévi munkámmal akadtam el akkor végképp. Ilyenkor a készülő mű is, az író is összeomlik. Ez a mesterségünk kockázata. Az összeomlásban mégis világos az ember előtt, hogy: (1) nem tudja megcsinálni, amit akart, (2) pedig meg tudna írni egy épkezláb, olvasmányosnak való, »irodalmi rangú« regényt, mint akármelyik népszerű, világhírű regényíró. Elkeseredésemben nekifogtam W. S. Maugham mintájára megszerkeszteni egy hosszú novellát vagy kisregényt. Népszerű olvasmányosnak. Ajánljam tehát most annak, aki szórakozni akar?”

1944-ben folytatásokban közölte a „hosszú novellát vagy kisregényt” a *Magyar Csillag* nevű folyóirat, ám az utolsó folytatása már nem jelenhetett meg, mert a németek megszállták Magyarországot. 1957-ig kellett várni, hogy könyv alakban is megjelenjen, más elbeszélésekkel együtt. Akkortájt készülhetett az 1956 című kerettörténet, ami az egész kisregényt dokumentumgyűjteménynek tünteti fel, az elbeszélőt meg az írás irányába csak kiránduló festőművésznak mondja. Igyekszik tehát eltüntetni az eredeti elképzelést, miszerint a *Hajnali háztetők* „egy épkezláb”, szórakoztatásra szánt „irodalmi rangú” regénynek készült, pontos minta szerinti olvasmánynak.

Azóta több kiadást ért meg a *Hajnali háztetők*, de sohasem vált igazán népszerűvé, bár még filmet is forgattak belőle. A szakmabeliek tartják számon, „kivételes emberek”, mondja Ottlik, bár reméli, „hogy lesz még olyan olvasója a *Hajnali háztetők*nek, aki örömét vagy mulatságát leli benne”.

Mi is voltaképpen ez a szórakoztatásra szánt, mégsem népszerű könyv, ami az olvasónak – az író szándéka szerint – örömet és mulatságot nyújthat?

A *Hajnali háztetők* – a később készült kerettörténet szerint – egy kép története: „Afféle dokumentumgyűjtemény egy képhez.” A kép: „Ülő férfit ábrázol, aki hegedül a mellette ülő ruhátlan, szőke lánynak, bal lábánál pedig egy felöltözött nő ül a földön és hallgatja a hegedűszót.”

Halász Péter az ülő férfi (az *Iskola a határon*ban is jelen van), Adriani Aliz a ruhátlan, szőke lány („dúsgazdag kapitalista lány aktban”), és Karácsonyi Lili, „egy titkos prostituált”, a felöltözött nő. „H. P. arcképe, két feleségével” – a kép egyik címe. Több címe van, de egyik sem az igazi. Ez sem az. És most következik a szerző (látszólagos?) mentegetőzése, félig-meddig lemondás az 1943-ban kitervelt írói szándékról, hogy ez egy „irodalmi rangú” regény, népszerű olvasmány: „ez nem regény, csupán egy festmény előzményeinek adalékgyűjteménye. A hármas arcképet befejeztem ezerkilencszáznegyvenháromban, s azzal a nappal, amikor lettem az ecsetet, a kép története is szükségszerűen véget ért.”

A *Hajnali háztetők* mintha egy festménybe („hármas arckép”) sűrített hosszú történet volna csupán, az arcokra festett évek egyszerű dokumentálása. Annál is inkább, mert ezt az „adalékgyűjteményt” maga a festő mondja el, „nagy behemót ember”, aki többször is mentegetőzik, hogy „ez nem regény”. Jelenetek, élethelyzetek, emlékképek, hangforgácsok, félszavak, egész mondatok – válogatás több évtized „ilyen-olyan” megtörténéseiből, hogy látható legyen az egyébként kifogásolható értékű kép egy-egy színárnyalatának, vonalának, a három alak közti arányos/aránytalan távolságnak rejtettebb, ecsettel és színnel kifejezett értelme és jelentősége. Csakhogy ez sincs egészen így. Mert a festő, az *Iskola a határon*ból is jól ismert Both Benedek (Bébé) nem teszi le csak úgy egyszerűen az asztalra a képre vonatkozó, a képhez fűződő adalékok és dokumentumok gyűjteményét, ahogyan, mondjuk, egy fiók tartalmát szok-

tuk a szoba közepére kiborítani, hanem mégiscsak „megírja” ezeket az emléklapokat. S itt most érdemes megállni egy pillanatra. Mert ebből azért némileg kiderül, hogy mit is gondol Ottlik Géza a regényről. Illetve az „irodalmi rangú” olvasmányról. Meg arra is talán itt a felelet, hogy miért nem vált igazán népszerűvé a népszerűnek tervezett *Hajnali háztetők*. Panaszkodott Bébé Szek Miklósnak, hogy „belegabalyodok a mesembe”, hogy „összekuszálom az időrendet”, hogy „nem oda lyukadok ki, ahova szeretnék”. „Pedig el akarom mondani ennek a képnek a történetét, úgy, ahogy volt.” Szek Miklós pedig jót nevet rajta: „Nem baj az – mondta. – Csak zagyvánd össze jól. Így csinálják a modern regényírók is. Höhöhö.” Csakhogy Szek Miklós vigyorgása („Höhöhö.”) nem új gúnyt a regényírásból, a modern regényírásból sem. Csak egy kicsit túllát a mintának választott világhírű regényíró gyakorlatán. Nem gúnyolódik, inkább azt mondja, hogy másként nem lehet, másként nem érdemes, csak úgy, ahogyan ők csinálják, a „modern regényírók”, jól összezagyválják. A dolgok ugyanis átfedik egymást, összekuszálódnak, egymásba torkollanak. Semmi értelme mindezt elfedni, sem pedig a megírás előtt már kibogozni; végül minden kifejlik magától. A poénnal például. Mert Ottlik szereti a poénnal végződő igazi történetet. A *Hajnali háztetők*ben is a poén felé halad a történet, és mégis annyira váratlan, hogy az olvasó szinte el sem hiszi, hogy mennyire elő volt készítve. És mindennek a nyitja, hogy el kell kezdeni valahol. Nagyon egyszerű. „De hol?” „Az elején”, mondja nevetve Szek Miklós. Ennyi volna az egész? Talán mégis túl egyszerű. Ezért Szek Miklós mégis valamennyivel többet mond: „Hát egy bizonyos időpontban, valamelyik szereplőddel.” És: „Semmi körülbelül. Pontosan, napra, órára. Hol, milyen körülmények között. Írd le a dátumot, írd le, hogy első fejezet, és csak arra vigyázz, hogy Liliről legyen benne szó.” Ezek a tanácsok és utasítások Ottlik egész regényíráshoz kulcsként használhatók. A *Hajnali háztetők*ben nincs – az *Iskola a határonban* és az elbeszélésekben sincs – semmi mellékes, nincs semmi, ami nem kötődne elválaszthatatlanul a regény minden másik eleméhez, nincs semmi, ami nem volna már meg a kerettörténetben, semmi véletlen, minden úgy van, ahogyan a szöveg mondja, pontosan, napra, órára.

Ha jól meggondoljuk, a festő Bébé, aki váltig szabadkozik attól, hogy regényt ír, és az olvasóját is inkább arra vezetné rá, hogy *láss*a a képet, Halász Pétert két feleségével, semmint hogy emlékezzen a regénytörténetre, vészesen összegabalyodott élettörténetükre; mást sem akar valójában, mint elmondani azt, ami ezerkilencszáznegyvenháromig „megtörtént”, és látható a képen. Ami utána következett, arról csak annyit, amennyit személyes tapasztalatból tudhat, hogy Halász Péternek és két feleségének a története hogyan fejeződik be a valóságban. Csakhogy ebből is sok minden tartozik a képhez, a kép utóéletéhez. Például a címválasztás, a kép kiállításának a története, ami szorosan összefügg Halász Péter nagy csalásával, meg aztán az ötvenes évekkel, az ötvenes

évek hangulatával, rideg kegyetlenségével, fagyott viszonylataival. Ez is a képhez tartozik, bár nem maga a festmény. Ám lehet, hogy rá van festve. Bébé mintha ebben is Szebek Miklós tanácsát követné: ha az elején kezdte, fejezze be a végén, ott, ahol a történet is véget ér, a kép történetével együtt, ahol az emlékalbum (dokumentumgyűjtemény cipősdobozban) utolsó darabja is látható már: a tetszhalott Halász Péter a párizsi repülőtéren, rettenetes festményeivel, amelyeket remekművek vásznára mázolt. Nem akar hát regényt írni a festő Both Benedek, s végül mégis regény kerekedik a gyűjteményből, se több, se kevesebb, mint a képet megelőző események gyűjteménye, se több, se kevesebb, mint egy szekrényfiókba, cipősdobozba sülyesztett emlékeztetősor: igazi regény, annak ellenére, hogy nem akar regény lenni. Ez nem ravaszkodó buk-fenc, inkább a modern regényírás és a zürzavaros történelem lehetséges relációi közül az egyik leginkább célravezető: a regényírás utolsó esélye. Legyőzője az „elbeszélés nehézségeinek”. Ezekről a „nehézségekről” szól az *Iskola a határon* is, nem egyszerűen a katonaiskola világról. Csakhogy éppen ezért nem sikerült igazán népszerűre se az egyik, se a másik Ottlik-regény. A népszerűségnek nincs szüksége erre a lépésre, erre a többletre. Csakhogy éppen ez a többlet, ez az egyetlen lépés az elbeszélés nehézségeinek leküzdése felé, bizonyítja, hogy az író – Ottlik szavaival – a létezőszakmában dolgozik, mondanivalója a „létezés egésze”, amiről nehéz műveket írni. Ezért olyan fontos körülménye a *Hajnali háztető*nek az elbeszélő csele, miszerint ez nem regény, „csupán egy festmény előzményeinek adalékgyűjteménye”, mert így is legyőzhető az elbeszélés nehézségei, és így is megírható a regény, ami végül is arra fizet rá, hogy több, mint a világhírű regényírók „irodalmi rangú” regényei.

Ezeket a fordulatokat és cseleket még tetézi az, hogy Ottlik Géza mondatai látszólag könnyedek, mintha a történet is jól megolajozott csapágyon gördülne, semmi akadály, olyan egyszerű minden, mint Szebek Miklós tanácsai. Ottlik egyik visszaemlékezésében ír arról, hogy fiatal íróként kéziratot vitt Schöpflin Aladárhoz, akinek az ítéletében (nemcsak ő) határtalanul megbízható, és azt a félelmét igyekezett eltüntetni, hogy kissé „frivol” a novella hangja. „Hát akkor mégsem léha?” – kérdeztem. „Nem” – mondta. De ebből a „nem”-ből Ottlik a következőket is kihallotta: „Nem: nem léha. Bár az volna. Bárcsak lenne egy igazi jó léha írónk. De a léhák mind rosszak, a jók meg mind komolyak. Halálosan komolyak, egy kicsit nagyképű erkölcsösözök a szívük mélyén, mint te is. Úgy látszik, egy ilyen kicsi országnak csak gyenge vagy legfeljebb közepes léha írója lehet, de sohasem támadhat egy igazi, bátor, jó léha írója. Kár.” Azt az elbeszélést Ottlik sohasem közölte, nem volt bátorsága felvenni az összegyűjtött novellák közé sem, de a „nem”-be foglalt ki nem mondott véleményt jól megjegyezte. A *Hajnali háztető* erre a kritikusi véleményre is ráhangolódik. A mondatszerkesztésében, szóhasználatában van valami furcsán frivol, valami kacérkodás a léhasággal, mintha Ottlik arra vállalkozott volna,

hogy a magyar irodalom „igazi, bátor, jó léha írója”-nak a köpenyét is magára öltse. Van a *Hajnali háztetők* tartalmának is egy ilyen léhaság felé hajló vonása, ezzel akar fizetni talán a várt népszerűségért, igazán azonban ezt a „fanyar, jóízű regénylevegőt” Ottlik mondataiban lehet megérezni, amelyek „rendkívül oldottak, élőbeszédszerűek, viszont váratlan tömondatai, hiányos, egyszavas mondatai, melyek egy-egy szakaszt vagy fejezetet zárnak, hirtelen egy mélyebb nyelvi valóságot mutatnak fel. A *parole* mélyen rejtőző állító, megnevező, érvénytelenítő, a létezés alapjait *kimondó*, illetve megjelölő alapnyelvet sejtetnek. A »létezésszakma« zsongonja ez.”

A *Hajnali háztetők*et belengő, átmelegítő és átölelő regénylevegő bátor és fanyar, igazi és jóízű léhasága is afféle alapforma, a regényírás esélye a nagyképűség, az erkölcsösözök halálos komolyságának rendreutasítására, kiút a regény helyett bölcselkedés zsákutcájából. Visszatalálás a teljes világmindenség, a létezés egésze, az egész élet megérezéséhez. Elnyűtt tweedzakóban, Ottlik Géza tartásával.

(1989)

Ottlik Géza a *Hidban* 1979-ben
(Dormán László felvétele)

OTTLIK GÉZA NOVELLAFORMÁI (I.)

JÓSVAI LÍDIA

Minden rendszer, elérve egy szervezettségi-fejlettségi fokot, mintegy átlen-dül önmagán, belülről maga termeli ki ellenanyagát, önnön bomlasztó erőt. Nyilvánvalóan érvényes ez a tézis a műalkotások rendszerére is, mely szintén organikus természetű. Az irodalmi mű esetében a nyelvi fókuszok élesre állítá-sával, a beszéd átszervezésével van dolgunk. A novella műfaja ezt az alapjelle-gét már nevében is föl vállalta. A szó eredetileg ugyanis jogi kifejezés volt, s any-nyit jelentett: változtatás a törvényeken. Az irodalomtörténet maga sem más, mint sikeresnek bizonyuló alaki módosítások, vétségek sorozata. A művészet valamilyen „megismerés formáját” (Susan Sontag) tárja elénk, s ez az eipszte-mologikus jelleg szigorú korhoz kötöttséget von maga után, stílus és világnép-összejátás. Századunkban a hagyományos művészi formák radikális átvál-tozása, átlényegülése – noha ezt már az ábrázolás új eszközeinek kutatásával a művészet is megelőlegezte – éppen a megismerés lehetőségének és hitelességé-nek megkérdőjelezéséből természetszerűen következett. A tudomány által le-fektetett új tézisek, a relativitáselmélet, a tudatalatti működése, a bizonytalan-sági kalkulus, a rendszerek ellentmondásossága, paradoxalitása a több mint kétezer éven át rétegesen (egymásra) épülő világnépet ingatta meg alapjaiban: a dolgok elveszítették anyagi kézzelfoghatóságukat, minden téren ártértekélő-dnek. A világban már, ahogy Hamvas mondja, nem is dolgok, hanem ellentétek jelennek meg. Mivel minden ellentét újabbat hív elő, a világnép nem lehet be-fejezett, zárt, hanem csakis nyitottként funkcionálhat. Míg a zártság érzetének, hogy működőképes legyen, egyfajta bizonyosság-hiten kell alapulnia, addig a nyitottság esetében mindent a szempont, a nézőpont kérdése határoz meg. A modern kor „azonosságérzet helyett a helyesbítés közérzetére” (Mészöly Mik-lós) támaszkodik. A próza kijelentésen alapuló műfaj, az elbeszélő igaz vagy hamis, de önvilágán belül mindenképp hitelt érdemlő állításain. A karmesteri pálca a narrátor kezében van, ő szervezi meg, válogatja ki a valóságot és a tény-anyagot, ő irányítja az olvasói tekintetet. Ha viszont a megismerés viszony-

lagos, akkor az elbeszélőre újabb felelősség hárul: joga van-e még kijelenteni, állítani valamit, választ adni a létezés kérdéseire, célirányosan vezetni mondanódját.

A modern prózának a hitelesség érdekében el kellett szakadnia régi talajától. Hogy eleget tehessen a kor kihívásainak, a legkülönfélébb eszközökkel átszabja tulajdon kereteit, rugalmassá teszi, hatástalanítja, határtalanítja a kanonizált, kötött formát. Végső soron önmagára kérdez rá.

Ottlik a magyar próza hagyománytisztelő vonulatába tartozik, a nagy klasszikus elődök (elsősorban Kosztolányi) szellemi örökségét viszi tovább. Hagyományosnak nevezhetjük, mert nem tesz látványos, szemet szűrő gesztusokat, nem rombolja le a narrativitást legapróbb elemeire: nem épít az irreálisra, a szürreálisra, az illogikusra; a mondat nála szabályos közlési egység, nem pedig a tudatfolyam, a víziók kötetlen és határtalan úsztatója; nem ugráltatja-váltogatja-forgatja a nézőpontot, hanem jól nyomon követhető narrátori vágásokkal dolgozik; megtartja a történet alapvetőségét, a sztori formáló erejét. Mégis újítónak tartjuk őt, az új, a modern írásmód és technika egyik letéteményesének, a relativitásos, a strukturált, az önkörében újraszerveződő forma egyik kialakítójának. Az elmélet természetesen lépésvesztésben van magával a művel, a művekkel szemben, így Ottlik esetében is a lényeges hordozók csak harminc, negyven év távlatában jelennek meg relevánsan. Formai eljárásai például Esterházy, Nádas stb. közvetítésével válnak számunkra nyilvánvalóvá. Mindez Bori Imrének azt a nézetét támasztja alá, miszerint (szabadon idézve) egy-egy alkotás, életmű vagy irányzat teljességét csak a későbbi korok művészetének tükrében nyeri el, vagyis az irodalomtörténet visszafelé haladó magyarázat. Az Ottlik-életműhöz való közeledésünket is mindenképp a ma határozza meg.

A novella egyik központi kategóriája az elbeszélő, hisz epikai műfaj nélküle nem létezhet. A modern létérzékelés azonban éppen az elbeszélői státust kezdi ki. Az elbeszélő kívülálló, mindent átfogóan szemlélő magatartása a dolgok egybelátását föltételezi, panoptikumszerűséget, vagyis mindentudást. Az ilyen elbeszélő hisz a kérdésre adott válasz hitelességében. A válasz azonban a zárt világkép lerombolásának viszonylatában elveszítette abszolút érvényét, a helyzet nem egy választ, de többet érvényesít, s mind-mind helytálló lehet a maga igazával. Abszolút igazság tehát nincs, csak részigazságok. Ha viszont az igazság is relatív és többarcú, akkor elsődleges létjogosultsága a kérdésnek lesz. Akárcsak az újabb kor tudományában, a válasz fontossága másodrendűvé válik a helyes kérdésfölvetéssel, a jó kiindulóponttal szemben. Ilyen fokú szemléletváltozás mutatkozik meg az elbeszélői státusban, vagyis a szerzőnek a művéhez való viszonyában. Az alapállás ezentúl nem a megismerésé, hanem csak a megértés, megérezésé, az érzékeltetésé lehet, hisz narrátori hitelét a precíz, igenlő állítások aláássák. A kijelentést közlések sora váltja föl, s hogy a közléseknek súlyuk legyen, föl kell adnia a látszólagos tárgyilagosság hangnemét, a kívülálló

pszeudobefolyásolhatatlanságát, elnemkötelezettségét. Mint Thomka Beáta írja: „Az elbeszélő nem kerülhet kívülre a körön, mert ismeretei, tudása erre nem jogosítja föl: nem mindentudó s nem kívülálló, nem külső, hanem belső nézőpontú.” Az író tehát átfogó tablók helyett közelképeket rajzol, atomizál, egészen közel hajol az egyedhez, annak belső világát, lelki rezdüléseit használja föl relatív értékű közlései közvetítésére. Vagyis nem átlát a dolgokon, hanem beléjük: beleveszik, beleveszejtí magát.

Ottliknál ez a „narrátori elbizonytalanodás” legszembetűnőbb az Iskola a határon kettős fölépítésű szerkezetében, a keretességgel együtt a két elbeszélői hang ellentézésében. E duális nézőpont nem pusztán szembeállít nézeteket, hanem relativizálja az elbeszélést, a narrátor önfaggatásával, elbeszélői hűségének firtatásával, állandó újra és újra rákérdéssel, kiigazítások sorával az elbeszélhetőség, a kifejezhetőség kérdését veti föl. A Minden megvan című kötet novelláiban, melyek a címadó írás kivételével korábbi keltezésűek, megfigyelhetjük már a viszonyítási, viszonylagossági alaptéchnika formáló erejét. Itt is nyilvánvaló a szerzői kompetencia kétségessé tétele, de egyetlen megütött narrátori hangon belül, s szerzői eljárása a novellák esetében ritkábban a direkt elbeszélői közbevetések, kiszólások beiktatása (az „ámbr ezt sem jól mondom”-típusú módosítások), hanem egyfajta utólag lelepleződő félrevezetés, félretájékoztatás: játék az állítások sorozatával, ütköztetésük, előre és hátra egyaránt ható módosításuk, érvénytelenítésük, átlényegítésük:

„De báró Colt Hannáról mindenki tudta a társaságban, hogy hivatásos hamiskártyás.”

„Tudod, az a kislány. Azt tartják, hogy hamisan játszik. Marhaság. Ismerem az apját. Különbén lehet. Mindegy.”

„Hamiskártyás vagy, egyetlenem? – ... Hogyan csinálod? Mert te nem vagy ripacs, mint a többi tricheur, ezek a halacskák, akik körömszakadtáig komédiáznak maguknak és gyengék...”

„Az író ebben a percben már bizonyosan tudta, hogy Colt Hanna sohasem volt hamiskártyás.” (Hamisjátékosok)

E kiigazítások, leleplezések-lelepleződések, narrátori bukfenckek nem krimibe illő csattanók, a novellák zömében nem a történet, a cselekményesség hordozói, hisz lényegesen nem érintik az eseménysor végkimenetelét. Ez a jelleg az emlékezés, az emlékfelidőzés mozzanatában leplezi le legérvényesebb módon önnön természetét: nem változtat semmin, csak élesít, helyesbít, sokoldalúan megragad.

„Egy gyermekhomlokú, gyengéd kislányarcon töprengett, ami a Siboneyről jutott eszébe. Flóra volt a neve. Vagy Fanny? Dóra? Bianca? Nem, mégiscsak Flórának hívták. Tizenöt éves volt, ő húsz. Vagy mind a ketten tízévesek? Nem, nem. Zongoraszakos volt Flóra. Hová lett vajon? Mindegy, gondolta. A Széna-piacot kereste és a nagykávéházat.”

„Estella. A vaksötét égbolton, csillagként csakugyan, úgy gyulladt ki a lány neve, mint a szerelem. Estellának hívták! nem Flórának. Itt, a városi zenede folyosóin, kapujában leste mindig, hol bukkan fel gyerekhomloka, végtelenül gyengéd kis arca. Estella. Gyere már, Estella. Jacobi másba volt szerelmes.” (Minden megvan)

Egyes novellák esetében (pl. a Hamisjátékosok, Pangásos papilla, Szerelem, A rakparton, A Hegy Lelke stb.) a sztori látszólag kimondottan erre az elbeszélői melléfogás-mechanizmusra épül, első pillanatban úgy tűnik, a valóságnak, igaznak vélt dolgok (esetenként akár többszöri) cáfolata görgeti az eseményt. Ezek a fordulatok, változások azonban valójában lelki síkon állnak be (ezért inkább módosulásoknak, közérzeti tényezőknak, pillanatnyi hangulatképeknek és szeszélyeknek nevezhetnénk őket), mintsem a történet pergetésének végkifejletre törő, fölvélő funkcióját töltik be. A legleleplezőbbek azok az állításos kijelentések, amelyek öntudatlan vágyat, kívánságot, lelki elidegenedést fogalmaznak meg, a hangsúly tehát nem a történet menetén, lefolyásán, hanem a háttérre tégen van.

„Tudta, hogy soha többé nem találkozik egyikükkel sem.

De rosszul tudta. Július végén, alig két hónap múlva, meglátogatta Máriát. Ott maradt ebéden, s még az is szóba került, amiből aztán semmi sem lett, hogy majd esetleg hozzájuk költözik. Nem kért éppen bocsánatot Ivántól, de kissé benne volt kézfogásukban ez a bocsánatkérés. Beszélgettek, mosolygott.”

„Jó ez – gondolta –, jó így mellékesen szeretni.” (A kegyelem)

Ugyanez a lelki átváltozás, a dolgok öntudatlan rendjének a hatalma, a sors lényegtelennek tűnő véletlenjei mutatkoznak meg Damjáni háborús és emberi vonatkozású szituációesztésében.

„– Jöjjön – fordult Lónához. – Gyerünk vissza.

A lány elképedésére visszafordult... Már tudta, hogy Marica nem él.”

„éjszaka néha felriadt, és álmatlanul feküdt órákig. Lóna egyenletesen lélegzett az oldalán. Mi köze van neki ehhez a lompos, fejletlen idegen lányhoz, aki madzaggal fűzi be a cipőjét és megkérdi, hogy mi a neve a Ferenc József-hídnak. Ilyenkor úgy érezte, csak Maricával tudna tovább élni, ha feltámaszthatná.”

„Damjáni azonban mérhetetlen bizakodással volt tele. »Ne legyél örökké ilyen szontyolodott« – nógatta Maricát. Az asszony elmosolyodott. Damjáni arca összerándult, s valami ürüggyel elfordult. Olyan csüggedést látott meg Marica mosolygásában, hogy nem bírta nézni.

Pedig minden erejét visszaadta az a tudat, hogy Marica él. Három napig gyerekes kedvvel jött-ment, az utcán szóba elegyedett idegenekkel, a próbákon nem értették, mi ütött belé. Sajátságos módon az tette a legboldogabbá, hogy tévedett távolba látó balsejtelmével, hogy csodálatos hatodik érzéke nem ér fabatkát sem. A kedve egyre fokozódott, s hogy a negyedik napon otthagya Maricát, azt maga sem értette, hogyan történt.” (A rakparton)

Mivel Ottlik megtartja a hagyományos történetközpontúságot, tehát a novella egy elmesélhető sztori köré fonódik, az eseményvezetés azonban bizonytalansági állandókkal van megtűzdelve, s a lényegi történés emögött, ettől függetlenül a mélyrétegben húzódik meg, akkor maga a cselekmény csak mankó, támasz a narrátor számára, valójában az olvasónak tett engedmény, gesztus. Ottlik ezt az író udvariasságának nevezi.

Ha az írói „semmit sem tudás” a történetre, a történetvezetésre is rányomja bélyegét, akkor kézenfekvő magának az alkotásnak, az alkotás nehézségének, lehetetlenségének, a kifejezhetőség kérdésének a történetelőre emelése. Az alkotás folyamata, mint lehetséges egyedi sorshelyzet, műformálóvá, műformává válik. Mivel a próza anyaga, a nyelv zárt, „ptolemaioszi rendszer”, vagyis azonosághiten alapul, hagyományos funkciójában nem fejezheti ki a relativitások világképet. Ha a válasz igaza már eleve megbukott, s idejétmúlt kategóriává lett, a nyelv egyértelműen nem igazíthat el igaz-hamis viszonylatában, mert a helyesbítés vált autentikus közérzetté és létformává, akkor a nyelv közléshitele meginog. A világ, a létezés reális ábrázolásában akadálnak bizonyul. Az elbeszélő és elbeszélés figyelme ezért magára a kifejező formára irányul. Az állításokra, a közlésekre alapozó műfaj, a próza saját eszközeit teszi vizsgálat tárgyává, vonja kétségbe valóságfeltáró erejüket, határaikra kérdez rá, határosságukat feszegeti. Minden egyes mondat, bekezdés, novella, regény örökös kiigazításokra szorul. Ottlik írással-megfogalmazással küszködő hősei is ezt a témakört járják körül:

„Ha ilyen tisztán ki tudná fejezni... Vagy ha nem is tisztán, csak akárhogy ki tudná fejezni...”

„Nos, ha ez igazság, akkor már meg is gyilkoltam azzal, hogy megfogalmaztam.”

„Miféle lélek lenne ilyen unalmasan ismerős, ennyire fogalmazás csak, gondolatokból és érzésekből megszerkesztett magatartás, művi és véges alkotmány? Kinek kell ez?”

A szó is, a mondat is behatárolási lehetőség, szükséges rossz, tákolmány. A tökéletes, pontosabban a megközelítőleg leghívebb megragadás érdekében tovább kell lépni a szimpla, egysíkú megfogalmazáson, addig kell kérdezni valamire, amíg meg nem bukik minden egyértelműséget mutató válasz. Addig kell rákérdezni valamire, amíg az ellenválaszát is megadja. Vagy Rilke szavaival: addig kell írni valamit, amíg semmit sem látunk belőle. Ez az az arkhimédészi jellegű pont, amelyből kibillenthető a nyelv magabiztossága, hogy a novella elnyerhesse valódi egyensúlyát, amelyet a többsíkúság, a többdimenziójúság támogat alá. Nem a rendet, hanem a rendszert kell fölmutatni, mely noha egy, mégis duális természetű. „Egy dolog nincsen, csak *kettő*: kettőnek a koincidenciája, metszéspontja” – vallja Ottlik. Az ellentétek egységében a valami csak a semmivel együtt lehet teljes.

„Nincs érzékszervünk a jelen számára? – tette fel a kérdést – mi itt az igazság? »Élek« – gondolta aztán egyszerűen. És a jegyzőkönyvébe azt írta be: ... a dolgoknak nincs lényegük, csak formájuk – valamilyen természetük van, sajátosságuk, s csak ez a milyenségük biztosítja az ontológiai szerepüket, csak ez abszolút, a jelző, nem a főnév... de egyúttal: semmi sem öltheti fel ezt a létező jelzőt, csak valami módon felidézheti a valóságban... semmi sem lehet ilyen vagy olyan...

Aztán kitépte a lapot, látván, hogy jámbor vakmerőségében az elmondhatatlant éppen a legreménytelenebb módon akarja elmondani, és a következő oldalra csak ennyit írt fiatalágának e jellegzetes gondjairól fékezett, erős indulattal: »Semmi sincs sehogyan.« (A Hegy Lelke)

Az elbeszélői kompetencia kérdése a végsőkhöz jutott: ha a valamivel egyenrangú státusra emeli a semmit, akkor ez a zárt-nyitott rendszer viszonylatában a nyelv mint beszédaktus mellé a csönd, a hallgatás állapotát rendeli oda. A beszéd ugyanis a némaságból lépett elő, s oda is kell visszatérnie. A paradoxont mindig magában foglaló rendszer értelmében az írásnak hitelességért a csöndhöz kell fordulnia, arra kell törekednie. Ez csak másféle megfogalmazása annak az elioti elvnek, hogy a nagy művész nem nagy személyiség, hanem nagy médium. Mert míg a személyiségben egyfajta uralomvágy, befolyásolási igény munkál, addig a médium közeg, közvetítő: hagyja magán átáramolni a világot a maga tiszta megnyilatkozásában. Erre rímel Pilinszky megfogalmazása is, aki köztudottan szintén erre a személytelen jellegre esküdött: „Az egész univerzumnak csak nagyon kis töredéke publikálható, a legnagyobb része publikálhatatlan. De érintkezésben vagyunk vele.”

Az írás határa, témaköre kitágul, végső soron minden a témája lehet. A modern esztétikában már teljes létjogosultságot nyert a csönd, a hallgatás, az akcidencia fogalma, s szerves része lehet bármely írói megnyilvánulásnak. Ottlik szerint is az író a hallgatással kezdődik, a földtani türelemmel. Mert csakis ez a beszéd a tartós.

„Az író sohasem mások kérdéseire felel. És nem röviden, körülbelül, nagyjából. És nincs véleménye: nem absztrahál, hanem konkretizál. Nem értelmez, hanem ábrázol. Visszaállítja a szemléletes állapotot, ahonnan a vélemények eredtek. Előlről kezdi a világot. Tulajdonképpen a hallgatás és a szó határzónáján tartózkodik, a senkiföldjén, s csak be-betör a nyelvbe, a tér-idő-anyag rögzíthetőségébe, azzal, amit át tud menteni a nyelven inneni tartalmakból. Aztán megint elhallgat.” (Beszélgetés Lengyel Péterrel)

Itt, ezen a határsávon már nem lehet nem említeni az Angyalt, a hamannit és a rilkeit. Ebben az értelemben az Ottlik emlegette határzóna, senkiföldje a költészet nyelve, amely az angyalnyelv (Engelsprache) és az embernyelv (Menschensprache) között terül el, s tulajdonképpen fordítás az előbbiről az utóbbira: a teremtés nyelvéről a jelen, a történeti nyelvére, az időtlenről a végesre.

Közvetítő közeg kezdet és vég, időtlen és időelvű, végtelen és véges, végső soron halál és élet között. Ezért lehet a költészet kétidejű: a hallgatás és a beszéd egyformán, egységesen, egységben formálja. Ez a költészeti (a művészeti) világtér egyetlen hiteles helye.

*oly merőn nézni, hogy fölérni végül
nézésemmel, játékosul csak angyal
rángathatja a bábukat magasba.*

(Rilke: *Duinói elégiák – A negyedik elégia*
Rónay György fordítása)

Vagy mint Ottlik írja: az irodalom, úgy képzeltem, ott kezdődik, ahol több önmagánál: arkangyalok összeesküvése a világ feje fölött.

Ez a határsáv nemcsak az írás-nem írás kérdését jelenti, hanem főleg és első-sorban az írásra mint lépésre, tetterre, elhatározásra vonatkozik. Magával a beszéd aktusával kell érzékelteni a csöndet, magával az írás folyamatóval kifejezni a hallgatást. Hogy ez létrejöhessen, a novella szerkezetét szellőssé, laza szövetté kell tenni. A dolgok ezért nem körülhatároltakká, hanem csak körüljárhatókká, nyitottakká válnak az ábrázolásban. A novella csak kiragad egy univerzumszeletet, egy létmozzanatot, fölütéssel kezdődik, mint a zene, lekerékítés helyett fölfut, s a „nyitva maradt ajtón” át távozva visszakanyarodik önmagába.

A novellatörténet az elbeszélő által előadott eseménysor, mely a műfaj végességéből következően valahol elkezdődik és véget ér. Az időrendi és oksági folyam nem köti meg a narrátor kezét, beszédével tetszése szerint átrendezheti a sort, elhagyhatja a kevésbé hangsúlyos elemeket, a lényegieket pedig fölnagyíthatja. De a kanonizált novellaváz értelmében (cím–expozíció–bonyodalom–lehetséges megoldás–fordulat–csattanó) a szálát valahol föl kell venni, s a csattanóig, a föloldásig, tehát célirányosan levezetni. Ha a beszéd a csöndből érkezik, a történet pedig mit sem változtat a világon, mert a lényeg nem az eseményben, hanem a háttérben, mélyebb síkon mutatkozik meg, vagy ahogy Tandori írja Ottlik kapcsán: megszűnt az a hiedelmünk, miszerint egymás után történnek velünk a dolgok, melyek aztán alakítanak bennünket, akkor fölvetődik a kérdés: hol kezdődik egy történet, és hol ér véget? Hogyan kifejezni azt, hogy egy történet igazából sem nem kezdődik, sem nem ér véget, hanem egyszerűen van, folyik, s csak kiragadással, a „pillanat kegyelméből lettünk rövid időre részesei, cinkosai ennek a magától értetődő levésnek, létezésnek”?

„Pedig el akartam mondani ennek a képnek a történetét, úgy, ahogy volt. Panaszkodtam Szabó Miklósnak. Nevetett.

– Nem baj az – mondta. – Csak zagyvánd össze jól. Így csinálják a modern regényírók is. Höhöhő.

– Ne röhögj – mondtam –, hanem adjál tanácsot. Azt sem tudom, hogy fogjak hozzá.

– Hát kezd el valahol.

– De hol?

– Az elején – nevetett megint. Aztán, úgy látszik, megsajnálta, hogy olyan tanácstalanul néztem rá. – Hát egy bizonyos időpontban, valamelyik szereplőddel. Például Lilivel. Mikor ismerkedtél meg vele?

– Van vagy húsz éve... Körülbelül...

– Semmi körülbelül. Pontosán, napra, órára. Hol, milyen körülmények között. Írd le a dátumot, írd le, hogy első fejezet, és csak arra vigyázz, hogy Liliről legyen benne szó.

Megfogadom hát barátom tanácsát, akiről sokan mondják, hogy jó regényeket ír...” (Hajnali háztetők)

Ottlik szemmel láthatólag tényleg megfogadta ezt a Szebek Miklós-i, maga fogalmazta „jó tanácsot” (Szebek novellahősként maga is sokat kínlódik, szenved a megformálással), mintegy alapelvét tette: vagy éppen a fenti mintára keretességgel él, vagy konkrét indítással elkezdí az elején, belevág a dolgok közepébe. Nem visszafogott hangnemmél vezet be az olvasót, hanem kertelés nélkül, közvetlen expozíciós helyzetbe állítja. Az első pár mondatba, az első bekezdésbe megpróbálja belesűríteni mindazt az információs anyagmennyiséget, amely még bizonyosnak, helyállónak és kézzelfoghatónak tűnik: hely, helyszín, időpont, a hős neve, kora, netán az időjárás stb.: „A nyár vége felé, harmincéves korában, Szebek Miklós összecsomagolta a fehérneműjét, néhány könyvét s az írógépét, és D.-be utazott.” (Hűség)

„Októberben halt meg Keléby. A Horánszky utcában halt meg, egy hosszú és szűk albrleti szobában, ahol évtizedek óta lakott. Embóliája volt, tüdővérzés ölte meg egy éjszaka, párosulva egy sajnálatos balesettel. A hónap vége felé történt. A ridegre fordult időjárás váratlanul felengedett, s szép langyos, napsütéses, kései vénasszonyok nyara örvendeztette meg a városlakókat.” (Keléby)

„Cholnoky ezen az októberi estén szomorú zűrzavarba keveredett. Vasárnap volt. Nyolc óra körül a szervezett csöcselék némi tétovázás után birtokába vette a várost. Így bonyolódott tovább a háború. Cholnoky azonban minderről semmit sem tudott. A fél kilenckor induló fogaskerekű villamoson jött le a hegyről. Csillagász volt, megtermett, lomha fiú, közel a negyvenedik esztendőjéhez.” (Virrasztók)

Ha már a történetet valahol el kell kezdeni, mégpedig hitel érdemlően, akkor ezek a személytelen adatok, tények minden bizonnyal megfellebezhetetlenek. A tárgyilagos dokumentum eszköztárára emlékeztetnek a tény- és adathalmazok személytelen, objektív kifejezésformái. Az írói „igazmondásnak”, felelősségtudatnak egyelőre még van mibe kapaszkodnia. Ugyanezt a célt, írói fogást szolgálja a keretelbeszélés is. Thomka Beáta szerint a keretelbeszélés az

elbeszélő pozíciójának felfedése, az elbeszélés hitelének növelése és a történet valóságértékének hangsúlyozása. Vagyis a szerző az elbeszélést a felelőséget másra ruházza át, s maga csak közvetítőként funkcionál.

„A pesti Duna-part egyik kávéházában ültünk, még nem volt éjfél. Gerzson mohón beleszívott a cigarettájába, és így folytatta:

– Ez a szó, mezőgazdasági vegytan, megtetszett nekem. Az állás tetszett meg nekem, Ceres Mezőgazdasági Vegyészeti Rt. igazgatója. Egyáltalában, az egészet kitűnő ötletnek találtam. Ahogyan mondták, az állással lakás is járt, bizonyára egy vadszőlővel befuttatott, zöld zsalugáteres ház, netán kertecskével. A kolléga, Zostyáknak hívták egyébként, nyurga tót fiú volt, csodálkozva nézte lelkesedésemet. Legyintett. Mindennek most már tizenkét éve lesz, öregem.

– Hát mondd el – biztattam. Gerzson még nagyobb szippantott. Így beszélt: ...” (Vegyészek)

A biztos támpontot nyújtó dokumentumjellegű kezdet, felütés hangja azonban nem tartható fönn végig. A novellának mint szépirodalmi műfajnak nem ugyanaz a rendeltetése, mint egy riportnak, egy beszámolóknak. Tárnyilagosságban ezeket nem múlhatja fölül, ezért hogy valóságghú maradjon, más eszköztárat kell kiépítenie magának.

A regénnyel szemben a novella redukált műforma. Nem terjedelmét tekintve korlátozottabb, hisz a kifejtésre váró hosszát (elvben) semmiféle törvény sem szabja meg, s az irodalomtörténet számon tart százoldalnál is hosszabb novellákat. Határát elsősorban az epikai meder korlátozza, szabja meg: míg a regény élettörténet, több történetszázból és több epizódból épül föl, addig a novella egyetlen sorshelyzetre, helyzetképre összpontosít. Több epizódból is állhat, de csak egyetlen történetszázból. Figyelmének középpontjában egyetlen sztori (töredék) áll, vagyis „a fókuszban mindig azonos anyag marad” (Thomka Beáta). Minden epikai mű a célja, a vége által determinált, a cselekményt tehát célirányosan hömpölygeti előre. Olyan ez, állítja Szegedy-Maszák Mihály, mintha a műveket valójában hátulról visszafelé írnák. Krešimir Nemeč szerint „a novella az egész emberi sorsot egyetlen pontba sűríti. Mint igen gyors, drámai minőségekkel rendelkező alkotásforma, a novella a végére összpontosítja súlyát, ami megrövidüléshez vezet.” Ahhoz, hogy a novella eseménySORA előbbre haladjon, ellencselekvésre van szükség. Ez a folytonos ellentétezés tölti föl mozgalmassággal, dinamikával, fordulatossággal a drámai erőt, mely a cselekményes műfajt végkifejletéhez segíti. Ilyenfajta cselekménypergetés azonban már jó ideje nem jellemző minden novellatípusra. Már a század eleji szubjektivisták hatására, elsősorban a szimbolistáknál és a velük rokon vagy ebből kiágazó irányzatokban a külső látványosságának építése helyett a hangsúly a belső tartalmakra, a lelki elemekre esik. Kosztolányi megfogalmazása nem csak rá érvényes: „A határokat nem kifelé, de befelé tágítjuk. Nem kivétülünk, hanem bevetülünk. Bennünk van a megoldás.” Ez az eljárás megnyilván-

nulásaiban persze kevésbé fordulatos narrációt eredményez. Az elbeszélés tempója az érzetek közegeiben lelassul, a sztori háttérbe szorul a hangulat, az atmoszféra, a lelki-gondolati folyamatok, szabad (és kevésbé szabad) asszociációk festésével szemben. A hősök a világ, a létezés dolgait, önnön természetüket, tudatukat, emlékezetüket faggatják. A dolgok rendjét szeretnék fölfogni, átérezni, saját helyüket kijelölni.

„...Hová tűntetek, lelkem fantomjai? Hol vagy, mértéktelenség? A vágy, a nagy igény, az áhítat, a vad fájdalom, a csillagok és a meleg szél – mindaz, ami a tájat igazában alkotta, vagy még inkább a kilátás, a gyermekkor nézőszöge, a lélek elhagyott tája nyugtalanít ma. Az az elveszített képességünk, ahogyan a világot látni tudtuk. Nagynak, nem lelek jobb jelzőt. Nagy volt a világ, s egy fordított optika szerint én is nagyobb voltam benne. Szerelem, zene, Anatole France, a füzetes ponyvaregények New Yorkja: úgy kellett lennie, hogy hűlenné váljak hozzátok – de ha nem is lenne visszavezető utam képzetes nagyságtokhoz, ma akkor is elhajigálnék magamtól mindent, ami kevesebb, kisebb igényű. Moziba jártunk. A képek vágattak a vásznon, a zongorista simmit játszott; a Cisz-moll keringőt, a Jenő herceg-indulót, amit tudott. Muzsikájával, úgy tűnt, hűségesen fejezi ki mindazt, ami bennem volt, s olyan pontosan, ahogyan szavakkal képtelenség is lenne. Tudtam valamit az élet hatalmas szépségéről. Minden nagyobb önmagánál. Még a szerelem is.” (Hűség)

A novella erőteljesebb vizuális- és hanghatásokra törekszik, az állóképhez közelít, lírai hatásokat szuggerál, ébreszt. A határokat befelé tágítja, megnő az áttételesség, az utalásosság, a sugalmazás szerepe. Az önreflexivitás, a megfogalmazással való előttünk kibontakozó küzdelem, a dolgok, érzetek megragadhatóságának taglalása az elbeszélés módját, eszközeit a gondolati, a bölcséleti műfajokhoz, az esszéhez tolja ki. Ottliknál az érzékletesség gondolati gyökerrű: a világ szövevényességét, e szövevények összefüggésrendszerét hivatott kézzelfoghatóvá tenni a lelassított pillanat erejével.

„Istenem, gondolta, jártam ezen a földön. Láttam érdes követ horzsoló alkonyati napfényt. Mutattál nekem füvet, kavicsot, gyereket popók közt. És almát, ablakot. De mire ismertem rá ebben a kőben? Álltam egyszer ebben a kapuban márciusban, utazás előtt voltunk, és ráismertem egy előbbi márciusra: és most ráismertem erre a régebbi ráismerésre. Vagy valamire, aminek még a halmozállapotára, még a mivoltára sincs szó az emberi nyelvben. Érzés, állapot, éghajlat? Főnév, jelző, ige, határozószó? Talán, gondolta Jacobi, a teremtés egyetlen pillanata, a maga néven nevezhetőség előtti teljességében, egyszerűségében. Megelőzi a nyelvet, a hegedűszót, hogyan jelentsem hát az angyaloknak? Be kell érnem a pillanat megfogható parányi részecskéivel. Például hogy kerül ide ez a fiatal rokkant katona? Akármilyen kicsiny összetevője, elemi alkotórésze mindannak, amire ráismert, fontossága lehet.

Csakugyan, noha nem a Siboney című rumba, hanem a »Yes, sir, that's my

baby« kezdetű régebbi táncdal volt, ami rögtön kapcsolta Jacobinak a néma katonáinak tarkóját, érezte világosan, érzékelte a gyomrában, tüdejében, szívében, sejtjeiben, hogy miről van szó. A megfoghatatlan pillanatnak ez már elérhető, közölhető paránya volt, a fiatal katonáinak némasága, nem rezzenő nyakszirtje. De miféle zenével közölje a hallgatást? Milyen táncdal a mozdulatlanságot? Ki jön segítségére? gondolta Jacobi Péter.” (Minden megvan)

A novellák e típusa a hangulatrajz, az érzelmi állapot, a közérzet és a tudatvilág megragadásával a statikust, a passzívot, a hétköznapi, a jelentéktelen eseményt emeli történetterőre. Ez a típus metaforikus szerkezeten alapul, hisz nem időbeli és oksági elvre épül. Az oksági, a magyarázhatóság elvének kiiktatása magától következik abból a filozófiai tételből, amely megkérdőjelezi a fejlődést: az, amit mi előrelépésnek hiszünk, nem több pusztán változásnál, átváltozásnál, módosulásnál. A látszólagos rendszerre épül, az ellentétek rendszerére. Minden egyes rendszer együttmozgást előfeltételez, s ha a láncszem bármelyike kiakad, zavar áll be benne. Ezek az akcideneciák, pillanatnyi zavarok, szünetek megbontják a rendszer egyensúlyát. A kiesés az egész egységtől függetlenül jön létre valamelyik elemben, tehát nem törvényszerűen, csakis tetszőlegesen, véletlen módon. Az egyetlen törvényszerű, hogy a működőképesség egyszer valahol leáll, az egyetlen törvényszerű tehát a véletlen.

(Befejező része következő számunkban)

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

MAJOROS SÁNDOR: A VISSZHANGKÍSÉRLET

Az elmúlt két évben megjelent legjobb novelláskötetért járó Szirmai Károly Irodalmi Díjat a bírálóbizottság – Bányai János, Csorba Béla és Tolnai Ottó összetételben – Majoros Sándornak *A visszhangkísérlet* című 1989-ben a Forum Könyvkiadónál megjelent kötetéért ítélte oda. A bizottság a döntését egyhangúlag, illetve szavazás nélküli egyetértésben hozta meg.

Majoros Sándor könyvében a bizottság a novellaforma magabiztos kezelését, a választott irodalmi témák változatosságát, a nyelvi kifejezőkészség erőteljességét fedezte fel, és nem utolsósorban az író erős hangulatteremtő képességét, bizalomkeltő leírásait, szerzői közléseinek határozottságát, hősformálásának különös egyszerűségét.

A gyermekkor emlékei, a mindennapi élet eseményei és rejtett drámái jelennek meg ezekben az elbeszélésekben, meg történelmi emlékek, rítusok és fantasztikus történetek – mintha csak írói vállalkozásának sokszínűségét, tartalmi gazdagságát, formai játékoságát mutatta volna be első könyvében Majoros Sándor. Nem döntötte még el, hogy hol húzza majd meg írói világának határvonalát. Ebben a világban egyelőre jól megférnek egymás mellett az első személyű emlékezés szövegei, a hitelesíthető történelmi elbeszélés keretei, a fantasztikum allegória felé hajlított lehetőségei és a mindennapi élet lokális színekkel dúsított eseményei. Fontos azonban, hogy ezt a változatosságot nem az írói bizonytalanság és kapkodás hozta. Ellenkezőleg. Inkább az, hogy Majoros Sándor szeret történeteket mondani, és ebben Majtényi Mihályt, Gion Nándort tudhatja példájának, meg hogy írói módszerében erősen hat a hagyományosnak vehető mesélőkedv, hogy szerzőként jól érzi magát választott hősei között, akikkel azonban nem azonosul, hanem a történetmondó távolságtartó gesztusával látja meg bennük az élet és a sors fordulópontjainak elkerülhetetlenségét. Még a kötet címadó, a tudományos fantasztikum mintájára készült elbeszélésének felépítésében sincs semmi a hasonló munkák tartalmi és formai kimódoltságából. Itt is minden az élet törvényei és logikája szerint történik. Miként a kötet két legjobb írásában, a Megkövetés és az Eperszedők című, realista hangvételű elbeszélésekben. Mindkét elbeszélés pillanatkép; ebbe az állóképbe épül be a történet jelen ideje és múltból származó determinánsai. A Megkövetés a Burgmüller familia éles kontúrokkal láttatott családi fotója, amelybe kétszázéves történet sűrűsödik, olyan életformát meghatározó íratlan (családi) törvényekkel, melyek nincsenek tekin-

* Elhangzott a Szirmai Károly Irodalmi Díj átadásán, Temeriben

tettel a külső változásokra, csak a családi udvaron belül érvényes előírásokra. Ezért tekinthető a Burgmüller família családi főtője egy modellértékű bácskai viselkedésmód és életvitel írói megfogalmazásának. Az Eperszedők egy szezonmunkára készülő asszonycsoportról felvett pillanatkép. Az asszonyok a vonat indulására várakoznak, közben annak rendje és módja szerint megvacsoráznak, a csoportba verődöttek törvénye szerint a spontánul előlépő vezetőegyenység védelmébe sodródnak, és nem tűrnek meg semmiféle különbözést... Közben mindannyiukban remények és illúziók, emlékek és félelmek működnek. A hagyományos elbeszélés szabályai szerint készült meggyőző tabló ez a novella. Erőtéljes és hatásos tabló.

Egyik elbeszélése Visszatérés Bácskába címet viseli. A cím akár programadó is lehet. Majoros Sándor ugyanis egy-egy leírásában, egy-egy helyzetképében, hangulatfestésében és sorsot formáló eseménysorában egy olyan Bácskát rajzolt meg, amilyenre a mi irodalmunkban leginkább csak a régebbiek vállalkoztak. Ehhez a Bácska-képhez Majoros a változásokat is hozzáadta, jelezve hogy ez a vidék még mindig irodalmi lehetőség (is), és kiaknázása közben a stílusában, nyelvében és világlátásában jól felkészült író valóban elkerülheti a vidékiesség veszélypontjait.

Írói vállalkozásához támogatást és bizonyosságot is nyújthat a múltunk nagy novellaírójának nevét viselő irodalmi kitüntetés.

BÁNYAI János

STÍLUSRÓL, NYELVRŐL

Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó és Forum Könyvkiadó. Második, bővített kiadás. Budapest, 1990

A klasszikusok titka, hogy műveik minden új kiadása kevésbé ismert vonásukat emeli ki, még olyan olvasó számára is, aki úgy hiszi, hogy már nem lehet semmiféle titkuk előtte. Így vagyunk Kosztolányi Dezső *Nyelv és lélek* című könyvével is, amelynek java része régi ismerősként köszönt ránk már az Illyés Gyula által éppen fél évszázada sajtó alá rendezett *Erős várunk, a nyelv* című s az író hátrahagyott művei sorozatának első köteteként közreadott cikkgyűjteményéből. Mint legtöbbször az ismételt s bővített kiadások esetében, azúttal is akadt kallódó, rejtőzködő, titkolt vagy éppen tiltott szöveg, egy-két újabb filológiai mozzanat, amivel a korábbi közlés adós maradt, amivel a kiadó szűkkeblűen bánt, vagy amit netán mellőzni kényszerült. A *Nyelv és lélek* 1990. évi második, bővített kiadása, a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadó és az újvidéki Forum Könyvkiadó jóvoltából azzal szolgál megelégedésünkre, hogy az ifjú Kosztolányi nem egy olyan írását menti át az utókornak szűkebb pátriánk újságjainak az oldalairól, amelyeknek a hiányát a majd két évtizeddel korábbi kiadásból – föltételezésünk szerint – inkább az magyarázza, hogy a válogatás és sajtó alá rendezés munkáját nagy gonddal végző Réz Pál az első kiadás idején még nem volt a birtokában a szabadkai *Bácskai Hírlap* 1905–6-os teljes évfolyamainak. Pedig mai kulturális elbizonytalanodásunk és megszükkült irodalmi tudatunk szinte beleszédül abba a gondolatba, hogy a *Bácskai Hírlap*nak egykor, nyolcvannégy-öt évvel ezelőtt egy Kosztolányi szállította Heti leveleit, nem riadva vissza attól sem, hogy Kant, Grillparzer, Oscar Wilde vagy Ibsen műveinek

ürügén társalognon olvasóival esztétikáról, filozófiáról, irodalomról. Ismételt bizonyítékaként annak, hogy egy kissé elhamarkodott volt az e tájról mint kulturális terra incognitáról alkotott ítélet, s ugyanígy a délvidekivé, bánságivá, tartományivá zsugorodott vagy zsugorított (Kosztolányi atyai jóbarátjának, Milkó Izidornak a szavával: egy-két főispánságra internált) szellemiség jelzője.

Ha most néhány mondat erejéig erre is kiterünk, úgy véljük, mégsem csupán ez teszi ismét időszerűvé a könyvbe foglalt írásokat. Az is (s talán leginkább az), hogy amit mondanak, amiről szólnak, annak a folyton változó olvasói szituációban minden időpontra nézve más a jelentése, másképpen van értelme. Akár az Illyés által szerkesztett 1940-es kiadásra, akár az 1971. évre vagy épp a legújabbra gondolunk, a változó cím, anyagválogatás és szövegzóklés ezt a több vegyértékűséget, az önmagán túlmutató jelentésfunkciót sugalmazza. Mellőzve ezúttal a könyv egyéb tárgyköreit, az esztétikai és elméleti kérdéseken töprengő vagy az irodalmi élet napi dolgaira figyelő Kosztolányi írásait, figyelmünket elsősorban a nyelv kérdéseire fordító íróra összpontosítjuk. Annál is inkább így kell tennünk, mert a főt említett három könyvet (*Erős várunk, a nyelv*, 1940, *Nyelv és lélek I.* 1971 és *Nyelv és lélek II.* 1990.) egyedül e tárgykör alapján lehet egybevetni, tekintve, hogy az Illyés által gondozott könyv kizárólag nyelvi érdekű szövegeket közöl, ezek az 1971-es kiadásnak is több mint a felét, az 1990-esnek pedig csak-nem a felét teszik.

Meddő szószálhasogatás lenne, ha a három könyv közreadott szövegeinek párhuzamos vizsgálatában megelégednénk az olyanféle megállapításokkal, hogy pl. az Illyés-féle kiadás nem hozza a szerző *A nyelvtanulásról* című írását, míg a másik kettőben megtalálhatjuk a *Bácskai Hírlap* 1905. VIII. 20-i első közléseként azzal a szerkesztői megjegyzéssel, hogy „Megjelent az Élet 1909. november 14. számában is”. Vagy ha például egyszerűen konstatálnánk: az 1990-es kiadás a *Bácskai Hírlapból* a szerző három *Heti levél* címmel ellátott cikkét is besorolja, addig az előző, az 1971-es, csak egyet vesz föl. A filológiai tudományoknak, így a filológus munkájának valóságos értelme is azonban másban keresendő. A filológia „... meg akarja tisztítani a szerző alkotását a másodlagos, járulékos elemektől (...) vissza akarja adni a szerzőnek azt, ami a szerzőé: az ép és teljes szöveget abban az érintetlen tisztaságában, amint az a szerző kezeit elhagyta” – írta jó hatvan esztendeje Thienemann Tivadar egyik alapvetően fontos tanulmányában. Ebből a nézőpontból s egymás tükrében szemlélve e három könyvet, jóleső megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy az egymást követő szövegzóklések mindinkább azon iparkodnak, hogy visszaadják a szerzőnek azt, ami az övé. Ebben a vonatkozásban különösen a *Nyelv és lélek* 1971. és 1990. évi két kiadásának az összevetése jár nem mellőzhető tanulságokkal. Ez utóbbi nem arra törekszik, hogy megtisztítsa a szöveget „a másodlagos, járulékos elemektől”, mert ilyenek az 1971-es szövegzóklésben sincsenek, hanem hogy visszaállítsa a szerző felségjogát saját szövegére, s ezáltal érvényt szerezzen valóságos intencióinak is. A *Nyelv és lélek* első kiadásának Jegyzetében olvassuk: „Egy-két esetben elhagytunk néhány mondatot, melyek sérthetnék a szomszéd népek érzékenységét. A kihagyásokat ... -tal jeleztük. Ugyanilyen okból elhagytuk a *Nyelvművelés* című cikk befejező részét.” A második, 1990-es kiadás már nincs tekintettel az ilyen aggályokra, mert visszatérve az *Erős várunk*-ban követett gyakorlathoz, teljességükben hozza a szövegeket, kiegészítve a kipontozások csonkításait is. Nem olyan elhatározással persze, hogy „sértse a szomszéd népek érzékenységét”, hanem hogy helyreállítsa az

írások épségét, megszüntesse a szerző felett gyakorolt gyámságot, az író kiskorúsítását, a helyette való gondolkodást. Úgy gondoljuk, nem a két vállalat, a Szépirodalmi Könyvkiadó és a Forum Könyvkiadó felelősei megnövekedett személyes kurázsijának a következményeként, hanem annak a hál'isten egyre értelmesebb kiadói belátásnak a jegyében, hogy az író leírt szövegének a tiszteletben tartása mindenféle kiadó-etikai kódex első számú parancsa.

Mivel az írott szövegekben általában gyakran fordul elő a három pont (...) mint egyszerű írásjel, a gondolat félbeszakításának a jele, így fennáll annak a veszélye, hogy ezt az értelmes föladatot ellátó írásjelet (Kosztolányiét és az általa idézett költőkét), könnyen összetéveszthetnénk a fönti idézetben magyarázott s nem rendeltetészerűen használt írásjellel, ezért célszerűnek látszik, hogy a másodikul említett egyértelmű szövegpéldát vegyük alapul annak megállapítása végett, hogy miféle érzékenységeket sértettek (volna) Kosztolányi *Nyelvművelés*ről lejegyzett gondolatai mintegy húsz évvel ezelőtt. Magyarán: mit kellett a kiadónak elhagynia a szövegből, amit a közös kiadás visszaállított a jogaiba?

A *Nyelvművelés* a *Nyugat* 1933. május 1-jei számában jelent meg. A vád alá helyezett cikk záró részének *Čokol... Vigiazat...!* az alcíme. Már ez is jelzi, hogy a nyelvi (írásbeli) disszimiláció (elhasonulás, másfélevé válás, nyelvsorvadás és -felejtés) ismert esetről van szó, amiről pl. a mi Kossa Jánosunknak is voltak hasonló megfigyelései a két világháború közti korszakban: a falusiak ciril betűvel írt magyar nyelvű leveleire figyel fel, a „dadogó magyar olvasás és szánalmasan erőlködő hibás írás” eseteit jegyzi.

Dolgozata kihagyott, kb. egyoldalas részének első bekezdésében Kosztolányi közvetlen tapasztalatairól számol be: egy idegen nyelvű iskolában nevelkedő magyar kislány azzal búcsúzik levelének a címzettjétől, hogy *Čokol*, egy felvidéki színház magyar ügyelője meg a *Vigiazat!* betűsorrall írja fel figyelmeztetését a színház falára. A második bekezdésben ennek a nyelvallapotnak az okai között a kisebbségnek a nemzeti közösség nyelvkultúrájától való leszakadását nevezi meg, a műveltségerek elapadását, a politikai konfrontációt az államok között: „Madách Imrét és Arany Jánost oly bizalmatlansággal és gyanakvással fogadták, mint a tilos fegyverszállítmányokat. Ez – sajnos – az erő kérdése. Nem reánk, írókra tartozik.” A másik kedvezőtlen tényező az igazi irodalmi öntudat és megértés hiánya a magyar írók körében. A negyedik, utolsó bekezdésben önmagáról szól: nyelvművelő munkájáért kész vállalni a gúnyt s az apostolkodás hálátlan szerepét is, noha „Jobb volna énekelni”.

Az egész harmincnyolc soros szövegben mindössze két jelzős kifejezés van, ami politikai „érzékenység” szempontjából minősíthető. Ez pedig az „elszakított testvéreink” és a „megszállott területek”. Igaz, hogy a varsói szerződéssel kodifikált szocialista internacionalizmus fogalomjegyzékében ezek aligha találhatóak meg, de azt is tudnunk kell, hogy Kosztolányi e cikke még a kisantant politikai föltételeit – következésképp annak szóhasználatát – tükrözi. S kicsoda cinikus fordulata az egymásra fenekedő közép-európai kisleány történelmi nyomorúságának: kevéssel az 1971-es kiadás s a szövegcsönkítés indoklása előtt a soros megszálló dicsélen szerepét a cikkíró népe volt kénytelen vállalni. Kosztolányi nyilván erre is elmondta volna: „Nem reánk, írókra tartozik.”

De hát miről is beszélünk? Nyelvművelésről? Igen, arról, még ha nem is pontosan abban az értelemben, ahogyan ezt a tevékenységet az Értelmező Szótár meghatározza: „Az alkalmazott nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a

nyelvi műveltség terjesztésével, a nyelv egészséges fejlődését igyekeznek biztosítani.” Azt azonban el kell fogadnunk, hogy a „nyelv egészséges fejlődésének” az is feltétele, hogy könyvek, írói hagyatékok, kultúrák sorsa ne legyen a politikai pragmatizmus prédája. Csak örülhetünk, hogy a nyelvi kultúra e szabadságharcához ez a könyv is hozzájárult.

SZELI István

A MAGÁNY ALTERNATÍVÁI

A varázsszobor. Fiatal prózaírók könyve. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990

Egy új nemzedék jelenlétét igazolja és erősíti meg *A varázsszobor* című kötet, melyben öt fiatal prózaíró novelláit teszi közzé a kiadó. Írásaikban egy új világlátás, életérzés van kialakulóban, újszerű és egyéni módon töltik föl a már kasszikusnak mondható novellaformákat. Tematikájában szinte mindegyik az én rejtett és ismeretlen dimenzióinak feltárása felé fordul, a lélek legmélyebb rétegeit járja be.

Bencsik Gábor prózájára a mély lélektaniség, a pszichoanalízis, az önvizsgálat és önmegértés kísérletei jellemzőek. A tudattalanban próbál magyarázatot találni a cselekedetek, emlékképek, érzelmek összefüggéseire. A születés, a gyermekkor elfelejtett vagy homályosan derengő emlékképeiből próbálja meghatározni az embert, és a korai öntudat felvillanásait elemezve próbálja meghatározni az ősi titkokat. Mindezt egy sajátos nézőpontról teszi, amelynek kettőssége meghatározóan befolyásolja írói magatartását, és egyéni témakezelést biztosít számára.

A kettősség líraiságában és tudományosságában van. Az Emlékek, Születés és Az orvos álma című novellákban a születéshez, egyrészt mint természetes, biológiai folyamathoz közelít, másrészt a lírai hangnemmél misztifikálja ugyanezt a jelenséget: „A gyönyörű, fájdalomtól megrezzenő fehér combok között sarkig tárult a szemérem kapuja, és a szabálytalan test percről percre többet érezhetett a valóságból. Gyenge, torz csontjaiban lélegeztek a sejtek, és körülöttük fáradt tömegek tolongtak reményektől és vágyaktól megbődulva, pusztán és hegyeken át, egy ismeretlen cél felé.”

A költészetet és a tárgyilagos megállapításokat olyan szorosan ötvözi és úgy, hogy mértéktartása csak ritkán esik végtetekbe. Ilyenkor mindig a lírai kerekedik felül nyelvezetén, és kissé érzélgőssé teszi a szöveget.

Más témát dolgoz föl a Járhatatlan utak című novellában, melyet joggal nevezhetünk nagyszerű lélekelemzésnek, Bencsik világnak filozófiai, művészeti tükrének. A felettes én és az ösztönén harcának története ez, melyben az ösztönént – Esti Kornél-analógiát látok benne – a Sánta testesíti meg. Az én egyszerre csodálja és gyűlöli a Sántát, akit kísérletezőkedve állandó mozgásban tart, aki sikertelenségei miatt az alkoholban keres menedéket. Nem véletlen, hogy Bencsik éppen az ő gondolataiként írja meg saját elképzeléseit a világról. Művészetfelfogását is a Sánta szavai tükrözik: „A művészet végső feladata, hogy emlékeztessen bennünket belső méretünk végtelenségére, önmegvalósításunk számtalan lehetőségére, a nem szokványos értelemben vett Istenre és Égyre, az »ítéletnélküliség« nagyszerű állapotára.”

Bencsik nyelvezetére is érdemes odafigyelni: bájos egyszerűséggel fonódnak egymásba

a szavak, mondatok, minden erőlködés nélkül ír, olyan könnyed természetességgel, hogy sokszor megfélekedünk a szöveg próza voltáról. A témakezelés, a szerkesztés, a nyelvhasználat, az egzakt módon meghatározott és mégis rejtőzködő világnézet, ars poetica, mind olyan elemek, melyek a novellát nemcsak Bencsik többi novellája elé, hanem a kötet összes többi darabja elé helyezik.

A létezés tragikuma adja *Hász Róbert* novelláinak magvát, és a hősök társadalmi és egyéni létének konfliktusai mozgatják a cselekményeket. A Szökés és a Ganümedész utolsó pohara című novellákban szociális problémákat vet fel, a társadalommal való konfrontáció, illetve a társadalmonkívüliség okozza a hősök egyéni tragédiáját. A problémát teljesen objektív módon közelíti meg, kívülről figyelve és ítélve meg a hősök cselekedeteit. Fontos ez a társadalom felé fordulás, mert így olyan kérdéseket, élethelyzeteket is felfedez, melyek nem vagy nem csak személyes jellegűek. Ezekben a novellákban még jelentős szerep jut a cselekménynek is, de a következőkben – például A burokban – már kissé háttérbe szorul, hogy az elmékedéseknek, szentenciaszerű megállapításoknak nyisson teret. A burok, A szétforgácsolt idő és Az álmok öreg mágusa az örök igazságok után kutató, önmagában, a világban, a gondolatokban eltévedt emberek tragikuma, azoké, akiknek a tudatában azok a gyenge „korlátok, melyek meggátolják az embert, hogy az egyik világból átbillenjen a másikba” eltűnnek. Al-Mahmatall sorsának tragikuma, talán az emberiség tragikuma is: a „Fölismerés”, a mindentudás lehetőségét veti el Hász azzal, hogy amikor hőse végre felfedezi a titkot, megtudja, „milyen az, amikor a gondolat lerázza magáról a terhet, a tetet, és visszaszerzi szabadságát”, meg kell halnia.

Merőben különbözik a kötet legtöbb darabjától *Jódal Kálmán* *How good not to love*-ja. Epizódyszerű, pergő eseménysorozat ez, melyben a történet, a város jelmondatok mögül bontakozik ki. Szereplőit az anyag embereinek tekinthetjük, a narcizmus, az érdektelenség határozza meg a világhoz való viszonyukat. A szerző szófukarsága, tómondatai valós világunkat, redukálódott emberi kapcsolatunkat tükrözik. Ezt a stílust az önkifejezés egyik formájának, sőt társadalomkritikának is tekinthetjük, bár ez a fajta és ilyen fokú tömörítés – véleményem szerint – több gyakorlatot követel, a szavak, a nyelv teljes birtokbavételét feltételezi.

Lovas Ildikó prózáját az érzelmek hatják át, de ez az érzelmközpontúság mindig mértéktartó marad. A belső világ, a környezet, a valóság és az álom szálai játszanak egymásba, de sohasem olyan mértékben, hogy ne tudnánk, az adott pillanatban melyik szférát járja be a szerző. A talajvesztett, az álmok labirintusában eltévedt emberre maga mondja ki az ítéletet: „Aki pedig a rádiójátékot, a színelőadást és az életet nem tudja különválasztani, annak vére folyjon el. Annak élete gubancaiból ne legyen kiút, azt Ariadne bosszulja meg, mielőtt a fonalat kezébe adja.” Az Eltört poharaink emléket és a Folytonosságot is fájdalmas emlékek hívják életre, a tudatot gyötörve létezésükkkel, megfogalmazva a kérdést: „Mit gondolsz, a sasok nem mosolyogtak, miközben Prometheus máját tépték?” Ezzel a kérdéssel már kilép a személyes világból, kozmikus teret, távlatot nyit, a lét, az emberi küzdés „fájdalma” felé fordul, de nem próbál választ találni rá, nem vezet tovább ezt a szálát.

Urbán András leveleinek, önvallomásának tükrében az álmok és a valóság határán ismerhetünk rá az alapvető szituációkra, félelmekre, cselekedetekre, melyek mindennapi életünk velejárói, melyeket tudatosan vagy ösztönszerűen megpróbálunk kike-

rülni. Hőseit elsősorban az ösztönök mozgatják, érzelmeik a háttérbe szorulnak, cselekedeteik sokszor jelképesek is. Urbán kísérlete ezzel a formával csak akkor lehet sikeres, ha az olvasók ráéreznek azokra a rejtett, sokszor a sorok között megbúvó igazságokra, tudatos vagy ösztönszerű gondolatokra, melyeket a szöveg hordoz.

Az őt szerző közül mindegyik egyéni utakon jár, egyéni módon próbálja megtalálni az önkifejezés, számára legmegfelelőbb formáit. Jellemző rájuk a világ, a lét, a társadalom problémáinak intenzív átélése, de jellemző rájuk a mély pesszimizmus is, mely eltaszítja az egyéniségtől a világot, vagy amiért a társadalom eltaszítja az egyént. A szereplők önként vállalt vagy rájuk kényszerített magányának megélési lehetőségei ezek a novellák, az egyedül álló ember útkeresései.

SZABÓ Katalin

A „SZIMBOLIKUS UNIVERZUM”

Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám: *Jelképtár*, Helikon Kiadó, Budapest, 1990

Néhány évvel ezelőtt több prózaíró szótárregények ötletével állt elő, s ezek a német, magyar, szerb nyelvű művek kiváló visszhangra találtak a közönség körében. Felfrissülést jelentett az új olvasási mód, melyet a címszavak szerint elrendezett anyag igényelt: szabadon ugrándozhatott a figyelem, lépegethettünk előre-hátra, lapozgathatunk odavissza, s az összkép ennek a dinamikus folyamatnak a következtében jött létre. Egy egészen másfajta vállalkozásról szeretnék most szólni, mely a kiadvány jellege ellenére többek között azért lenyűgöző olvasmány, mert a kézikönyvek, lexikonok, enciklopédiák, szótárak használatától eltérően folyamatos olvasásra buzdít. A magyar etnoszemiotikusok csoportja *Jelképtár*at adott közre és megközelítőleg ötszáz címszó segítségével próbálta megvilágítani a szimbólumok áttekinthetetlen univerzumának azt a sávját, mely nélkülözhetetlen a kulturális kommunikációban. Noha a hangsúly a magyar jelképrendszer körvonalazásán vagy a szimbólumok magyar jelentésvonatkozásainak feltérképezésén van, az út azokon a hagyományrétegeken és kultúrákon át vezet, melyekkel a magyar művelődés története során érintkezésben áll, illetve amelyek hatással voltak rá. A szimbólumok világában lehetetlen éles határok megvonása, s talán a párhuzamosságok, gyakran időtől-tértől független megjelenésük, továbbélésük, újraeledésük, jelentéstelítődésük és jelentésváltozásuk ritmusa az, ami kiapadhatatlan forrásra emlékezteti őket, és egyetemességükről tanúskodik. Ezt legalább kétféleképpen értelmezhetjük: a jelképek használata egyetemes jelensége minden kultúrának a civilizációs szinttől függetlenül. A legősibb leleteken kívül erről tanúskodnak a népi kultúrában és a magas művészetekben továbbélő mitológikus szimbólumok. Más szempontból mindenkoron csodálatos volt az a változatosság, amely egy-egy jel jelentéslehetőségeiben megmutatkozik. A különböző korok és kultúrkörök egyazon jelet, tárgyat, formát, színt, számot, jelenséget, állatot, növényt a legkülönfélébb szimbolikus jelentéssel ruháznak fel, s így elegendő egyetlen fogalomnál elidőznünk, hogy kaleidoszkópszerűen feltárulkozzon előttünk egy mitológiai, összehasonlító kultúr-, vallás- és művészettörténeti, etnológiai stb. szempontokat sűrítő kép. A szimbólum jelenségének bonyolultsága, hatása és működé-

se elválaszthatatlan ettől a sokrétúségtől. Ebből következően egyetlen szimbólumszótár szerzőjének sincs könnyű dolga, sem ha általános kézikönyv összeállítására, sem ha egy részterület feldolgozására törekszik.

Az etnoszemiotikai beállítottság a *Jelképtár* esetében nem zárta ki az olyan vonatkozások érintését, melyeket körültekintőbben dolgozhatnak fel a mitológiai, vallási, bibliai, ikonográfiai szótárak vagy speciális emblémagyűjtemények, heraldikai és egyéb munkák. Sok olyan kiadványt, szöveget ismerünk, melyet egyetlen szimbólum, motívum, fogalom megjelenítéseinek, értelmezéseinek és ábrázolatainak szenteltek (például csillag, mágia, asztrológia, spirál, életfa, álom stb.). A szótárakban mindennek egyetlen szótári egységre kell korlátozódnia. Noha a *Jelképtár* szerzői gazdag irodalomjegyzéket csatoltak a kötethez és sok olyan munkáról informálják az olvasókat, mely eddig csak a szűkebb szakkörökben volt ismeretes, méltán utalhat Hoppál Mihály a szerkesztői bevezetőben a magyar kutatások lemaradására, arra, hogy úttörő munkához kellett látniuk, s hogy a különféle általános, vallási, művészeti, néprajzi lexikonon és korábbi rész-munkálatokon kívül elsősorban a hazai jelelméleti vizsgálódások készítették elő a terepet számukra. Joggal vehető fel az a kérdés is, vajon a kiadók miért nem tanúsítanak nagyobb érdeklődést már meglevő idegen lexikonok megjelentetésére, mint a szovjet Mitológiai Enciklopédia esetében tették. Részben a jeltudományak köszönhetően világszerte szemmel láthatóan növekedett az ilyen jellegű ismeretszerzés iránti igény, melynek kielégítésére Magyarországon az etnoszemiotikusokon kívül kevés szakterület képviselői vállalkoztak, a kiadók pedig passzivitást tanúsítanak. Ebből a perspektívából még inkább kidomborodik a szegedi kutatók által elindított *Ikonológia és Műértelmezés* elnevezésű sorozat jelentősége. Hiánypótló jellege mellett kiváló szolgálatot tesz a külföldi interdiszciplináris kutatások megismertetésében, a hazai eredmények prezentálásában, s ha a tervbe vett szimbólumszótár is elkészül, várhatóan még egy nélkülözhetetlen kézikönyvvel leszünk gazdagabbak.

E pozitív jelenségek ugyanakkor némi szakmai féltékenységet is kiváltanak az irodalom kutatójában, s régi sejtését teszik indokolttá, hogy saját szakterületének helyzete minőségileg változhatna meg, ha a költői szótárokhoz hasonlóan metaforaszótárak, vagy irodalmi motívum-, embléma- és szimbólumszótárak is rendelkezésére állnának. Összeállításuk föltehetően még bonyolultabb munkával járna, mint egyéb speciális lexikonoké, hisz a szemiotikához hasonlóan a jelek létrejöttét és használatát befolyásoló tényezők sokasága mellett arra a különleges mozzanatra kellene szüntelenül tekintettel lenni, amit az egyéni nyelvhasználat, továbbá az adott mű, az opus, a stílusirányzat szűkebb és tágabb kontextusa jelent, hisz mindezek alakítják és befolyásolják a jelek jelentésselítődését, szemantikai transzformációit. A szimbolizáció folyamata a művészetekben jut el a rétegezettségnek arra a fokára, melyben önmagában nem kielégítő a jelkép mitologikus, vallási, kultúrtörténeti, művészet-, irodalom-, motívumtörténeti és egyéb forrásainak felderítése, hanem el kell jutni mindazon jelentésvonatkozások meghatározásáig, melyeket az adott szöveggörnyezetben a szimbólum utalások formájában magában foglal. Minthogy a művészi jelképek is részei az egyetemes szimbólumrendszernek, szüntelen átalakulásnak vannak kitéve, ez a folyamat azonban a művészeteken kívüli jelképektől eltérően sokkal intenzívebb, váratlanabb és az irodalmi nyelvhasználat jellegéből, funkciójából kifolyólag szemantikailag messzemenően összetettebb, interpretációja pedig kivételes körültekintést igényel.

E most megjelent kiadvány is segítséget nyújthat a művészi jelképrendszer jobb megértéséhez, hisz terjedelmi korlátai ellenére alapvető szimbólumok tisztázására tesz kísérletet, ezen belül pedig ugyancsak az alapvető jelentésekre utal. Remélni szeretnénk, hogy a *Jelképtár* egy megkezdett munka jelenlegi eredményeinek összefoglalása, melyet átfogóbb vállalkozások sora követ majd nemcsak a szemiotikában, hanem más területeken is. A szimbólumkutatással egyidőben ugyanakkor a szimbólumelmélet terén is hozzá kellene látni az előmunkálatokhoz, enélkül ugyanis homályban marad mind a művészi, mind a nem művészi szimbólumok lényege, feldolgozásuk pedig megreked az interpretációt nélkülöző leírás, leltározás, számbavétel fázisában.

Hogy a *Jelképtár* folyamatos olvasása izgalmas élmény, többek között azzal magyarázható, hogy egy-egy szócikke a bevezetés szerint „miniatűr kultúrtörténeti esszé”, s ezért sajnálhatjuk, hogy csak ennyi és nem több szimbólumot dolgoz fel a gyűjtemény. Ugyancsak kívánatos lenne kimerítőbb szócikkeket is olvasni, de ahhoz terjedelmileg legalább a Chévalier–Gheerbrant-féle *Dictionnaire du Symbole*-t kellene megközelíteni, melynek alcíme: Mítoszok, álmok, szokások, gesztusok, formák, alakok, színek, számok. (A kötet egyébként 1983-ban horvátul is megjelent). A szócikkek felépítésének sémája: a rövid jelmagyarázatot időrendi sorrendben követik a legarchaikusabb adatok, majd a kultúrákra hatással levő görög és római források, a középkori, nyugat-európai, eurázsiai adatok, ezt zárja a magyar anyag. A legtöbb egységet illusztráció egészíti ki. Elgondolkodtató a módszer és a kutatás történetét vizsgáló bevezetőnek az a megállapítása, mely szerint a *homo symbolicus* kb. i. e. 20 000 körül már jelét adta annak, hogy „képes a környező világ jeleinek szimbólummá alakítására”. Ez arról tanúskodik, hogy a szimbólumoknak nemcsak térbeli elterjedtségét, hanem eredetét és történetét is csodálat illeti. Abban megegyeznek a kutatók, hogy az értelmi gondolkodást megelőző fejlődési stádium termékei, melyben az analógiás tudatműködés volt az uralkodó. A szimbólumok onto-, pszicho- és sociogenézisének feltárásában azonban még igen sok a tennivaló.

A szimbólumfejtés éredekessége többek között abban a fölismerésben rejlik, hogy kultúrkörönként és az időben visszafelé haladva milyen változatos jelentések hordozója volt egy-egy jel. „A jelképrendszer egy része a társadalmi gyakorlatban folyamatosan újratelemtődik, de azt is látnunk kell, hogy minden kultúrában egyszerre működik a jelképköltés és a jelképteremtés mechanizmusa.” (Hoppál) Igen különös jelenség, hogy a jelképek nagy része ambivalens jelentéstartalmú, egymást kizáró, ellentétes tartalmak helyettesítője. A legrejtélyesebbeknek számomra az etiológiai, asztrológiai, továbbá a világmindenséget, a világot, az alvilágot illető, az élet, halál, a lélek képzetkörébe tartozó szimbólumcsoportok mutatkoznak, hisz nincs olyan történelmi korszak, melyben az ember ne tett volna kísérletet ezeknek a „szemlélet számára közvetlenül nem adott” kérdéseknek az analógiás megválaszolására. Egyetlen jel, mint például a hal, amellettt hogy csillagképnév, „az ősvíznek, a legfőbb istenanya magzatvizének, az élet és halál vizének lakójaként az örök megújulás, az újjászületésre váró élet szimbóluma”, továbbá életjelkép, s a halfogó eszközök (varsa) révén halálszimbólum is. Ugyanakkor a tengeri istenségekkel összefüggő jelkép és termékenységszimbólum is. Mindez nem meríti ki jelentéseit: néhol phallikus, másutt vulvajelkép, az ókori Szíriában a szerelemistennő jele, a keresztyén ősegyház az újjászületést jelöli általa, és az őskeresztyének titkos közösségének jele. Máté evangéliumában lélekjelkép: minthogy Jézus első tanítványai halászok

voltak, az Ige hirdetésével ember- és lélekkalászókká váltak. „És monda nékik: Kövesetek engem, és azt művelem, hogy embereket halászatok. Azok pedig azonnal ott hagyván a hálókat, követék őt.” (Máté 4, 19–20) Tertullianus, az ókeresztény egyház kiemelkedő egyénisége a keresetséggel hozza összefüggésbe a halat, s így kapcsolatot létesít a keresztyénség szakramentumokba foglalt tanai és ama szimbólumcsoport között, melybe a hal s az egyéb vízi, tengeri képzetek tartoznak. Érdekes összefüggésre utal nyelvünk etimológiája a hal–halász–háló–halál szavak kapcsolata révén, s mintegy felkínálja szimbolikus tengelyük felismerésének lehetőségét. Mindezzel nem merültek ki a haljelkép tartalmai, a legismertebb asztrológiai jelentések felidézésétől pedig eltekintenek.

A szimbolikus világegyetem legkülönbélebb pontjain, a szoláris mítoszok, a kozmikus szimbolizmus, az antik csillaghit, az ősi csillagvallás, csillagmitémák, az analógiás mágia, a növényi és állati szimbolika, szín-, idő-, útjelképek, számszimbólumok rengetegében barangolva gyakran fedezünk fel egybeeső, azonos tartalmakat jelölő motívumokat. Fordított utat járunk be ilyenkor, mint amikor egyetlen jelkép utalásait követeve indulunk el különböző irányokba. Egyetlen példát említenék: a különböző nőistenek (Gaia, Déméter, Mirjam, Aphrodité, Tiámat stb.) mellett állatjelképek sokasága utal a nőre, anyára (tehén, macska), ezenkívül a föld, méh, templom, tej, mell, boszorkány, barlang, bimbó, edény, emberpár, fa, fátyol, gyertyatartó, ház, jegykendő, láda, májusfa, szirén, oszlop, tulipán, tündér, urna, női állatdémonok, vulva, továbbá virágok, elemek, asztrológiai jelek sora. A szimbolikus gondolkodásban kiemelkedő jelentősége van a bináris oppozícióknak, az ellentétezeseknek. A jelek jelképi jelentései rendszerint ebből származnak, s ezért ajánlatos a szembeállított pólusok viszonyítása. Ha az ősi képzetet a mélyedésszerű formákban ismerte föl a női jeleget, a férfi jelképalakzatokhoz a kihegyesedő, megnyúlt, hosszúkás tárgyakat rendeli (fatörzs, ág, vessző, oszlop, rúd, gyertya, kard, lándzsa, nyíl, gyík, kígyó). Ugyanígy jelöli a szimbolika a princípiumok kettősségét is, a nőt a földdel, az ősvízzel, a holddal, a férfit az éggel, a nappal hozva összefüggésbe.

A modern kor emberére jellemző gyakorlatias, funkcionális, racionális gondolkodás gyakran meggátolja abban, hogy környezetében felismerje a szimbólumokat, amihez a tájékozottságon kívül egy sajátos szenzibilitás kifejlesztése is szükséges. Időben és térben is a keresztyén kultúra jelképrendszere áll hozzánk legközelebb, ám vallási, művészeti és ikonológiai tájékozottság híján még e téren is tanácstalanok vagyunk. A templom például nem a keresztyénségben vált sokrétű jelképes mikrorendszerre, hanem az ezt megelőző időkben és más vallásokban is. A *Jelképtár* meghatározása szerint: „A **TEMPLOM** az áldozó **OLTÁR** fölé emelt épület, mely Isten földi lakhelyeként s a **VI-LÁGMINDENSÉG** rendjének szimbólumaként **ÉGI** archetípusok földi tükörképe, modellje. **ALAPRAJZA** a keleti **MANDALA** eszméjével rokon.” A szanszkrit szó kört jelent, a kör, illetve a négyzetes formák a világmindenséget modellezik. A templommal, az alaprajzokkal összefüggő kérdések ily módon nem csupán az építészek és művészettörténészek hatáskörébe tartoznak, hanem kihívást jelentenek a szimbólumfejlesztés számára is. Igen különös az adat, hogy a jól ismert kereszt alakú alaprajzok különböző változatai (bizánci, gót, kelta) a templomokon kívül egyes településrajzokra is kiterjednek, s nemcsak égtájjelképek és a világmindenség szimbólumai, hanem magukban foglalják az emberi test formáját is. A *Jelképtár* két jellegzetes illusztrációján a hindu ülő

emberforma, valamint a reneszánsz arányokat tükröző ember-kereszt kompozíció látható az alaprajzsémán. Itt bukkantam rá váratlanul Palma Nuova olasz városka nevére is. Egy nemrégiben kapott képeslap, légi fölvetel, lenyűgöző hatást tett rám, s mint most kiderült, az ősi mandala misztériumát átörökítő európai példáról van szó e mindmáig változatlan reneszánsz kori település esetében, melynek alaprajza sokszögű, csillag formájú.

A *Jelképtár* hasonló felfedezések sorát rejti, és alapismereteket nyújtó kis útikönyvként kalauzol bennünket a szimbólumok kifürkészhetetlen birodalmában, melynek gazdagsága további nyomozásra ösztönöz kutatót és olvasót egyaránt.

THOMKA Beáta

EGY ALAPKÉRDÉS „LEVEZETÉSE”

Krasznahorkai László: *Az ellenállás melankóliája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989

Az ellenállás melankóliájából kiolvasható életérzést és világlátást a magam legmélyebb és legszemélyesebb létélményének és -tapasztalatának is érzem, aligha tudnék hát úgymond „kritikailag” viszonyulni hozzá. Amiről szólni tudok: mindenekelőtt az, hogy lenyűgöző bizonyítéka számomra ez a könyv annak, hogy az igazán jó prózai mű problémafelvetésének is a legnagyobb költői alkotásokban megfogalmazódó egyetemességig kell eljutnia – enélkül lehangolóan középszerű maradhat csupán –, és Krasznahorkai regénye e magasságig ível. S itt most nem a műfajok (próza és költészet) egymásba játszását akarom fölöslegesen újra fejtegetni és bizonygatni, mert (legalábbis szerintem) annak az igen gyanús meghatározásnak, hogy „költői próza” mindehhez semmi köze. E meghatározás valahogy mindig a „költői” vagy inkább fennkölt szavakban való felaprózódást, az alámerülést illetőleg a beleveszést vagy a belefelejtkezést sugallja számomra, mintsem markáns szembenévezést és számadást a műben ábrázolt világban való létezés lényegéről, s általa az írói létélményről és világrépről. Krasznahorkai könyve a próza eszközeivel teremt meg azt a létélményt és világrépet, amely bennem József Attila sorainak hőfokával mérhetően visszhangzik: „A hideg úrön holló repült át / s a csönd kihül. Hallod-e csont a csöndet? / Összekocognak a molekulák.” És eme megrendítően láttnoki Vörösmarty-sorokkal: „Az emberfaj sárkányfog-vetemény: / Ninccsen remény! Ninccsen remény! /

De az eufóriába csapó lelkesedés – esetleges – látszatát elkerülendő, itt az ideje konkrétan körüljárni a fentieket. *Az ellenállás melankóliájának* cselekménye a hagyományos cselekményvezetés szabályai szerint bonyolódik s érkezik el a végkifejletig. Ami mégis a szabályostól való eltolódást teszi hangsúlyossá, az a szokatlanul erőteljes feszültség, mely a regény minden egyes mondatát és epizódját külön-külön is átjárja. Ez a feszültség nem pusztán abból ered, hogy a városban eluralkodott „rendkívüli állapotok” következményei előreláthatatlanok, s ennél fogva természetesen üleg bizonytalanságban tartják, szorongással töltik el az olvasót, hanem sokkal inkább abból, ahogy Krasznahorkai a groteszk szituációk egész sorát (s úgyszólván kizárólag ilyenekből tevődik

össze az egész regény) a legmagasabb hőfokú gondolatisággal tudja elegyíteni. Gondolatisággal? Ez így túl általános, sőt talán közhelyszerű is. A valódi kérdés, a legfőbb gond: mit tehet az ember, ha „a jövő alattomos, a múlt felidézhetetlen, a hétköznapi élet pedig kiszámíthatatlanná lett”? A regény valamennyi szereplője (s velük együtt az olvasó is mondatról mondatra) erre az alapvető létkérdésre keresi a választ, illetőleg e körülmények között igyekszik ki-ki a maga módján feltalálni magát, önmagára találni vagy egyszerűen csak megmaradni. A cselekmény olykor-olykor a valóságértelmebe toódik el, de ez a valószínűtlenség milliónyi groteszkbe hajló realista mikrorészletből tevődik össze mégis. A feszültségteremtésnek ez is egyik alapeszköze Krasznahorkainál. Enélkül aligha kaphatná meg a maga valódi súlyát és dimezióit a fent idézett körülmények közt felvetődő létkérdés.

Ha összevetjük e regény világát a *Sátántangó*ban ábrázolt szituációval, ahol végkövetkeztetésként annyit állapít meg az író, hogy „megváltók és hívek kölcsönösen megérdemlik egymást”, akkor ez nem e két Krasznahorkai-regény összevetése céljából történik, hanem mert a *Sátántangó*-beli problematika kíméletlenül következetes továbbgondolását követhetjük itt nyomon. Az *ellenállás melankóliájának* gondolatiságát tehát így lehetne, egyelőre még csak messziről, de mégis behatárolni. Irimiással és Petrinával, a *Sátántangó* „megváltóival” szemben Eszternek és csatlósaival, valamint a Herceg és hordája a megváltásnak a leghalványabb képzetét sem asszociálhatja. Holott az alapvető lét-helyzet itt is, ott is hasonlóan nyomasztó. De míg a *Sátántangó*ban a megváltásnak legalább a paródiája lejátszódik, *Az ellenállás melankóliájában* éppen az ellenkezője következik be: a kíméletlen és leplezetlen elnyomás; a brutális erőszakba torkolló zűrzavart megtorlandó: dobpergéses, katonaindulós rendcsinálás tankokkal; hatalomgyakorlás a megfélemlített vagy örületbe kergetett „alattvalók” felett. Másként s másként valójában ugyanarról van szó mindkét regényben. S mégsem egészen. *Az ellenállás melankóliájában* ugyanis, megítélsem szerint, épp az *ellenállás* esélytelenségének és mégis megrendítően emberi küzdelmének és kudarcának a végigvezetése az igazán hangsúlyos: Eszter György és Valuska sorsának alakulástörténete tehát, illetőleg a belőlük kiolvasható másodlagos jelentések.

A *Werckmeister-harmóniáknak* az egész regényt átszövő másodlagos jelentéseinek fonalán kell körüljárunk e regényt, hogy az *ellenállás* értelmének és értelmezésének mibenlétét kitapinthassuk. Kezdjük először mégis az elsődleges jelentés értelmében vizsgálni, noha e fogalom már itt túlmutat önmagán. Eszter György, a város zeneiskolájának nagy tekintélyű igazgatója, miután egy alkonyi pillanattól fogva elviselhetetlennek érzi mindazt, ami munkássága évtizedei folyamán felgyülemlett benne: „... az elhülyülésnek, az elbutulásnak, a tompaságnak, a bunkóságnak, az időtelenségnek, az ízléstelenlenségnek, a durvaságnak, az elgárgyulásnak, a tudatlanságnak és az általános bárgyúságnak ezt a »tonnányi tapasztalatát« – nyugdíjba vonul. Majd néhány hét múlva egy apró epizód megingatja benne „a zenei megnyilatkozás tökéletességébe vetett kétségbeesett hitét”. Eljut az önmegsemmisítő felismerésig: tiszta hangolás helyett salinasi és werckmeisteri „technikusok” teremtettek az igazi helyett egy hamis zenei temperálást. S e felismerése szellemében „a híres olümposzi tetrakorda alapozva hangolja be” zongoráját. Eszter a maga önmegsemmisítő felismerése által saját csapdájába esik: a tökéleteset, a megfellebbezhetetlenül igazit keresve – s ez nemcsak zenei, de lételeméleti kérdés mindennekfelett! – a „tiszta hangzások univerzuma” helyett csak csikorgásra lel áthangolt

zongorájának hangjaiban. Az áthangolás idején valójában a *hit* kérdése foglalkoztatja, tehát a létezésben legmélyebben benne rejlő valamely célnak és értelemnek a hite, melyről a következőképp elmélkedik: „... szenvedélyes hangszerkutatásain át voltaképp egy megkerülhetetlen hitvizsgálatig jutott, odáig, hogy fel kellett tegye magának a kérdést, vajon ő, aki illúziók melengetésével igazán nem vádolható, mire alapozta mindeddig abbéli meggyőződését, hogy a harmonikus rend, melyre minden remekmű a maga látszólagos megfellebbezhetetlenségében utal, egyáltalán létezik. (...) A hit, gondolta Eszter, és itt már a saját ostobaságához ért, így hát nem azt jelenti, hinni valamiben, hanem hinni, hogy mindez nem így van mégsem, amiként a zene sem jobbik önmagunkra s a jobbik világra ismerés, hanem menthetetlen önmagunk s egy sajnálatos világ elleplezésének, sőt elüntetésnek agyafúrt módja: gyógymód, ami nem gyógyít, szesz, ami altat.” Amikor azonban a „valódi harmóniára” áthangolt zongoráján játszani kezd – a legtökéletesebben szólaltatja meg zeneileg azt az általános zűrzavart, mely a külvilágot mind fenyegetőbben járja át, azt a világot, ahonnan menekülni akart. A *csapda* ezen a ponton válik egyetemessé, azaz végeláthatatlanná Eszter személyisége szempontjából, minthogy a tökéletesség látszat voltát, hamisságát felismerve – mert ezek szerint itt sincs szó másról, mint a látszatok *csapdájáról* – újabb csapdába esik: mennyei hangzatok helyett a külvilági ricsajt szólaltatja meg hangszerén. Az alábbiakban idézendő belső monológot így Eszter György legmélyebb önmeghatározásának, de az írói világlátás legkomorabb összegezéséeként is értelmezhetjük: „... vélekedése az áttekinthetőség, az egymásra következés, a rendezett működés »szörnyű hijáról« merő tévedés, »jó hatvan év« tévedése, e hatvan év pedig vakhályog alatti lét, ahonnan miként is láthatta volna, amit most nagyon élesen, hogy: a világnak (...) nem fájdalmas hiánya, hanem olyannyira része, hogy maga az árnyéka az ész. Árnyéka, mert ebben a vég nélküli, zaklatott párbeszédben együtt mozdul lényünk kormányzó reflexeivel, s így együtt mozdul, hisz épp ezt kell tolmácsolnia, a rá vonatkozó esemény összes rezdülésével, nem áru el azonban semmit arról, mi végre hát e párbeszéd, hisz amit árnyékként követ, működésén kívül többet magáról az sem áru el. Csak árnyék egy tükörben, pontosította Eszter, ahol a kép a tükörrel teljesen azonos, mégis arra törekszik, hogy szétválassa, ami voltaképp öröktől fogva ugyanaz, szétválassa, elkülönítse s kettémetssze, amit nem lehet, s hogy elveszítvén ezzel a bentlét sodrásának súlytalan derűjét, a halhatatlan részvétel pehelynél is könnyebb dallama helyett a halhatlanságot (...) mint tudást szerezze meg.”

Eszter György zűrzavarral és kaósszal szembeni *ellenállásáról* a fentiek fényében világosan kiderül, hogy mindössze fizikai távolmaradást jelent, hisz ami kívül, az – mint „kép a tükörrel teljesen azonos” – benne magában is lejátszódik. Ezen a ponton azonban éles fordulat következik be életében, felismervén, hogy Valuskához, nemcsak mint „díszhez”, hanem teljes emberi mivoltában ragaszkodik.

Nem véletlenül hangsúlyozom csapdaként a látszatok, önáltatások, mások félrevezetésének a regényben oly sűrűn ismétlődő eseményeit és jelenségeit, hisz nemcsak itt, de az előző két Krasznahorkai-műben is az egyik központi motívum a csapda volt, jelentésének alakulásvonulatára azonban ezúttal nem térnék ki, hanem folytatom azzal, hogy Valuska, az *ellenállás* másik regénybeli képviselője ellenkező irányból ugyan, de úgyszintén a csapdából csapdába jutás kálváriáját járja végig, de mélyebben és megrendítőbben, mint Eszter György. S noha végül is mindketten kívül rekednek majd az új „rendteremtés” hamis ricsajából, s az örültekházában fogják majd némán egymás kezét, ket-

tejük közül Valuska a valódi áldozat. S az ő képrendszere adja meg a regény tragikus felhangjait, s ezzel az alapkérdés megválaszolhatatlanságának teljes reménytelenségét mint végkövetkeztetést is. De e komor *kérdéslevezetésen* túl mindazt a törekénységet, esendőséget és sebezhetőséget is, amely az emberi létezés elkerülhetetlen velejárója, s amiért az ellenállás, ha hiabavalóan és esélytelenül is, de újra meg újra megtörténik. (Vagy legalábbis szeretne.)

Újra a *Werckmeister-harmóniákhoz* kell visszakanyarodnunk. Ha a Werckmeister-harmóniát a modern zenei hangolás úttörő művének tekintjük, illetőleg, ahogy Eszter György hitte: olyan zenei harmóniának, mely a kikezdheterlenül tökéletes zenei művek temperatúráját megadja, akkor Valuska félkegyelműsége vajon e harmónia megfelelője-e, vagy pedig annak a „mennyei hangzásnak” a megtestesülése, amely után Eszter kutatni kezd, miután rádöbben a Werckmeister-féle temperatúra fogyatékoságaira? Túl ezen pedig mi a Werckmeister-harmónia önmagán túlmutató jelentése e regényben? A hittel lenne azonos? Minden bizonnyal leginkább a hittel, mely sohasem lehet kikezdheterlen bizonyosság, mindig belső igény, illúzió és indulat lebegő „feltételes módjában” van adva az emberi lélekben. Ilyen értelemben Valuska a maga félkegyelműségével olyan zenei mű, amely e werckmeisteri harmónia szabályai szerint van „megkomponálva”. Mert Valuska „személyes kozmoszának gyógyíthatatlan szépségével” van megáldva, akit „a nagyobb egész pusztá ámuló tudata mintegy kirekesztette (...) a földi tájékozódásból, és lényét (...) egy örökös, sérthetetlen, áttetsző pillanat szétpatinthatatlan buborékába zárta”, és semmit sem értett a körülötte zajló eseményekből. Nem földi, hanem a világ-minőség mértékegységeiben és viszonylatrendszerében érzekelte a létet, magát a létet, mert önmagához mért viszonylatrendszerrel nem rendelkezett. (Vajon véletlen-e, hogy egy ilyen jellegű félkegyelműség képes csupán a valódi áldozat teherbírását elviselni?) Valuskának „semmi sem kellett az elrugaszkodáshoz, sőt elrugaszkodnia sem kellett nagyon, hogy innét, e picike földi település emésztő szárazságából, máris »az Ég mérhetetlen óceánjára« ússzon át, hisz gondolatban és képzeletben, melyek benne soha nem váltak széjjel, idestova harmincöt esztendeje itt hajózott a csillagos mennyezet varázsos csöndjének hajbai között. Jószerivel nem volt semmije – egész vagyona egy postáska-bátból meg a hozzá tartozó vállszijas táskából, bakancsból állt – így hát e határtalan kupola szédítő távolságaihoz mérhette mindenét, s míg ott, abban a beláthatatlan, óriási térben otthonosan és szabadon közlekedhetett, emitt lent, ennek »az emésztő szárazságnak« amazzal összetéveszthetetlen szűkösségében épp szabadáságának foglyaként nem lelta a helyét (...)”. Valuska tehát az Eszter által hamisnak minősített Werckmeister-harmónia felől indul, hogy lélekben eljusson ahhoz az veliselhetetlen ricsajhoz, amely Eszter *visszahangolt* zongoráján szólal meg. Ő ugyanis aktív részese lesz annak az embertelen pusztításnak, amit a sorsdöntő éjszakán a Herceg és hordája visz végbe a városon. Földi dolgokban nem tudván tájékozódni, akaratlan bűnrészese. De akkor hogyan beszélhetünk bármiféle *ellenállásról* az ő esetében? Úgy, hogy számbe vesszük az áldozat elemét. Valuskának, aki nem földi mértékegységekben mérte a világot, s akit az univerzum tökéletességének „félkegyelmű” hite védett, a pusztítás részeseként vagy inkább szemtanújaként önnön védőburkát, lételemét és -közegét semmisíti meg. A Herceg és társai a semmiből indultak, a semmit akarták végérvényesíteni, semmit sem veszítettek tehát, Valuska egész önmagát veszítette el egyszer s mindenkorra. A pusztítás éjszakáját követő hajnalodásban hasít bele a felismerés, amint végigtekint a pusztítókon:

„Nézte ezt az arcot, és ahogy nézte, egyszeriben kezdte megérteni, hogy »kísérteties hidegségében« egyre kevesebb a megmagyarázhatatlan titok, hisz ez a kigyóymet nem ismerő tekintet talán csak csalhatatlan tükre annak, amit ő meglátni egy beteges bódulatban harmincöt éven át nem volt képes (...) ... s nemcsak róluk és »delejesen rontó« fedelmükről hámlott le minden »démonikus«, hanem a kancsal nézés évről-évre növesztett hályogjától maga is mindörökre megszabadult, a szégyenletesen andalító káprázattól, mely a félszűség megérdemelt kivettségébe taszítva őt, »elleplezte előtte a dolgok igazi arculatát«. Valuska félkegyelműségéből való »kigyógyulása« annak az *angyaliságnak* az áldozatul esését, azt a mindenkor újra meg újra lejátszódó »gyönyörűségen ejtett örökös balesetet« testesíti meg, amely az egyedüli önmagáért való érték Krasznahorkai regényének világában. Az a Valuska semmisül meg, aki Eszter György szerint »az angyaliság jelenlétét bizonyítja a mélyreható degeneráció pusztító viszonyai között«, amiben Eszter éveken át »puszta dísz és ékességet látott, abban a biztos tudatban, hogy nem létezik, és sohasem létezett, aminek ez dísz és ékessége volna, egy különleges, haszontalan és levezethetetlen formát, amelyre – mint tobzódásra és többletre – se bocsánat, se magyarázat« nincsen».

Az a feloldahatatlan ellentmondás, amely a Werckmeister-harmóniát jellemzi: tudnillik, hogy nem mennyei hangolást teremt, hanem esendően tökéletlen e világít, ám ha mennyeknek tökéletes lenne, úgy e temperatura alapján nem lehetne lejátszani egyetlen e világi dallamot sem – tipikusan a melankóliára jellemző sajátosság. A mennyiséget és angyaliságot végtelenségként értelmezve: *„A lehetőségek a melankolikus számára a végtelenséget csempészik be a létezésbe, és ez a fő értékük, nem pedig az, hogy realitássá váljanak. (...) ... a lehetőség ezért az ő esetében a végtelenségnek a teljes véges megkövettségén belül való megtapasztalását jelenti – tárgy nélküli vágyódást, céltalan reményt»* (Földényi F. László: *Melankólia*). Pontosan ezt követhetjük nyomon Eszter és Valuska sorsának alakulásában. Egy világban, melyet »mamuszba bújt operettzabálók» (Pflaumné) és olyan egyének népesítenek be, akik egyetlen ritmust ismernek: a menetelést, és egyetlen dallamot: a riadóét (Eszterné), nem is szólva a kettő közötti átmenet millió-egy árnyalatáról, Eszter mennyei hangzatok utáni vágya, és Valuska, a maga gyengeelméjűségig tiszta »romlatlanságával és zavarba ejtő, egyetemes jóindulatával« a *végtelenségben* való megmártózásként a (hiábavaló) *ellenállás* egyedül lehetséges formáját testesíti meg. S mint ilyeneknek valóban semmi esélyük sincs, hogy *realitássá váljanak*. A rombolás éjszakáját követően, miután Eszterné megkaparintja a hatalmat, hogy kezdetüket vegyék (az általa olyannyira várt) »új idők«, a »nyersebb és nyiltabb őszinte évek«, Eszter György és Valuska *ellenállása* véget ér, ettől kezdve nem ellenállók többé, hanem kirekesztettek.

És milyen otthonosan mozgunk mi, vajdasági magyarok is e regény toposzai és szereplői között. A »Péfeffernél« éppúgy, mint e város nyomasztóan elhanyagolt utcáin. És nemcsak a Eszternék, Harrerok és a rendőrkapitányok oly ismerősek, de – fenyegetően közeli lehetőségként – a Herceg és bandája is, akik *tudják*: »megépítkezésben minden dolog félig van meg, romban minden dolog már teljesen egész». Mint ahogy e regény »végérvényes télbe« fagyott éghajlata is, amelyből »nemcsak a karácsonyi béke és a boldog csilingelések, de maga a hó is kifelejtődött«, »a puszta hidegnek ez az uralma«. De mindennekeft az a sajátosan közép-kelet-európai (csak *levezethető*, de megválaszolhatatlan) alapkérdés az ismerős: mit tehet az ember, ha »a jövő alattomos, a múlt felidéz-

hetetlen, a hétköznapi élet működése pedig kiszámíthatatlan lett”? E kérdéssel való nyílt szembesülés mint az elkerülhetetlenül *melankolikus ellenállás* egyedül lehetséges formája? Krasznahorkai regénye ezt sugallja.

JUHÁSZ Erzsébet

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR LÍRA IFJÚ „KÉZMŰVESEIRŐL“

M. Csepécz Szilvia: *Történekek küszöbén*. Főnix Füzetek, Madách Kiadó, Pozsony 1990; Ravasz József: *Idegen kézműves*. Főnix Füzetek, Madách Kiadó, Pozsony, 1990

Sajátos világba vezetnek bennünket M. Csepécz Szilvia versei. Furcsa, kissé idegen szféra ez. Gyakran erőltetettnek hat, mégis vannak figyelemre méltó kiszögellései, szigetei.

„Az üresen hagyott helyek identitálnak” – vallja a lírai én, miközben költőnk alapvető versépítő, versszervező eszközét is föltárja. Ez: a hiány. Versei a modern „hagyományoktól” eltérően nem bővelkednek áthajlásokban. Inkább a töredékesség, a tudatosan félbeharpott sorok hatásmechanizmusa dominál. Műformájának tömondatok és határozós szerkezetek az építőkövei. Csonka mondatfoszlányok sejtelmességével rétegezi asszociációkóreit, melyek ennek megfelelően elégedetlenségről, megcsonkult valóságról „dalolnak”.

Az élet kiismerhetetlen szövevényként, egymásba kuszált jelenségek halmazaként testesül meg, melyben az én a rejtőzködési sáncai mögé húzódik, hogy azután a bizonytalanság otthonná, menedékké váljon: „Valaki fél / valaki hátrál bennem / hogy ne lehessen feldolgozható / hogy ne sikerüljön az azonosságom / igazolása jónak rossznak” (A lépés). A magány perceibe való zárkózás tárgyiasult, gépiessé merevedő unalmat szül, félszavakkal elmondható életfolyamatot. Mindig egyforma reggelek között zakatolnak a lírai én napjai: „Kilép a tükörből / és munkába indul / békés az ajtó / még készületlen / és úgy tesz / és elindul / mintha és mennék / ilyen egyszerű” (Egy reggel és a tartozékai).

A kiszakadás, a fojtogató állapotból való kilépés az egyetlen járható út, a kérdés csak az, merre lépni, melyik utat választani. Az „életigenlő teljesség” nagy illúziója sürget mohó akarattal sűrítve egyetlen hatalmas lépésbe minden elképzelhető irányt, hátha mégis rálehetni a valódi hazára: „És növekednék / lassan magamba gyűrném / az összes szabad irányt / egyetlen lépést vállalva csupán / úgy lehet / hazaérnék” (A lépés). Az első lépések az alkotás örömei felé visznek, ha léteznének ilyen minőségek ebben a világban. Mert itt nem érdemes szót vesztegetni a szóra, hiszen „ugyan mi történhet még a szavakkal”. A költészetnek nincs varázseroje, feloldó vigasza, „a költő hivatásos / apróra változott szenvedő”. A poézis szája széle kínlódo fintoiba görbül, mert tudomásul kell venni, hogy „fel nem old / meg sem tart / a vers”. Minden további „lépkedést” megbénít a ráismerés, miszerint: „bármit választasz: vereség”. Vereség, mert a „teljesség szegélyével” szemben csak a „romló anyag” pillanatnyiséga adott. „Időbe zártan” nyúlik az én magánya, mely, úgy tűnik, olykor-olykor föloldódhat az

érzelem, a szerelem közvetlenségében. De ez ismét csak a pillanat csalfasága. Mert két más világ kerül egymás mellé. A különbözőség fordulói pedig lehetetlenné teszik az összeolvadást. „Penge szememben az ismerés” – fogalmazódik meg a csalódás, s amikor arról a másikról is kiderül, „köfejtő szerszámkén / hántottál mindent / ami idegen köreidtől,” egyértelmű a széthullás. Minden kapcsolatot a teljesség megkísértése, „majdnem sikerült őszinteség”, melyhez a sebző idő közelít, meghozza a hasadás előtti utolsó percet is, amikor a „még bőkezűen hazudok” állapota igaz, majd bekövetkezik a kezdetekhez való visszatérés: „Nem sikerült a hús, a vér, / Az egyedüllét a tisztulásom” (Az ajtó és a tenger). A létidegenség kitérői lélegzetvételnyiek. A teljesség távoli csúcok birtoka marad, s a nagy titok is megfejthetetlenül úszik el, s ettők „kín a feltörhetetlen létezés”. Az én homályos történések küszöbén topog: „... Körös körül a látvány / áthatolhatatlan... Becsukódhat tartós / kosara a mélynek, legjobb barátunk, csikorgó másolás” (Becsukódhat).

Az utolsó stádiumban a lírai én a halál képeivel ismerkedik. Adyt idéző hangulat szólal meg a Séta III. strófájában, másutt viszont mintha egy Vasko Popa-i örökség támadna föl újult erővel. Üresség, kövek és csontok „építik” A jó kertész és a Fedezékben sorait: „Hát fölszívódtam egészen. / Csontjaimon átzúg a tenger, / elmémbe kövek” (Fedezékben).

Más nyomokon indul Ravasz József „versfaragása”. Míg Csepécznél az értelem, a logika tekervényei irányították a vers menetét, addig Ravasz az érzékszervek birodalmára hagyatkozik. A látvány elsőrendű ihletővé válik. Már-már a tényköltészet határait súrolja.

Költőnk indulását alapvetően meghatározza származása. A cigány lét és minőségei mindig is hálás, kalandos témát és kitérőket szolgáltattak. S ami lényeges: fő mozgatója az érzelmek áradása. Egy természetközeli s éppen ezért kissé nosztalgikus képsorozat beindulása következik. A Nádas Pétertől kölcsönzött mottó is az életigenlés heves rohamát, a haláltól szabadult ember mohó vágyát ígéri: „Előlem nem zárták el a halált, a véget, a pusztulást, s ezért pontosan fordítva kezdtem el élni.” Kínagyítva keringenek a lírai én világában a mindenható istenségek, az érzékszervek. A szív, a szem, a száj, a faj a tenyér... Emberi testrészek önállósulnak más és más szerepben tűnve föl. A legtöbbször visszatérő motívum a szem. Harminchatszori megjelenése behálózza a kötetet, egységes láncra fűzi a verseket. Funkciói változatosak, a táguló világmindenség stádiumait példázzák. Először egy mikrovilág, az emberi én részeként, testrészként szegeződik ránk. Az érzékelés elsődleges forrásaként az élet mindennapjainak a tárháza, hiszen a látvány apró szennazóit őrzi: „Belesüllyedt szemembe a szekér / boldog lovak... – szemében kápolna is van / imazsámoly és rózsafüzér / hantok zuhanása / szigorú fekete fejkendők / kereszt nélküli halott” (Fekete fejkendők). Menedék is tud lenni, az élet forrása, vigasz: „kövér a jószág / szememből buja fűt legel... – a szemem ama kapuk egyike / melyen hazajár a koldus”. A következő percben már egészszé, cselekvő „szemlélyé” lép elő a testrésze: „kötélre meredő szemem / harangot rángat / homokot kavará szélben” ... – „Az ekét utánzó szem. / Kifordítja emlőit az anyaföldnek.” A kép tovább tárgul, előbb a tárgyak és az élőlények alakját veszi magára (szemeteskuka, fecske, ablak), majd tavak és tengerek kékségéből tündöklük elő, hogy azután a nap és az éjszaka fényeibe bukjon át. A végső nagy átalakulás a kör világmindenséget szimbolizáló kerek zártságával és végtelenségével történik meg. Sajátos utat járunk be ily módon, a haláltól az életig,

az élettől a halálig jutunk: „ha átfordítható lenne a szem / köröket látnánk s / benne pusztulnánk el”. A bukolikus pásztorköltészet idilljére emlékezik a szem, amikor régen volt cigánykaravánok fénylő hátú bikái vonulnak el a színen. A nomádok vándorlása nem ismer nyelvet, csak életet, az élet szavait, úgymint: Nap, ég, föld, csillag, harmat, ló, madár, virág, szél, erdő, ember, gyökér... A tenyér megtartó melege szerelmet, vér-ízű ölelést, új életet ígér: „Cigányasszonyé a szívem dobogása. / Méhébe kívánom őseim hangját, / Szólitgató madarak hangját. / Ébredést, / Azt a mámort. / Józan szemű utak sokaságát. / Fájdalmas szülést. Sok vért. / Új életet...” (Tél negyvenedszer)

A költő, az alkotó lírai én jelene viszont másféle, dehumanizált valóság árnyékában tengődik. Lehet-e vigasz, letűnt idők pótlása a költészet? Hiszen a költő, a poeta már régóta megszűnt zseninek lenni. Soraiban a lassan alakítgató kézműves verejtékes munkája kel életre. „Érchegy a szó. / Bányász a nyelvem” – tárja fel titkát a művész. Építőanyaga a látvány, a mozaikkockákra bontott valóságdarabok: „Verset írok. / Másként, mint a költők... / Én a szememből veszem építőanyagát, / azt rakom falba. / Csupa erődítmény, ahová tartozom. / Ahol a költészet nyelv-őhaj” (Idegen kézműves).

De minden tettének lényege mégiscsak cigány cselekedet, egy elveszített, édeni boldogság utópiája. S habár „elszakadt bennem a lánc”, az egyetlen, mi életet, az emlékezés. Ebből fakad a „frissen sült vers-hús”, s a képzelet öröme, a mese. A mese, mely a nirvána súlytalan csendjét őrzi, s mely a vers edestestvére. S noha a vers „a legsötétebb utak egyike”, mégis a hazaérkezés nirvánanyugalmát kínálja: „határtalan SZÓképek berendezése / lett a mindenütti otthonom: / kötetlen formában szabad.”

A kötetlen formák szabadsága a lírai én tudatában egészen a reinkarnációs átlényegülésig mint végső megoldásig terjed: „Gurulok kőnek, Vízbe esem. / Már mindenütt vagyok. Sehol sem lelsz. / Mocskos hó lehet az arcom. / Ajkam latyakká szennyeződik. / Szánodat siklató testemen / csilingelő csengettyű a fejem...” (Úgy fázom...)

CSAPÓ Julianna

S Z Í N H Á Z

HAMLET

Dániában rendszerváltás van. Az előző király két hónapos halott, az új átépíti a falakat. Leglábbis renoválja. Helsingør: felvonulási terület. Malterosvödörök között játszódik le a darab. Claudius és kísérete ásókat, csákányokat, törmeléket kerülget. A fölállványozott falakon kőművesbrigád mászkál, érdeklődve követi a cselekményt, időnként bele is szól.

Ez egy utódállamokra érvényes Hamlet. Játshódhatna akárhol, a Rodope-hegység és az Elba folyása között, ahol megvannak még a régi bástyák. Mint a meredeken az Adria fölé emelkedő Lovrjenac erődben, a Dubrovniki Nyári Játékokon. Az előadást meghívott vendégként Babarczy László rendezte.

Pillanatok alatt kiderül, hogy Babarczy helyhez kötött dramaturgiai gondolkodása nem nélkülözi a Shakespeare-re vonatkozó elemző munka és a játékokteltek gondos

összeműködtetését. Az előadás a Lenni vagy nem lenni monológgal kezdődik. Annak idején, a háború előtti Nemzeti Színházban Németh Antal ezért számos ütleget kapott a fejére. Igaz, Ivo Gregurević nem a függöny előtt, frakkban morfondírozza el a monológot, mint örök emberi dilemmát, hanem a bástyák közötti mély kútba hajolva. Az öngyilkosság lehetősége ezáltal valóságos dimenziót kap, még ha Hamlet kissé komolytalanak látszik is: furcsán billeg a kút fölött, kipróbálja a visszhangot, zsineget húzko. A zsineg végén butélia bukkan föl, Hamlet meghúzza, újra leereszti. Ez többször ismétlődik az előadás folyamán; a dán királyfi rendszeresen visszajár a dugi italhoz, enyhe szalonspicc hatása alatt játssza végig a darabot. Nem csoda, ha a fehér lepellel egymást kísértetként ijesztgető kőművesek egyikében apja szellemét véli fölfedezni, majd „beszédbe áll a test nélküli léggel”, és Horatióék legnagyobb rémületére föltornázza magát a falakra, a dörgedelme belső hangot követve.

Nincs Szellem? Királygyilkosság sincs? Az egész egy alkoholista delírium? Azért mégsem. Először is, mert arról a mokány kis gengszterről, aminek ebben az előadásban Radoslav Milenković játssza Claudiust – sajnos, nem elég jól –, mindent el lehet képzelni. Bár alattomos és gyáva – a dühödtt Laertes elől a színpad másik végébe menekül –, primitív indulatai gyakran a fölszínre törnek. Persze, csak ha nincs épp elfoglalva a termetes, nála jó fejfel magasabb Gertrud szexuális ingerlésével. A királyné nem más, mint egy nagy rakás érzékiség; Vlasta Knezović ennél többet talán nem is tudna eljátszani. Úgy tetszik, a királyi házaspár legfőbb gondja, hogy annyi mindennel kell foglalkozniuk, amihez nem értenek, holott ők beérnék egy ággal. A hatalom most nem látszik diktatórikusnak, egyszerűen színvonalatlan. Rosencrantz (Duško Valentić) nem csinál titkot abból, hogy megfigyelés alatt tartja Hamletet. Azok az idők már elmúltak. Most úgy követi, hogy ránéz, vállat von, és széttárja a karját. Itt most nyilvánosság van. A kőművesek végigasszisztálják az udvari cécót, közben falat bontanak, föltárnak egy sírt – a kőlap keresztje megmagyarázza, miért épp az építkezésen talál alkalmat Claudius az imádságra –, egyikük még színésznek is fölcsap, amikor a Lucianust játszó aktor túlságosan fölönt a garatra az előadás előtt. (A kis színésztoborzó közjáték a szünetben zajlik.)

Ez az a bizonyos értékválságot átélő, arc nélküli, középszert ajnározó „Dánia”, amelyben a gyengébb idegzetű Hamletek hamar elvesztik kedvüket, koravénné fáradnak, és az italhoz menekülnek. Ivo Gregurević Hamletjét mindenekelőtt a környezetből, a színészek fásult csapatából és az egykedvű kőművesekből lehet levezetni. Valaki, aki majdnem olyan, mint egy királyfi; majdnem olyan csinos, eszes, ruganyos, de mégsem egészen. Csak mint egy „balkáni” Dániában lehet. Ráadásul nagyon szeretett volna olyan lenni, de nem sikerült, itt nem sikerülhetett, így aztán elengedte magát, látszik rajta a nyomottság, a görcs, a fáskó, s tudja, hogy látszik, ezért indulatos, agresszív, tovább rontja a rosszat, elsősorban önmagát; siet rosszabbnak mutatkozni, mint amilyen, úgy csépel a szerencsétlen, neurotikus Opheliát, akár egy részeg kocsis. (Marina Nemet az előadás legjobb, legeredetibb alakítását nyújtja. Rögtön látszik rajta, hogy pszichiátriai eset, amint néma, égő tekintettel bámulja Hamletet a távolból. S mivel a gyöngéd, gyógyító eljárás helyett, amire szüksége lenne, testi-lelki pofonokat kap – apja pedig élettelen tárgyként kezeli –, a mind ijesztőbbé váló pszichofizikai romlás csöppet sem meglepő következménye, hogy leveti magát a bástyáról.)

Babarczy legfontosabb segítőitársaival – a dramaturg Végel Lászlóval, a díszlettervező

Khell Zsolttal és a jelmeztervező Szakács Györgyivel – meglehetősen ismerősnek mutatja az átépítés alatt álló erődöt. Úgy kezeli a rendelkezésére álló, heterogén társulatot, mintha évek óta együtt dolgozna a színészekkel: fölfedezi alkatuk lényegét, s azon túl semmit nem kényszerít rájuk. Poloniust (Vanja Drach) például meghagyja a begyakorolt mozdulatok korrekt bürokratájának; ez illik is a szerephez. Livio Badurinával viszont csodát művel: még sohasem láttam ilyen remek Guildenstern-t. Tiszta, nyílt arcú fiatalember, figyelő, csodálkozó, értelmes tekintettel. Akár egy új Hamlet is lehetne, ha netán úgy dönt a látottak után. Ám a „fuvolatrükköt” ez a Guildenstern nem tudja megbocsátani Hamletnek; föl villan arcán a stréber gyűlölet. Az új rendet minden bizonnyal ő tájékoztatja majd, nem az események kelletlen résztvevője, az értelmiségi szegénylegény Horatio (Ivan Brkić).

Az új rend képviselője, Fortinbras (Ivica Barišić) a bástya tetején áll, talpig vértben, több század katona csizmacsattogását közelítő moraj kíséri. A nézőnek eszébe jut, hogy ezt a ködbe burkolt figurát a játék elején egyetlenegyszer már látta ott fenn mint Hamlet atyját. Abban a dramaturgiai összefüggésben nem is értette: eszerint van Szellem, vagy nincs? Most már érteni véljük, miért azonos a múlt és a jövő kísértete. Csak amikor az előadás végén lejön meghajolni, akkor látjuk közelről: primitív arca van és bikanyaka.

KOLTAI Tamás

KRÓNIKA

ÜNNEPSÉG SZENTENDRÉN – Az Arsenije Čarnojević pátriárka vezette szerb népvándorlás 300. évfordulójáról négynapos ünnepségsorozattal emlékeztek meg Szentendrén. Ennek keretében Göncz Árpád magyar államfő megnyitotta a budai pravoszláv egyházmegye múzeumának kiállítását, majd Stojan Vujičić múzeumigazgató bemutatta az értékes anyagot. A múzeumi megnyitót követően díszülést tartottak, amelyen részt vett Aleksandar Prlja szerbiai külügyi titkár is. A manifesztáció műsorában számos világi és vallási rendezvényre került sor, istentiszteletek és művelődési műsorok váltották egymást, és megkoszorúzták Lazar fejedelm budai emlékművét is.

SZIRMAIRÓL, SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN – Szirmai Károly születésének századik évfordulója alkalmából a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete Újvidéken kétnapos tudományos tanácskozást szervezett az író munkásságáról, több szempontból is értékelve a jugoszláviai magyar irodalomban betöltött szerepét. A regionalizmus és az egyetemesség kérdéskörét vizsgálta vele kapcsolatban előadásában Pomogáts Béla, Bányai János és Juhász Erzsébet. Az írói pálya egy-egy szakaszát vette szemügyre Bodnár György, Gerold László és Rónay László, én-novelláit elemezte Bori Imre, Utasi Csaba pedig lét és a nemlét kérdéskörét a novellákban. Láncz Irén Szirmai nyelvi kifejezőformáiról értekezett. Dérczy Péter azokról az elbeszélésekről tartott előadást, amelyek az ún. víziós és a realista novellák között határozhatók meg, míg Bordás Győző a hagyatékápolás szempontjából vizsgálta a Szirmai-művek kiadását.

A tanácskozás keretében rendezték meg Temerinben a hagyományos Szirmai-napot, amelyen átadták Majoros Sándornak *A visszhang-kísérlet* című novelláskötetéért a Szirmai Károly Irodalmi Díjat. (A kötetről szóló méltatás Kritikai Szemlénkben olvasható.) Ide tartozik az a hír is, hogy az író születésének évfordulóján Titoverbászcon síravató, Temerinben pedig a szülőház helyén emléktábla-leleplezés volt.

OKTÓBERI ÍRÓTALÁLKOZÓ – A hagyományos Októberi Írótalálkozót huszonhetedik alkalommal rendezték meg az idén Belgrádban. Számos neves író és irodalmár vett részt ezen a többnapos rendezvényen a világ minden tájáról, a világirodalom jeles képviselői mellett az idén első ízben romániai szerb írók is vendégei voltak a találkozóknak. A tanácskozás címe Az utópia és a világszellem volt.

DÍJAK, ELISMERÉSEK – A legrangosabb tartományi társadalmi elismerésben, a Vajdaság Főlszabadulási Díjában részesült hat személy között az idén három alkotó is van. Herceg János írói munkásságával, Deák Ferenc filmforgatókönyveivel, Király Ernő pedig a zenei szerzeményeivel érdemelte ki a díjat.

MÁSİK címmel művelődési magánfolyóirat indult Újvidéken. Az első itteni magánfolyóirat családi magazin kíván lenni, olyan értelemben, hogy igényes olvasnivalót kínál minden korosztálynak. Novellákat tesz közzé, történelmi tárgyú írásokat közöl, az iskolásoknak tankönyvpótló szövegeket és szövegelemzéseket jelentet meg, és van gyermekrovara is. A Másík nem irodalomközpontú havi lap, hanem olvasmányos formában a művelődés számos terület-

téről számol be. Munkatársainak sorába egy eddig kellőképpen nem foglalkoztatott réteget kapcsol be: tanárokat, természettudósokat, történészeket, néprajzkutatókat, valamint az egyházi értelmiséget is. Az első szám anyaga a fal témája köré csoportosul: a fal az irodalomban, képzőművészetben, zenében, népeletben, történelemben, bibliában stb. A lapot Kontra Ferenc, Szombathy Bálint, Faragó Attila, Hornyik Anna, Pésevic Berényi Ilona és Hamad Abdel Latif alapította.

A FORUM KÖNYVKIADÓ 1991. ÉVI KIADÓI KERETTERVE – A Forum Könyvkiadó Kiadói Tanácsa október 12-ei ülésén megvitatta és elfogadta a kiadó jövő évi keretét. Az alábbiakban e terv címszavait ismerhetjük:

Jugoszláviai magyar irodalom

Vers

Guelmino Sándor: Lamentáció az életért
Jung Károly: Barbaricvm
Szivéri János összegyűjtött versei (Szépirodalmi-Forum)
Szunyogh Sándor: Halicánumi rapszódia (Forum-Pomurksa založba)
Szűcs Imre: Gyökerek rostjaiban
Tolnai Ottó: Wilhelm-dalok (Jelenkor-Forum)
Tomán László: Süllyed a sziget

Próza

Apró István: Regénybrikett
Herceg János: Gogoland (regény)
Juhász Erzsébet: Atlók (novellák)
Kontra Ferenc: Nagy a sátn birodalma (novellák)
Szathmári István: Álmod és életek (regény)
Varga Zoltán: Indiánregény (regény és elbeszélések)

Tanulmány

Ágoston Mihály: A magyar halmaznevekről
Bányai János: Utóélet
Bori Imre: Ivo Andrić (monográfia)
Sáfrány Imre: Képzőművészeti írások
Szelei István: Hosszú útnak pora...
Szombathy Bálint: Új idők új művészete
Vajda Gábor: Rezervátumbeli magánvélemények
Végl László: Lemondás és megmaradás
Tanulmányok Bori Imréről

Életmű sorozat

Majtényi Mihály: Császár csatornája
Sinkó Ervin: Válogatott publicisztikai írások (Magvető-Forum)

Hagyományaink sorozat

Papp Dániel művei (Szépirodalmi-Forum)

Jugoszláviai Magyar Regénykönyvtár

Havas Károly: Az idők mélyén

Társadalomtudományi sorozat

Hódi Sándor: Nemzetiidentitás-zavarok
Mirnics Károly: Demográfiai tanulmányok

Symposion Könyvek

Balázs Attila: Pattanás az ördög fülében (esszék, útirajz)
Csorba Béla: Ceruza vagy cenzúra? (vitacikkek)
Kalapáti Ferenc: Öt vers
Sebők Zoltán: Margináliák (elméleti írások, esszék)

Gemma Könyvek

Dezső János: Újesztendő Sanghajban (publicisztikai írások)
Horváth Ottó: Versek és műfordítások
Papp Tibor: Könnyv (versek)

Ifjúsági és gyermekirodalom

Böndör Pál: Örökhatbé (versciklus)
Fehér Magda: Írók gyermekkorukról
Joza Horvat: Wa-tapu (regény)

Meséskönyvek

Szent Péter atyafisága
Rózsa Sándor menedeke
Tündéryilág
Túl az Operencián

Műfordítások

Milorad Pavić: Szélatlasz (elbeszélések, Jelenkor-Forum)
Anton Paskhu: Ó! (regény, Európa-Forum)

Epikurosz Könyvek

Danilo Kiš: Esszék

Nyelvművelő Füzetek

Ágoston Mihály: Rendszerbomlás? II.
Molnár Csikós László: Hogy is mondjam?

Képzőművészet

Bela Duranci: Művésztelepeink története
Glid Nándor (monográfia)
Maurits Ferenc: Hommage à Danilo Kiš

Egyéb kiadványok

A gyűjtők évkönyve

Janez Javoršek-Sokol: A Goli-szigetcsoport

Kalapis Zoltán: Torontáli koloncok (művelődéstörténeti írások)

Lábadi Károly: Meg vagyok én búval rakva (Ács Gedeon naplója, Forum–Horvátországi Magyarok Szövetsége)

Magyar fazekasművészet (Corvina–Forum)

Magyar Szó-tárca

Művészeti állatanatómia – A ló (szerbhorvát nyelven, Corvina–Forum)

Pintér Lajos: Magyarzó Pistike messiái

Régi fényképek katalógusa (Zrenjanin, Topolya, Temerin, Zombor, Zenta, Becse)

Polgár László: Zsenit nevelni (szerbhorvát nyelven)

Székely Tibor: Találkozások a selyemúton (útirajz)

Tripolsky Géza: A zentai múzeum története

Varga Sándor: Aids

A Híd
decemberi számának
tartalmából

BÖNDÖR PÁL, LADIK KATALIN, SZÖGEDI SZABÓ BÉLA,
ÉS VASKO POPA VERSEI

BORDÁS GYŐZŐ, MONOSZLÓY DEZSŐ, HOLTÍ MÁRIA
ÉS WITOLD GOMBROWICZ PRÓZÁJA

BOSNYÁK ISTVÁN, DANYI MAGDOLNA, VARGA ZOLTÁN,
JÓSVAI LÍDIA ÉS TOLNAI OTTÓ ESSZÉI

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

In memoriam Ottlik Géza (1912–1990)

- Bányai János: „Fanyar, jóízű regénylevegő” 1131
Jósvai Lídia: Ottlik Géza novellaformái (I. rész) 1139

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Bányai János: Majoros Sándor: A visszhangkíséret 1150
Szelei István: Stílusról, nyelvről (Kosztolányi Dezső:
Nyelv és lélek) 1151
Szabó Katalin: A magány alternatívái (*A varázsszobor. Fiatal próza-
írók könyve*) 1154
Thomka Beáta: A „szimbolikus univerzum” (Hoppál–Jankovics–Nagy–
Szemadám: *Jelképtár*) 1156
Juhász Erzsébet: Egy alapkérdés „levezetése” (Krasznahorkai László:
Az ellenállás melankóliája) 1160
Csapó Julianna: A csehszlovákiai magyar líra ifjú „kézműveseiről”
(M. Csepécz Szilvia: *Történesek küszöbén*; Ravasz József: *Idegen kéz-
műves*) 1165

S z í n h á z

- Koltai Tamás (Budapest): Hamlet 1167

KRÓNKA

Ünnepség Szentendrén; Szirmairól, születésének századik évfordulóján;
Októberi írótalálkozó; Díjak, elismerések; Másik; A Forum Könyvkiadó
1991. évi kiadói keretterve 1170

Az 1103. oldalon Csernik Attila illusztrációja

*Maurits Ferenc portréja
Ottlik Gézáról (1984)*

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1990. november. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 100,00 dinár, fél évre 50,00 dinár. Egyes szám ára 10,00, kettős szám ára 20,00 dinár; külföldre egy évre 200,00 dinár, fél évre 100,00 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079.